

I. A. VITVER

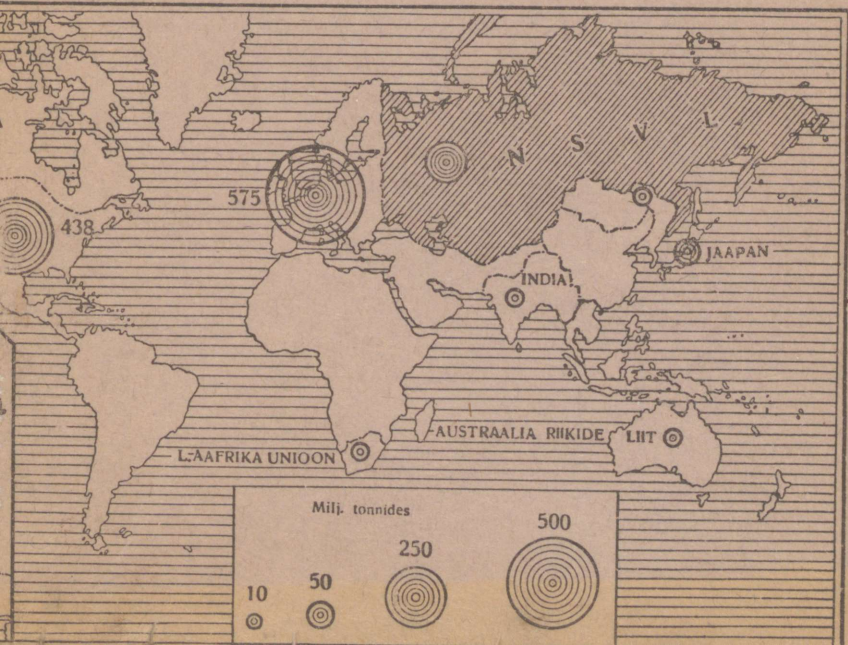
KAPITALISTLIKE RIIKIDE

majandusgeograafia

KESKKOOLI
IX KLASSILE

RK

PEDAGOOGILINE KIRJANDUS · TALLINN

I. A. VITVER

Inventari
Materjali

raamatuisse kantud 217 $\frac{150}{37}$

KAPITALISTLIKE RIIKIDE
MAJANDUSGEOGRAAFIA

KESKKOOLI IX KLASSILE

200
6/30

RK

„PEDAGOOGILINE KIRJANDUS“

TALLINN 1945

1. A. NITVEE

120
27

11

KARTALISTE KIRKIDE

ALAJANDUSGEOGRAAFIA

KIRK KOLIK FLAASIDE

200
130

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

i 45 169603

Kapitalistlike maade üldülevaade.

Teist korda vapustab grandioosne sõda XX sajandi kestel kogu maailma. Esimene Maailmasõda 1914.—1918. a. tekkis peamiselt teravaksmuutunud vastuolude sunnil Saksamaa ja tema liitlase Austria-Ungari vahel ühelt poolt ja Suur-Entente'i ehk Triple-Entente'i riikide — Inglis-, Prantsus- ja Venemaa vahel teiselt poolt. Sõja peasüüdlaseks oli Saksamaa; tema välispoliitikat juhtisid tagurlised sõjaväelased, kes püüdsid teostada territoriaalseid vallutusi. Saksamaa ja Austria-Ungariga liitusid sõja kestel Türgi ja Bulgaaria. Suur-Entente'i poolel sõdisid USA (Põhja-Ameerika Ühendriigid), Jaapan, Itaalia, Serbia, Tšernogooria, Belgia, Rumeenia, Kreeka, Portugal, arvestamata mitut riiki, kes kuulutasid küll Saksamaale sõja, kuid tegelikult peagu ei võtnud osa sõjategevusest (Hiina, Brasiilia jt.).

Venemaa väljus sõjast 1917. aastal suure sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni panusega. Kogu maailm lõhenes kaheks süsteemiks: kapitalismi ja sotsialismi süsteemiks. Nõukogudemaa purustas kontrrevolutsioonilised liikumised ja imperialistliku interventsiooni. Vaatamata kolossaalsele väljakurnamisele, mida põhjustas esiteks Maailmasõda, pärast aga kodusõda ja interventsioon, taastas ta oma majanduse ja arendas plaani kohaselt sotsialistlikku ülesehitustööd sellise tempoga, millist ei tunne ükski kapitalistlik riik.

Saksamaa ja ta liitlased võideti. Versailles' rahulepingu alusel, mis kehtestati 1919. a. Saksamaa ja võitjate riikide

vahel, kaotas Saksamaa osa oma territooriumist ja kõik asumaad. Austria-Ungari langes osadeks; Austriat ja Ungarit kärbiti tublisti ja nad eraldati teineteisest. Türgi kaotas osa oma maid Aasias; Bulgaaria pindala vähendati märksa. Võitjaist riikidest said võidetute maade jagamisel kõige rohkem Inglis- ja Prantsusmaa. Euroopas asutati uued riigid, nende hulgas Tšehhoslovakkia, Poola, Jugoslaavia (mille peatum on Serbia). Venemaa läänepiiril said iseseisvuse Soome, Eesti, Läti ja Leedu. Neist ühinesid Eesti, Läti ja Leedu 1940. aastal Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liiduga.

Teine Maailmasõda. Versailles' rahuleping ei korraldanud endisi rahvusvahelisi vastuolusid, vaid just vastupidi — tekitas rea uusi veel keerulisemaid ja teravamaid. Põhilisi- maid neist on vastuolud võitjate riikide ja võidetud Saksamaa vahel, sest viimane püüdis teostada revanšši ja alata uut vallutussõda. Temaga ühinesid oma agressiivseis püüetes Jaapan ja Itaalia. Uue sõja ähvardus suurenes eriti maailma majanduskriisi saabumisel 1929.—1933. aastal, mis kõigutas kogu maailma kapitalistlikku majandust.

Jaapan vallutas 1931.—1932. aastal Hiinalt Mandžuuria. 1937. aastal alustas ta sõda Hiinaga, vallutas märgatava osa Ida-Hiinast, kuid ei suutnud murda Hiina rahva vastupanu. 1941. aasta lõpul Jaapan tungis USA, Inglismaa ja Hollandi aladele. Ka siin vallutas ta laialdasi territooriume, kuid ei saavutanud otsustavaid tulemusi ja takerdus kauakestvasse sõjamõllu.

Fašistlik Itaalia tungis 1935. aastal Abessiiniasse ja vallutas selle. 1939. aastal annekteeris ta Albaania. Saksamaal läks 1933. aastal võim fašistide kätte.

Sellest ajast alates hakkas fašistlik Saksamaa palavlikult relvastuma, kasutades kogu riigi varud ja kogu tehnika vallutussõja ettevalmistamiseks, mille eesmärgiks oli teiste rahvaste orjastamine ja röövimine. Ta sõlmis lepingu Jaapani

ja Itaaliaga. 1938. a. annekteeris Saksamaa ilma sõjata Austria ja selle järele suurema osa Tšehhoslovakkia. 1939. a. septembris tungis ta Poolasse, mille kaitseks astusid välja Inglis- ja Prantsusmaa. Saksamaa vastased olid sõjale ette valmistatud halvasti. Poola ja Prantsusmaa purustati, Prantsuse valitsus kapituleerus; rida vähemaid riike kas vallutati Saksamaa poolt või suruti vasallide seisukorda ja sunniti sõjast osa võtma Saksamaa poolel. 22. juunil 1941. a. fašistlik Saksamaa tungis reetlikult Nõukogude Liitu, murdes seega mittekallaletungilepingu, mis sõlmiti tema ja NSVL vahel 1939. aastal. Kogu Liidu rahvas tõusis kodumaa kaitseks. Algas Suur Isamaasõda, mille kestel sangarlik Punaarmee annab purustavaid lööke saksa-fašistlikele rööv-vallutajaile.

Pärast seda kui Jaapan alustas sõda Inglismaa ja USA vastu, kuulutas Saksamaa sõja Uhendriikidele. Fašistliku Saksamaa vastu, kes pidas röövsõda, tekkis niiviisi koalitsioon tugevaist demokraatlikest riikidest: NSV Liidust, Inglismaast ja USA-st. Nendega ühes sõdivad Euroopa riigid, kes on orjastatud Saksamaa poolt, samuti ka mitmed Ladin-Ameerika riigid. Selle koalitsiooni poolel on materiaalsete varude ja moraalse jõu tohtu suur ülekaal — vabadustarmastavate rahvaste veendumus oma õigusse ja vankumatu tahe võiduks.

TOOTVATE JÕUDUDE PAIGUTUS KAPITALISTLIKES RIIKIDES.

Tööstus. Tootvate jõudude paigutuse äärmine ebaühtlus on maailma kapitalistlike riikide majanduse geograafia põhijooni. Eriti teravalt avaldub see tööstuse paigutuses: peagu kogu kapitalistlik suurtööstus on koondatud üksikuisse are-

nenud riikidesse, mis asetsevad maailma kahes piirkonnas — Põhja-Ameerikas ja Lääne-Euroopas (1. joon.). Selline tööstuse paigutus ei vasta paljudel juhtudel energeetiliste ja toorainete varude jaotusele: real eesrindlikel industriaalsetel riikidel ei ole vajalikke varusid ja nad veavad sellepärast suurel hulgal tooraineid välismaalt sisse; teisest küljest on mõned mahajäänud riigid rikkad tooraineilt, kuid nad ei suuda kasutada neid oma tööstuse loomiseks ja on ainult arenenud maade varustajaiks toorainetega.

Mineraalsete varude rikkuselt paistab kapitalistlike riikide hulgas teravalt silma USA, ta omab esikoha kivisöe, nafta, rauamaagi varudes ja nende tootmises. Ükski teine kapitalistlik riik ei käsuta neid tähtsamaid varusid sellises kombinatsioonis (2., 3., 4., 5. joon.). Inglis- ja Saksamaa on rikkad kivisöest; Prantsusmaal ja Jaapanis pole küllaldaselt kivisütt, Itaalias pole seda aga sugugi. Rauamaaki on rikkalikult Prantsusmaal; Inglismaa aga pole sellega küllaldaselt varustatud; Saksamaa, Itaalia, Jaapan on rauamaagilt koguni vaesed. Naftat pole suuremal määral ühelgi suuremal kapitalistlikul riigil, peale USA. USA-s saadakse ligi 70% maailma naftatoodangust (ilma NSV Liiduta). Naftaküte aga on tarvilik autotranspordis, lennuliiklemises, laevanduses; ta omab ka kolossaalset sõjalist tähtsust. Sellepärast püüavadki kõik tugevad riigid vallutada naftaallikaid. Peale USA on suurimaid naftatootjaid Venezuela, Iraan, Irak, Mehhiko, Hollandi-India, Rumeenia. Venezuelas toodavad naftat Inglise ja Ameerika kompaniid, Iraanis ja Irakis peamiselt inglased (5. joon.). Üldiselt valdasid enne teise maailmasõja algust Ameerika ja Inglise naftakompaniid üle 90% kogu maailma naftatoodangust (ilma NSV Liiduta).

Ka värviliste ja väärismetallide poolest on USA rikkam teistest kapitalistlikest riikidest — ta omab esikoha vase, plii (seatina), tsingi, esimesi kohti aga ka hõbeda ja kulla too-

dangus. Kuid ka USA-s ei ole sugugi, või on vaid veidi mõningat tähtsat metalli — mangaani, niklit, tina, kasinalt boksiiti. Tina suurimad tootmiskohad on Inglise asumaadel Malakkas, Hollandi-Indias ja Boliivias, mangaani toodetakse Indias, niklit Kanadas, boksiiti Prantsusmaal, Ungaris, Hollandi ja Inglise Guayanas. Suurimaid kullakaevandusi on Lõuna-Aafrika Unioonis, hõbeda — Mehhikos.

Juhtivad tööstusharud, millede järgi võib kõige paremini hinnata üksikute riikide tööstuse arenemist, on metallurgia, masinaehitus, elektrienergia tootmine ja keemiatööstus. Metallita ei saa olla masinaehitust, kuid masinata ei või areneda ei tööstus ise, ei transport ega suurpõllumajandus; masinatel on tänapäeval otsustav tähtsus ka riigikaitstes. Elektrienergiat kasutatakse laialdaselt väga mitmesugustes majandusharudes: tööstuses (muuseas ka metallurgias kõrgeväertusliku terase, alumiiniumi, mitmete erisulamite valmistamiseks), transpordis (elektriraudteed, trammid, metrod), sidevahendais (telegraaf, telefon, raadio), põllumajanduses, harilikus elus. Elektrienergia tootmisel on algallikaks kivisüsi ja langetava vee jõud. Vee-energial on eriti suur väärtus mitmes riigis, kus puudub kivisüsi, kuid voolab palju mäestiku-jõgesid (näit. Itaalias ja Jaapanis).

Hiigelsuur ja üha kasvav tähtsus on praegusaja majanduses keemiatööstusel. Ta toodab väetus-, värv-, lõhkeaineid, kunstiidi, sünteetilist kautšukit, galaliiti (kunst-sarve) ja palju muud. Keemiatööstus võib kasutada algallikaiks mitmeid tooraineid ja toota neist väga mitmesuguseid saadusi. Peale keemiliste eriainetes (väävel, kaalisool, fosforiidid jne.) kasutab keemiatööstus väga mitmesuguseid aineid, näit. lämmastikku, mida toodetakse õhust (lämmastikväetisteks ja lõhkeaineiks), kivisöetõrva, mida saadakse kooksi põletamisel kõrvaltootena (sellest valmistatakse värv-

aineid), gaase, mis erituvad malmi sulatamisel jne. Keemia-
tööstuse tähtsus on suur veel sellepoolest, et tema abil võib
soetada puuduvate loodusmaterjalide asemele kunstlikke.
Selliseist aineist on viimasel ajal omandanud suure täht-
suse sünteetiline kautšuk, bensiin kivisöest, kunstnahk,
galaliit metalli asendajana jne. Keemial on hiiglasuur
väärtus ka sõjatööstuses.

Kõigi ülalootetud tööstusharude toodangu suur osa on
koondatud vaid mõnesse arenenud riiki. Esimesel kohal on
siin USA. Eriti tugev on USA ülekaal masinaehituses: teise
Maailmasõja alguseni andis USA üle poole kogu maailma
toodangust (ilma NSV Liiduta); temale järgnesid Saksa-
Inglis-, Prantsusmaa, Jaapan, Kanada. Teisest küljest masina-
ehitus peagu puudub Aafrikas, Lõuna-Ameerikas, reas Aasia
riikides, kuna mõningais eriti mahajäänud riikides ei tarvi-
tatagi masinaid — neis elatakse veel käsitöö alusel (selline
on näit. seisukord Aafrika suuremas osas).

Teistest tööstusharudest äratav huvi tekstiiltöös-
tuse paigutus. See on koondatud peamiselt ka arenenud
riikidesse, eriti Inglismaale ja USA-sse, kuid erivalt raske-
tööstusest on ta saavutanud tähelepandavat arenemisastet
ka mõnes mahajäänud riigis (6. joon.). Tekstiiltööstuse aren-
damist võimaldab asumais odava tööjõu rohkus ja selle eks-
pluateerimise laialdased võimalused.

Põllumajandus. *Kapitalismi võimutsemise tingimustes jääb
põllumajanduse arenemine paratamatult maha tööstuse
omast; temas säilib enam kui tööstuses väiketööstus oma
mahajäänud tehnikaga. Agraarolustikus isegi kõrgelearene-
nud riikides esinevad feodaal-pärisorjuslikud jäänused (or-
jastav kümnis, töörent). Kuid ühtlasi esineb põllumajanduse
arenemistasemes palju kapitalistlike riikide sisemisi tera-
vaid vastuolusid. Arenenud riikide põllumajanduses domi-
neerib kõrgeväärtuslik kapitalistlik toodang, mis on rajatud*

palgalise tööjõu ekspluateerimisele ja masinate kasutamisele. Mahajäänud riikide omas, eriti koloniaal- ja poolkoloniaalriikides, domineerivad eelkapitalistlikud ekspluateerimisvormid talupoegade massi poolorjalikus sõltuvuses mõisnikest, kes valdavad määratusuuri maa-alasid. Asumais värvilise rahvusega kasutatakse laialt sundtööd. Maaharimine toimub neis ürgsel viisil kõige primitiivsemate tööriistadega. Ainult üksikuis põllumajanduse harudes, millede eksporttoodangust on huvitatud välismaa kapital, esineb kõrgemat tehnikat.

Suurem osa maailma rahvast elatub peamiselt põllumajandusest. Nii domineerib põllumajandus piiritagustes riikides Aasias (peale Jaapani), Lõuna- ja Kesk-Ameerikas, Aafrikas, Austraalias ja Uus-Meremaal. Mõned neist riikidest impordivad suurema osa oma saadusist. Sellised on näit. Austraalia riikide liit, Argentiina, Uus-Meremaa, — kõik riigid vähese rahvaarvuga, kus aga on tugevasti mehhaniseeritud põllumajandus, mis töötab peamiselt ekspordiks. Teistsugune on seisund sellistes riikides, nagu India ja Hiina, kus elab mitmesajamiljoniline rahvas mahajäänud majandusega; siin kasutatakse suurem osa põllumajanduse saadusist sisemiseks tarbimiseks ja vaid vähem osa läheb väljaveoks. Kuid on ka hoopis mahajäänud riike, kus põllumajandus on üldse nõrgas seoses välisturuga ja rahuldab peamiselt vaid kohalikke vajadusi (näit. Abessiinia).

Lääne-Euroopa industriaalseis riikides põllumajandus ei varusta kaugeltki kogu rahvast tarvilike toiduainetega. Eriti on see maksev Inglismaa suhtes, kus põllumajandusega tegeleb väga väike osa rahvast. Ehkki mõnes Euroopa riigis on põllumajanduse saadustest tähelepandavaid ülejääke, vajab Lääne-Euroopa siiski üldiselt tohutu suure hulga toiduainete juurdevedu, peamiselt nisu, maisi (loomatoiduks), liha, võid. Veel rohkem impordib Lääne-Euroopa tooraineid taime- ja

loomariigist, nagu puuvilla, villa, toornahku, kautšukit. Paljud Välis-Euroopa riigid on spetsialiseerunudki ühe või teise põllumajanduse saaduse tootmises, mida imporditakse peamiselt just Euroopasse.

Põhja-Ameerika Ühendriigid erinevad Euroopa tööstuslikest riikidest põllumajanduse võimsa arenemisega, nii et ta ei rahulda üksi siseriigi vajadusi, vaid mitmeid saadusi jätkub ka väljaveoks. Loomakasvatatus on enamikus arenenud kapitalistlikes riikides põhilisemaks põllumajanduse haruks (näit. Inglis- ja Saksamaal). Kuid Inglismaal, Saksamaal, samuti ka mitmes muus Euroopa riigis ei piisa oma lihast ja võist, veel vähem villast. Tähtsamaiks varustajaiks loomakasvatuse alal on Austraalia, Argentiina, Uus-Meremaa, Lõuna-Aafrika ja Euroopa riikidest Taani.

Nisu on levinuim viljadest. Teda kasvatatakse kõigis maailmajagudes, esmajoones paraja kliimavöötme maades. Suurimaid nisu tootjaid on Kanada, USA, Argentiina, Austraalia. Riis omab määratusuurt tähtsust rahvaste toitmisel Lõuna ja Ida-Aasias, milliste maade rahvaarv on umbes pool maakera rahvaarvust. Neis maades kasvatataksegi peamiselt riisi ja see kasutatakse peamiselt ka kõik kohal. Riisi väljavedu Aasiast on võrdlemisi väike. Maisi kasvatamine on levinud kogu maailmas, kuid kõige rohkem siiski Ameerikas, eriti Ühendriikides, kus teda kasutatakse enamikus loomade söödaks, ja Argentiinas, kust eksporditakse palju maisi Euroopasse.

Kohvi maailmatoodangust 90% annavad Lõuna- ja Kesk-Ameerika. Tee-kultuure leidub Indias, Tseilonis, Hiinas. Suhkrupeti (kultuurid parajas kliimas) kasvatatakse peamiselt Euroopas. Suhkruroogu, millel on põhiline osa maailma suhkrutoodangus, kasvatatakse troopilises ja subtroopilises kliimas; suhkruroo peatootjad on

Kagu-Aasia maad (Briti-India, Hollandi-India, Filippiinid) ja Lääne-India (eriti Kuuba).

Puuvilla peatootja on Uhendriigid, kus kasvatatakse peagu pool maailmatoodangust (ilma NSV Liiduta). Teised suured tootjad on India, Egiptus, Hiina, Brasiilia.

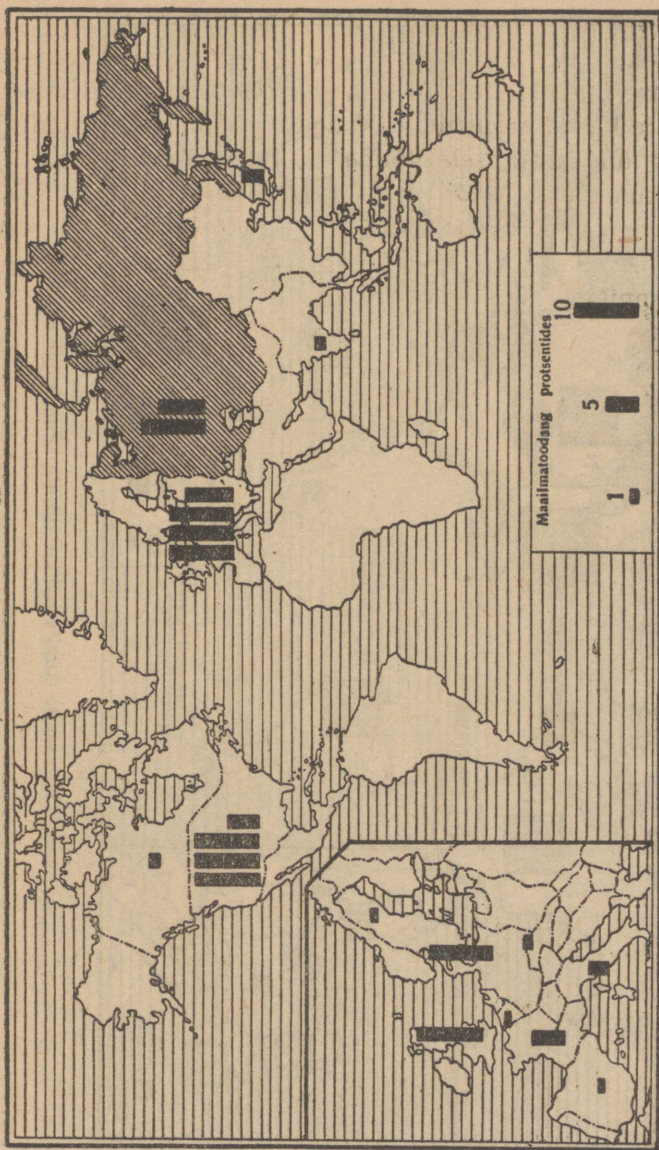
Loodusliku kautšuki peagu kogu maailmatoodang on koondatud Inglise ja Hollandi asumaadesse Kagu-Aasias. Kuid viimasel ajal omandab ikka suuremat tähtsust kautšuki keemiline tootmine (sünteesiline kautšuk). Suurim kautšuki tarvitaja on USA.

Transport. Riigi arenemisastme näitajaks on ka raudteevõrgu tihedus. „Raudteed, need on kapitalistliku tööstuse kõige tähtsamate harude — kivisöe- ja rauatööstuse kogusumma, samuti maailma kaubanduse ning kodanlik-demokraatliku tsivilisatsiooni arenemise kogusumma ja kõige näitlikum väljendaja“ (L e n i n). Kaks kolmandikku maailma raudteevõrgust (ilma NSV Liiduta) kuulub Põhja-Ameerikale ja Lääne-Euroopale.

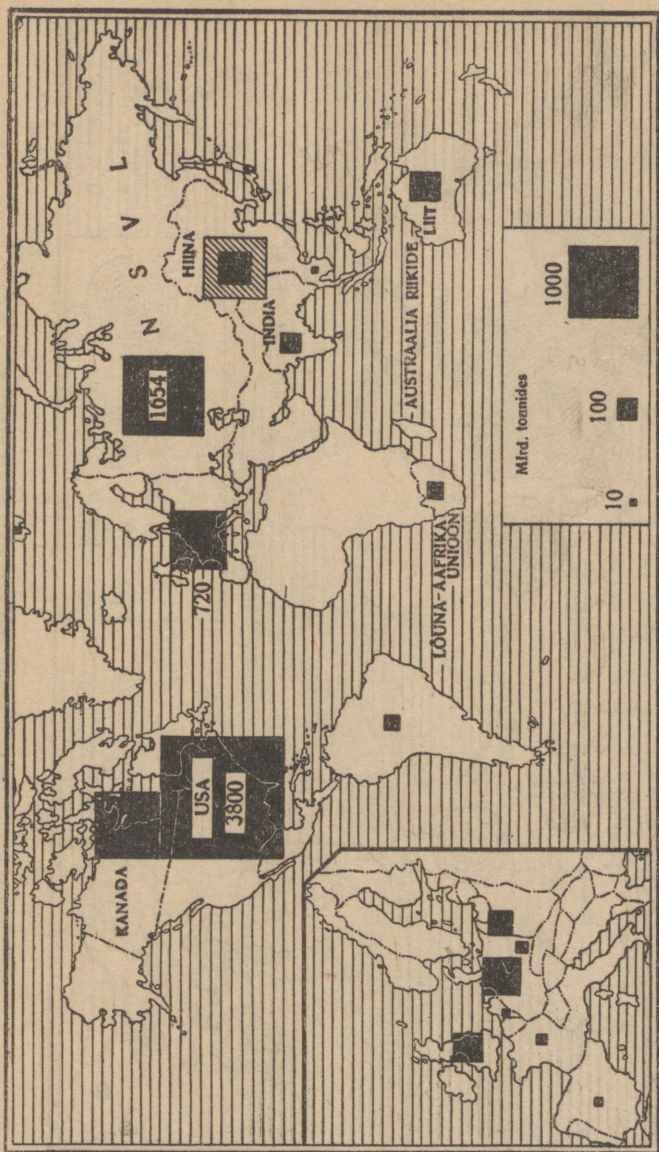
Transpordi korraldamine mahajäänud maades on peagu igal pool välismaa kapitali valduses ja seisab puhtimperialistlike huvide teenistuses — antud maa rikkuste haaramises. Raudteevõrgu levimine mahajäänud riikides tõstab esile kõige näitlikumalt rajoonid, mis intensiivselt töötavad välisturu tarbeks; rajoonid, kus väliskapitalil ei ole suuri huve ja kus seos maailma turuga on nõrk, jäävad ürgaegsetesse transpordi-tingimustesse (vt. näit. raudteevõrgu levik Lõuna-Ameerikas).

Rahvusvahelise merekaubanduse tähtsamad teed algavad Lääne-Euroopa rannikul seal, kus lähenevad Inglis-, Saksa-, Prantsusmaa merepiirid. Siit lähtuvad teed Põhja-Ameerikasse, mida kaudu veetakse kõige rohkem kaupu, ja tee Vahemerre, kust kulgevad teed Suessi kanali kaudu Indiasse ja Vaiksesse ookeani. See tee on eriti tähtis Inglis-

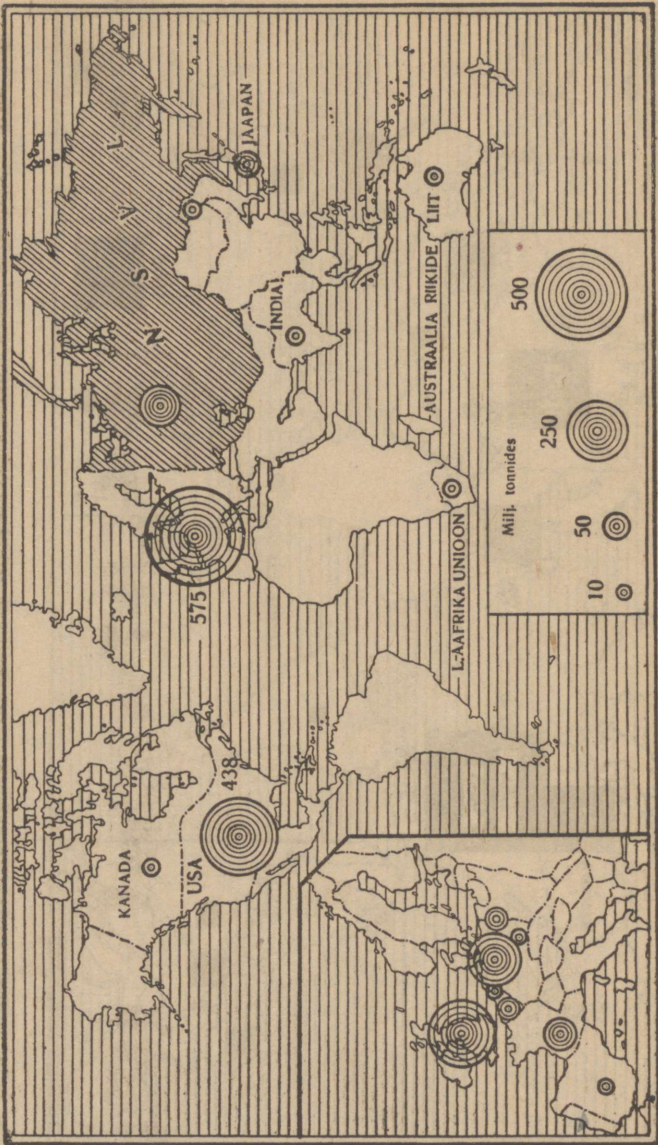
maale, sest ta ühendab emamaad tähtsama asumaaga, Indiaga. Vana tee Euroopast Indiasse ümber Aafrika kaotas oma tähtsuse Suessi kanali avamisega (1893. a.), kuid teise Maailmasõja kestel arenenud sõjategevus Vahemerel sundis Inglismaad jälle kasutusele võtma selle tee. Teised tähtsad mereteed kulgevad Euroopast Lõuna-Ameerikasse, Lõuna-Aafrikasse ja USA-st Aasiasse üle Vaikse ookeani. Põhja-Ameerika Ühendriikide idamaade sidumiseks Vaikse ookeani ranniku riikidega on tähtis Panama kanal (avatud 1914. aastal).

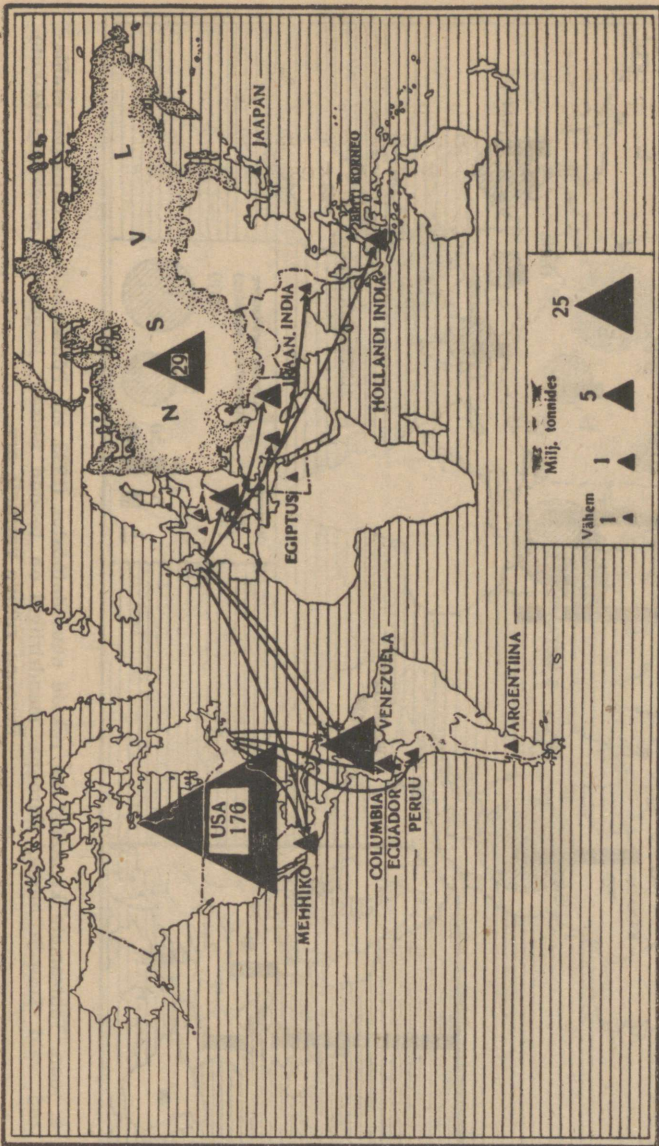
1. joon. Tähtsamate riikide osa maailma tööstustoodangus (ilma NSV Liiduta). Tulbad näitavad maailmatoodangu protsenti 1936. aastal (toodud on rfigid, millede toodang on vähimalt 1%). Põhikaardil on kapitalistlik Euroopa toodud tervelt, lõikes — riikide järgi (samuti ka joon 3, 4, 5, 6, 8). Hiina kohta puuduvad andmed.

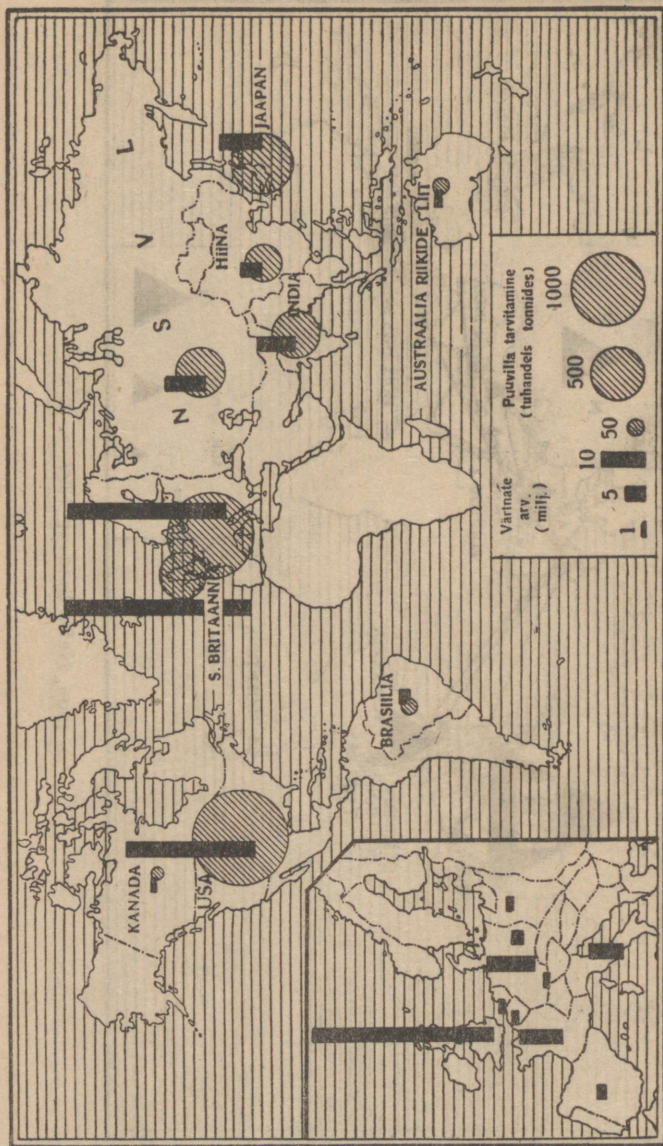
3. joon. Kivisöe varud tähtsamates kapitalistlikes riikides. Hiina kivisöe varud arvestatakse 250 mlrd. tonni (sisemine must ruut) kuni 1000 mlrd. tonni (kogu ruut).

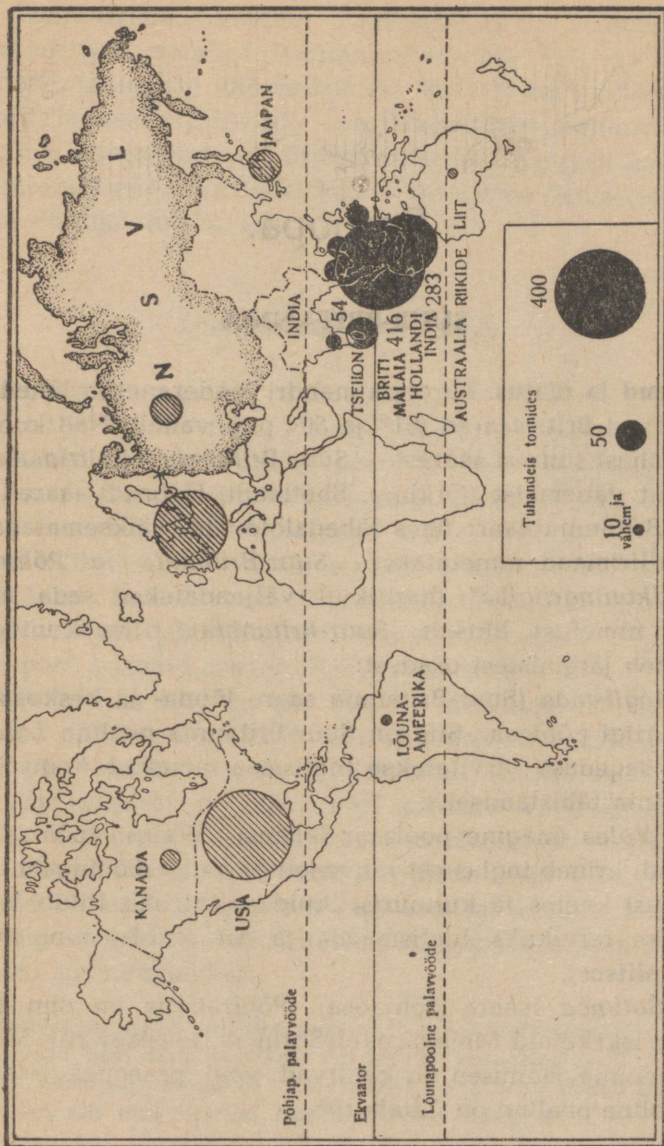
4. joon. Kivise toodang tähtsamates kapitalistlikes riikides.

5. joon. Nafta tootang 1397. a.

6. joon. Tähtsamate kapitalistlike riikide puuvillatööstus (1935. a.). Põhikaardil on Euroopas eraldatud vaid Suur-Britannia, Euroopa mandririigid on toodud ühiselt; lõigus on näidatud üksikute Euroopa riikide värtnate arv.

7. joon. Naturaalkautsüki toodang ja tarbimine 1936. aastal. Mustad ringid näitavad toodangut, joonestatud — tarbimise ulatust.

Euroopa.

SUUR-BRITANNIA.

Asend ja ulatus. Euroopa mandri looderanniku läheduses asetsevad Briti saared (61° ja 50° p. l. vahel). Nad koosnevad kahest suurest saarest — *Suur-Britanniast* ja *Iirimaast*, ja hulgast vähemaist (Orkney, Shetlandi, Hebriidi saared jt.). Suur-Britannia saart ühes lähedalolevate väiksematega ja Põhja-Iirimaad nimetatakse „*Suur-Britannia ja Põhja-Iiri ühendkuningriigiks*“ (harilikult väljendatakse seda ametlikku nimetust lihtsalt: *Suur-Britannia*). Ühendkuningriik koosneb järgmistest osadest:

1) *Inglismaa* (Suur-Britannia saare lõuna- ja keskosa) on kogu riigi põhiosa. Siin on Suur-Britannia pealinn *London*. Väga sagedasti tarvitatakse Inglismaa nimetust kogu Suur-Britannia tähistamiseks.

2) *Wales* (mägine poolsaar läänes). Wales'i põhirahvus (keldid) erineb inglastest rahvuselt ja omab mõningaid omapärasusi keeles ja kultuuris; kuid poliitiliselt liitub Wales ühiseks tervikuks Inglismaaga ja tal ei ole mingisugust omavalitsust.

3) *Šotimaa* (saare põhjaosa). Põhirahvus on siin nagu Wales'iski keldid. Minevikus oli Šotimaa iseseisev riik. Mõned autonoomia jäänused on kehtivad veel praegugi. Šotimaa ajalooline pealinn on *Edinburgh*.

4) *Põhja-Iirimaa* kuulub ühendkuningriiki autonoomse osana eri parlamendiga. Pealinn on *Belfast*.

Ühendkuningriigi üldpindala on 244 000 km²; rahvast on 48 milj. inimest. Riigikord — parlamentaarne monarhia.

Suur-Britannia valitseb Briti maailmariiki, impeeriumi, mis on suurimaks koloniaalseks riigiks maailmas (tema asend ja ulatus on näidatud lk. 41).

Looduslikud tingimused.

Geograafiline asend. Suur-Britanniat eraldab Euroopa mandrist *Põhjameri* ja *La Manche* (Inglise kanal) *Doveri väina*. Kagu-Inglismaa ulatub mandrile õige lähedale (*Doveri* ehk *Pas de Calais* väin on kitsaimast kohast kõigest 33 km lai). Tema naabreiks on Euroopa kõige rohkem arenenud kapitalistlikud riigid — Prantsusmaa, Saksamaa, Belgia, Hollandi, Taani. Suur-Britannia lääneranda uhab Atlandi ookean ja Iiri meri (mis lahutab Suur-Britanniat Iirimaast). Ta vastas teisel pool ookeani asetseb Põhja-Ameerika.

Põhjameri *La Manche*'iga (Inglise kanaliga) on Lääne-Euroopa riikide tähtsamaid merekaubanduse tandreid. See on kui ookeanilaevanduse määratusuur värv, sest reale Euroopa riikidest on Põhjameri ainsaks väljapääsuteeks ookeanile. Peale selle suubuvad Põhjamerre ja Inglise kanali Lääne-Euroopa tähtsamad sisejõed: Rein, Elbe, Seine, Schelde. Nii asubki Inglismaa väga soodsal seisukohal merekaubanduse arendamiseks niihästi Euroopa riikidega kui ka ookeanitaguste maadega.

Geograafilise asendi erisused pole alati olnud Inglismaa arenemisele soodustavad. Seni kui Ameerika polnud tuttav eurooplastele, kui Vahe-meri oli Euroopa kaubanduse pearajooniks, olid Briti saared Euroopa ääremaaks, mis olid paisatud Atlandi ookeani veekõrbe.

Paremad võimalused hakkasid tekkima Inglismaale XII—XV sajandil ühes üldise majanduselu elavnemisega Põhja- ja Läänemere kallastel. Tol ajal oli Inglise kanali ja Põhjamere rajoon kohtumiskohaks kaubalaevadele, mis väljusid Euroopa mitmesugustest lähtekohtadest — Veneetsiast ja Genuast, Läänemere sadamalinnadest, Euroopa sisemaalt Reini, Seine'i ja Elbe kaudu. London nihkub esile tolle aja suurima kaubanduskeskusena. *Eriti soodsaks aga muutub Inglismaa asend alles alates XV—XVI sajandi geograafilistest avastustest*, mis panid alguse eurooplaste koloniaalsetele vallutustele Ameerikas ja Indias ning mis sundisid rahvusvaheliste peakaubateede paiskamist sisemeredelt — Vahe- ja Läänemerelt — Atlandi ookeanile. Tollest ajast peale jääb Inglismaa Euroopast Ameerikasse ja Indiasse suunduvate mereteede sõlmpunkti.

Saareline asend on olnud Inglismaale veel üheks tähtsaks paremuks, s. o. kaitseks kallaletungi puhul. Asudes küllalt lähedal kontinendile, et võtta aktiivselt osa selle majanduslikust ja poliitilisest elust, on Suur-Britannia kasutanud samal ajal oma isoleeritud asendit. Ta on osa võtnud sõdadest, mis on laastanud mandririike, kuid ei ole ise olnud ähvardatud laastavate sõdade mõjust oma territooriumil. Peagu 9 sajandi kestel ei ole ühtki sõda peetud Suur-Britannia territooriumil. On arusaadav, et see on olnud Suur-Britanniale suureks eeliseks kaubanduse ja majanduse arendamisel. Kuid sõjalise tehnika arenemine imperiaalsi ajastul kaotab järk-järgult selle Suur-Britannia eelise. Juba esimese Maailmasõja kestel Suur-Britannia, vaatamata oma laevastiku tugevusele, kannatas rängalt Saksamaa allveelaevade tegevusest. Sõjategevuses ikka suuremat tähtsust omandava õhujõudude pealetungi puhul ei paku Suur-Britannia asend enam mingit kaitset.

Inglismaa geograafilise asendi paremused majanduslike tulude saamisel ei ole enam nii hiilgavad kui varemalt. USA ja Jaapani arenemise, samuti ka Nõukogude Liidu majandusliku tõusuga on esile kerkinud uued ookeaniteed (laevateed üle Vaikse ookeani, Põhja tee) ning nende suhtes ei ole Inglismaal enam keskkoha tähtsust.

Kuid praegugi on Suur-Britannia asend väga soodus nii majanduslikult kui strateegiliselt, ehkki see enam pole nii erandlik kui varemalt.

Pinnaehitus, jõed, rannajoon. Briti saared on varemmail ajastuil moodustanud ühtlase terviku mandriga. Nad on eraldunud temast maapinna vajumise tagajärjel. See eraldumine on sündinud ajastul, mil tegutses juba inimene. Juba mere-

põhja ehitus näitab Briti saarte ja mandri seosele; saared tõusevad mandri platvormi tasemele, esinedes nagu kontinendi veealuse jätkuna. Saarte ümber on meri madal. Laialdane madalik Põhjameres, Doggerbank, on määratu

8. joon. Suur-Britannia geograafiline asend.

suurel ulatusel vaid 20 m sügav. Kui merepind alaneks 50 m, siis muutuks Põhjamere lõunaosas merepõhi kuivaks maaks ja Briti saared ühineksid mandriga.

K a g u - I n g l i s m a a on maapinna iseloomult madalmik, mis sarnleb madalmaaga Belgias ja Põhja-Prantsusmaal.

Madalmiku aluspõhjaks on noored pudedad kivimid. Kohati läbivad madalmikku ühtlaselt kerkivad kriidikinkude ahelikud. Siin voolavad Inglismaa tähtsamad jõed — *Thames* (332 km) ja *Severn*; Thames'i jõebassein (teisiti ka Londoni bassein) omab Kagu-Inglismaal kesksed tähtsust.

Suur-Britannia põhja- ja lääneosa on mägised. Siin levivad keskmise kõrgusega (harva üle 1000 m) mäemassiivid. Nende hulka kuuluvad Šotimaal: *Põhja-Šoti mägismaa*, mis saavutab suurima kõrguse (Ben Nevis 1343 m, Suur-Britannia kõrgeim punkt), ja madalam *Lõuna-Šoti mägismaa*; neid eraldab alang — *Kesk-Šoti alang*. Mööda Põhja-Inglismaad, peagu tema keskosas, läbib *Pennine'i mäestik*. Läänes kerkivad *Wales'i* ja *Cornwalli mägismaad*. Üldiselt ei tekita mäed suuri raskusi sisetranspordile. Need pole eriti kõrged, on ligipäästavad ning liigestatud laiade orunditega.

Suur-Britannia jõed on lühikesed, kuid veerikkad (sagedate vihmade mõjul), omavad vaikset voolu ega külmu talvel. Lääne- ja idalahkme jõgede allikad asuvad üksteise ligidal; nende veelahkmed on madalad, mispärast on kerge mitme jõe süsteeme ühendada kanalitega. Nii on võimalik saare siserajoone kergesti ühendada merega, osalt ka sellepärast, et kaugus mererannast ei ole kuski suur: Suur-Britannias ei ole punkte, mis oleksid merest kaugemal kui ainult 210 km.

Suur-Britannia rannajoon on väga liigestatud. Maismaa vajumisel, mis eraldas Briti saared mandrist, tekkisid äärmised mägismaad, kaugele merre tungivad poolsaared (Cornwall, Wales) ja saared, mis seiravad hulgana mägist lääneranda. Sellevastu alangute rannapoolsed otsad jäid ookeani pinnast alamale ja nende kaudu tungis meri sügavale maismaasse. Nii said alamjooksu jõeorgudest mere lahed, millesse nüüd suubuvad jõed lehterjate suudmetega (nn. estuaarid, lehtersuudmed). Tähtsaimad lahed Suur-Bri-

tannia idakaldal on *Thames'i suue*, *Humber*, *Firth of Forth*, läänerannal *Bristol'i laht* *Severni* suudmega, *Mersey*, *Firth of Clyde*.

Mere tõusud, tungides lahtedesse ja jõesuudmeisse, tõstavad tublisti merepinna taset (näit. ulatub merepinna kõrguse vahe tõusu ja mõõna puhul Londonis kuni 6 m, Bristolis lahes aga isegi kuni 12 m); selletõttu muutuvad isegi väikesed jõed alamjooksul tõusuajal merelaevadele laevatavavaks. London, mis on Thames'i jõel 64 km merest eemal, on meresadam. Sobivate, kinnikülmumatute sadamate küllus ja mere tungimine kaugele saare maismaasse on loonud eelised merenduse arendamiseks, täienduseks Suur-Britannia geograafilise asendi soodsusele.

Mineraalrikkused ja hüdroenergia. Suureks eeliseks Inglise tööstuse arenemise alguses oli *samades rajoonides leiduvate rikaste kõrgeväärtusega kivisöe ja rauamaakide lademetes esinemine*. Metallurgia tööstuse arenemisega aga kasvas raua tarve ning paremad rauamaagi leiukohad lõppesid või kehvusid. Inglismaal on praegugi veel suuri rauamaagi varusid, need on aga enamikus madala väärtusega. Sellepärast peavad Inglise töösturid juba ammu kasulikuks osa rauamaake importida välismaalt.

Kivisüsi on põhiline ja peagu ainuke Inglise tööstuse energeetiline baas. Peale selle läheb teda suurel hulgal elamute kütmiseks. Kivisüsi on ka Inglise väljaveo tähtis artikkel. Kivisöe üldvaru arvestatakse 190 miljardile tonnile. See on ääretult vähem sellest, mida omavad USA ja NSVL (juba üksi Kuznetski basseini varud on 450 miljardit tonni), ja pisut vähem Saksamaa varudest. Kuid kivisöe lademetes levimise ja omaduste poolest on Suur-Britannia söel mitmeid paremusi. Inglise kivisöe varud on koondatud võrdlemisi väikeseulatuslikule maa-alale (söe varude jaotuselt pinnaüksusele on Suur-Britannial esimene koht). Ka levivad

kivisöe basseinid transpordi suhtes väga soodsalt: nad on kas merekaldal või selle läheduses. Kivisüsi on enamikus kõrge kvaliteediga ja koksistub hästi. Paljudes kohtades ulatuvad lademed otse maapinnale, mis alguses kergendas tööd ja odavdas tootmist; kuid praegu on ülemised kihid juba läbi töötatud ning tuleb tungida sügavasse (šahtide keskmine sügavus on nüüd 300—350 m, kuid leidub ka šahte, mille sügavus on 900 m). Kivisöe basseinide levik on näidatud 9. joonisel.

Naftat Suur-Britannias üldse ei ole. Suur-Britannia tööstuse arenmises oli algul jõgede veejõul tähtis osa, kuid praeguse tarbimise ulatuse juures pole selle energia tähtsus Inglismaal kuigi suur.

Värvilisi metalle ei ole Inglismaal peagu sugugi; möödunud aegadel oli Cornwalli poolsaar kuulus inglistina kaevandustega, praegu aga on nende toodang tähtsusetu. Teistest maavaradest on tähtsus veel kaoliinil, mis annab toorainet keraamikatööstuseks.

Kliima. Suur-Britannia kliima on Atlandi ookeanist puhuvate tuulte mõju all. See on tüüpiline merekliima, mis erineb sagedate vihmade, suure pilvituse, kestvate udude, tugevate tuultega. *Golfi hoovuse* läheduse tõttu on talv siin eriti pehme; pakased on erandiks; lumi sajab harva ja püsib maas lühikest aega (välja arvatud vaid mägised rajoonid); selle vastu on suvi jahe, vähese päikesepaistega ja vihmane. Eriti tüüpilised on need jooned läänerannikule.

Šotimaa läänerannikul on jaanuarikuu keskmine temperatuur ligi 4°, juuli keskmine 14°; aasta sademete hulk on üle 100 cm, mägismaal üle 200 cm. Valdavaks ilmastikuks on siin tugevad tuuled, mis sügiseti ja talveti muutuvad sagedasti tormideks, madalalt liikuvad pilved, ägedad hoovihmad. Suur-Britannia idarannik on kaitstud kõrgustikega, sellepärast on idas vähem vihma, sagedamini päikesepaistet. Lääne-Šotimaal on nädala seitsmest päevast keskmiselt viis vihmast päeva, Kagu-Inglismaal aga kõigest kolm päeva. Kuid ka siin on päikest vähe. Kuulsad londoni udud mähivad sagedasti Suur-Britannia pealinna oma hõlma, eriti sügisel ja talvel, sundides keskpäeva ajal valgustama tänavaid.

Mõnikord on udud nii paksud, et tänavaliiklemine lakkab. Mereteedel Londoni läheduses takistavad paksud udud laevade liiklemist, vaatamata sellele, et teed tähistab tohutu hulk majakaid ja signaaltulesid.

Mullastik, taimkate ja loomad.

Mullastik on viljakaim Kagu-Inglismaa ja Kesk-Šotimaa madalamais rajoonides. Kuid see ei ole niivõrd looduslike omaduste tulemus kui agronoomilise kultuuri mõju. Loode-Inglismaal on domineerivad väheviljakandvad leetmullad, mägismaal aga viljatu kivine mullastik ja turbamullad.

Suur-Britannia kliima soodustab eriti mahlakat rohukasvu. Rohu kasvuperiood kestab peagu kogu aasta. Heledad rohelised niidud on Inglismaa madalmike silmapaistvaks erivuseks. Mägiseid rajoone katavad liivased ja soised kanarbi-kunõmmed. Pilvise ja tuulise ilmaga, mis domineerib Šoti ja Wales'i mägismaal, annavad need nõmmed ühetaolise ja sünge maastikupildi.

Vanemal ajal oli Suur-Britannias palju metsi. Nüüd on need peagu täiesti hävitatud ja praegu on vaid 3% Suur-Britannia alast metsa all. Kuid ka see mets on enamikus vaid väikesed metsasalud ja mõisnike pargid.

Madalamais rajoonides pole enam üldse säilinud puutumatu looduslikku maastikku, selle on täiesti välja surunud kultuuralad (niidud, põllud, keeduvilja- ja viljapuuaiad, pargid) ja linnad, mis tööstusrajoonides ulatuvad kümnetele kilomeetritele, ühtudes üksteisega. Sellevastu on mägised alad enamikus peagu puutumata — Šotimaal on nende all ligi $\frac{3}{4}$ kogu pindalast, Wales'is $\frac{1}{2}$, Inglismaal $\frac{1}{4}$. Selliseid asustamata aläsid kasutatakse vaid karjamaaks lammastele, ja sedagi mitte igal pool.

Inglismaad ümbritsevad mered (eriti Põhjameri) on väga rikkad kaladest. Siin on külluses heeringaid, turski, lesti.

Rahvastik.

Rahvuslik koostis. Inglismaa rahvastik on kujunenud mitme rahvuse ühinemisest. Rooma riigi valitsuse ajastul (I—IV sajand meie ajaarvamise järgi) olid Briti saared keltide asustatud. Hiljem (VI—VII sajand) tungisid Inglismaale *anglid* ja *saksid*. Keldid suruti osalt mägismaile, osalt segunesid tulnukatega. VIII—X sajandil ründasid Ida-Inglismaad sagedasti *taanlased*, 1069. a. aga vallutasid Inglismaa *normannid* (normannid olid pärit Skandinaaviast, asustasid siis Loode-Prantsusmaa ja rahvustusid väga suurel määral prantslasteks; ühes normannidega oli Inglismaa vallutamisel ka palju puht prantsuse rüütleid). Vallutanud Inglismaa, normannid erinesid kaua aega keelelt ja kommetelt alistanud anglosaksidest. Ainult mitme sajandi kestel tekkis viimaks üldine inglise keel. Selle aluseks on anglosakside keel, mõjutatud vana-prantsuse keelest, mille tõid kaasa normannid ja nendega seltsinud prantslased. Sest ajast peale ei ole Inglismaa enam näinud ründajaid ega tulnukaid.

Rahvastiku põhimassile, *inglastele* on omane suur rahvuslik ühtlus. Oma rahvuslikke omapärasusi on säilitanud keltide jäänused Šotimaa mägedes ja Wales'is; Iirimaa on keldid veel praegugi enamuses. Kuid kelte, kes ei kõnele inglise keelt, on säilinud väga vähe.

Rahvastiku tihedus. Linnad. Suur-Britannia on *kõige tihedamalt asustatud maid kogu maakeral*. Kogu Ühendkuningriigi keskmine rahvastiku tihedus on peagu 200 inimest 1 km²-il (Inglismaal endal aga on see ligi 300 inimest). Mitte üheski riigis pole linnadel sellist ülekaalu maa suhtes kui Inglismaal (linnades elab 80% kogu rahvastiku üldarvust). *Londonis* (ühes eeslinnadega) elab 8,7 milj. inimest, s. o. veidi rohkem kui kogu Belgias, kaks korda rohkem kui Šveitsis. Eriti tihedasti on asustatud tööstusrajoonide suured linnad

Kesk- ja Lääne-Inglismaal; siin on 3 linnas — *Birmingham'is*, *Liverpool'is*, *Manchester'is* ühes eeslinnadega igaühes enam kui 1 miljon elanikku, *Cheffield'is* ja *Leeds'is* kummaski pool miljonit. Šotimaal on üle 1 miljoni elaniku *Glasgow's*, ligi pool miljonit *Edinburgh'is*. Kuid kõrvuti väga tihedalt asustatud rajoonidega leidub rajoone, mis on asustatud äärmiselt hõredalt. Selliseid rajoone leidub näit. Penniini mägismaal ja Šotimaa ning Wales'i mägedes.

Väljarändamine. Inglise kapitalismi arenemine põhjustas massilist väljarändamist Inglismaalt, eriti aga Iirimaaalt. XIX sajandil toimus rahvastiku proletariseerimine sellises tempos, et isegi tööstuse arenemise tõusuperioodidel hulk inimesi jäi kindla tööta ja teenistuseta. Algul emigreerusid peamiselt oma maatükilt äraetud farmerid ja käsitöölised, kes kaotasid teenistuse masinate tarvitamisele võtmisel käsitöö asemel. Hiljem, kui lõppes inglise tööstuse õitseage, sundis tööpuudus välja rändama ka tööstuste kvalifitseeritud tööjõude. Teisest küljest meelitasid asumaad ka inglise iseiseisva kodanluseklassi esindajaid, kes rändasid välja kas kerge kasusaamise eesmärgiga või selleks, et teha karjääri administratiiv-teenistuses.

Massiline inglaste väljarändamine aitas kaasa inglise keele ning inglise poliitilise ja kultuurilise mõju suurele levikule väljaspool Inglismaa piire. *Inglise keel on valitsev USA-s, Kanadas, Austraalias, Uus-Meremaal.*

Pärast Maailmasõda suurenes emigratsioon tööpuuduse tagajärjel. Kuid väljarändamise võimalused vähenesid. USA ja Kanada piirasid väljarändajate vastuvõttu, sest neil teravnes omade tööliste küsimus. Tohtu tööpuudus kriisiajal USA-s, Kanadas ja Austraalias sundis paljusid inglasi tagasi sõitma oma kodumaale.

Majanduse ülevaade.

Inglismaa arenemise erivused.

Inglismaa võimsus minevikus. Inglismaad võib nimetada kapitalismi kodumaaks. Visas võitluses kõrvaldas Inglismaa järgemööda rea võistlejaid — Hispaania, Hollandi, Prantsusmaa — saavutas merede valitsemise ja omandas laialdased ja rikkad asumaad — peagu veerandi maailmast.

Inglismaa võis enne teisi riike luua endale suure vabrikutööstuse. Inglismaal tehti XVIII sajandi teisel poolel ja XIX sajandi algul rida tähtsaid tehnilisi leiutisi, mis löid täieliku pöörde tööstuslikus tootmises (Watt'i aurumasin — vabrikutööstuse põhimootor; ketramis- ja kudumismasinad, mis asendasid käsitsiketruuse ja kangasteljed; koksi tarvitaamine terase sulatamisel). Inglismaa arendas välja esimesena võimsa rasketööstuse, kasutades oma territooriumil leiduva kivisöe ja rauamaagi kombinatsioonide tulukust. Inglismaal pandi käiku 1825. aastal esimene raudteerong. Kaua aega oli Inglismaa *maailma vabrikuks*, esimeseks tööstuslikuks riigiks maailmas.

XIX sajandi lõpuni oli Inglise sõjalaevastik võistlejateta merede valitseja, kuna tema kaubalaevastik mitte üksi et vedas laiali maailma inglise tööstuse saadusi ja tõi sealt igalt poolt tagasi tarvilikke tooraineid, vaid ta teenindas ka teiste riikide kaubandust, oli *maailma kaubavedaja*.

Koondades oma kätte kolossaalsed rikkused, muutus Inglismaa *maailma pankuriks*; laenuid, mida Inglismaa kodanlus andis välisriikidele, kapitalid, mis mahutati välismaa ettevõtteisse, ei toonud mitte ainult tohutut kasumit, vaid alistasid nõrgad ja mahajäänud riigid inglise mõjule.

Arenemise aeglustumine ja võimu nõrgenemine. XIX sajandil lõi Inglismaa üleolek kõikuma. *Tema tööstuse arene-*

mise tempo muutub ikka aeglasemaks. Samal ajal kerkivad esile uued tööstusriigid, Saksamaa ja USA, nad jõuavad Inglismaast ette oma tööstuse toodanguga. Inglismaa osa maailma tööstuse toodangus kahaneb (veel 1870. aastal andis Inglismaa ligi pool maailma kivisöe, malmisulatamise ja puuvillatööstuse toodangust; 1900. aastal oli ta osa umbes $\frac{1}{4}$, praegu aga vaid $\frac{1}{10}$).

Inglismaa toorainete varud selliseks hooks, millist omab eesrindlike maade tööstuse arenemine, ei ole enam küllaldased. Rauamaakide parimad varud on kahanemas. Praegusaaja tööstuses on suurem tähtsus neil varudel, mida ei ole Inglismaal üldse, või on neid vähe, nagu nafta, hüdroenergia, värvilised metallid. Nendes ainetes ei suuda Inglismaa seista ühel tasemel USA-ga.

Inglismaa ülevõim merel on veel küll säilinud, kuid see ei ole enam nii vaieldamatu kui varemalt. XX sajandil muutusid esimese klassi riikideks USA, Saksamaa, Jaapan. Inglismaa pidi loobuma oma endisest reeglist — omada sellist sõjalaevastikku, mis ei ole nõrgem kahe ükspuha millise riigi laevastikust kokkuliidetult.

Pärast esimest Maailmasõda lõi *kõikuma ka Inglismaa rahaline võim.* Sõjast väljus ta tohutute võlgadega Põhja-Ameerika Ühendriikidele. Peale sõda tungis Ameerika kapital reasse riikidesse, kus varemalt oli ülekaalus Inglise kapital (näit. Lõuna-Ameerika riigid, samuti Kanada, ehkki viimane osutub Inglismaa dominiooniks).

Tänapäeva Inglismaa iseloomustus. Ehkki Inglismaa on kaotanud endise maailma tööstuse ja rahanduse valitsemise, on ta veel praegugi üks võimsamaid riike, kellel on määratu suur tähtsus maailma majanduses ja maailma poliitikas. Selline Inglismaa tähtsus tugeb *kõigepealt Suur-Britannia impeeriumi tohututele varudele; edasi — küllaltki suurele Inglismaa enese tööstuslikule ja kaubanduslikule võimsusele.*

tema merejõududele ja ülemaailmseile kaubanduslikele sidemetele.

Niiviisi selgub, et Inglismaa majanduselu on võimatu iseloomustada mingi ainsa määranguga: mitte üheski teises riigis pole tööstuse ülekaal põllumajanduse suhtes nii selge kui Inglismaal: peagu pool kogu rahvastikust tegeleb tööstuses ja vaid 7% põllumajanduses; tööstuse saadusi veab Inglismaa välja, kuid toidustamises elab ta peagu täielikult väljast sisseveetavaist varudest. Selles mõttes nimetataksegi Inglismaad sagedasti *tööstusriigiks*. Kuid see määrang pole küllaldane. Määratu suurt tähtsust omab Inglise majanduses *merekaubandus ja laevandus, kapitali väljavedu ja asumaade ekspluateerimine.*

Tööstus.

Uldiseloostus. Iseloomustava joonena Inglise tööstuses esineb tema kallak *kõrge kvaliteediga kalliste saaduste tootmisele*. Oma toorainebaasi puudumisel, kuid kvalifitseeritud tööjõu küllusel, samuti ka kõrgete tootmiskulude puhul ei ole kasulik poolfabrikaatide või odavate massfabrikaatide tootmine. Selles tõrjub Inglismaa vaieldamatult kõrvale Põhja-Ameerika Ühendriikide rohkem standarditud ja rationaliseeritud tööstus. Kuid Inglismaa tööstusel on tähtsaid eeliseid neis tööstusharudes, mis nõuavad kogemusi ja kvalifitseeritud tööjõudu, näit. kõrge väärtusega terase tootangus, väärtuslike vabriku- ja transpordiseadeldiste ning masinate valmistamises, vastupidavate kangaste ja lõngade tootmises. Poolfabrikaate ja väheväärtuslikke saadusi Inglismaa isegi impordib suuremal hulgal (näiteks eksporditides tohutud hulgad tekstiilsaadusi, veab Inglismaa sisse suurel hulgal odavaid riidesorte).

9. joon. Suur-Britannia kivisöe- ja rauamaagibasseinid.

Inglise tööstuses eristuvad *vanad tööstusharud*, mis tekki-
sid juba tööstusliku revolutsiooni ajastul, ja *uued tööstus-
harud*, mis on arenenud vast XX sajandil, eriti peale esimest
Maailmasõda.

Vanad eksporttööstusharud. Inglise tööstuse põhiharud
on tema vanad eksporttööstused: tekstiiltööstus, kivisöe-
tööstus, metallurgia, masina- ja laevaehitus. Need on töös-
tusharud, mis panid omal ajal aluse Inglise tööstuse maa-
ilmavalitsemisele.

Inglise tööstuse vanade harude puuduseks on ettevõtete
killustumine, nende ebaratsionaalne paigutus, sisseseadete
vananemine. Kivisöetööstuses pole vähe väikesi käitisi.
Kivisöekaevanduste mehhaniseerimisel jääb Inglismaa maha
USA-st ja Saksamaast, samuti ka Nõukogude Liidu Donbas-
sist. Ettevõtete väike ulatus kõrgendab administratsiooni
ja saaduste müügi korraldamise kulusid, raskendab käitise
mehhaniseerimist ja ratsionaliseerimist. See kõik nõuab kõr-
geid tootmiskulusid ning inglise kivisöel muutub ikka raske-
maks ja raskemaks kahjuta turustamine. Kivisöe toodang oli
1913. aastal 292, 1939. aastal aga 237 milj. tonni.

Samasugune on seisund ka metallurgias: käitiste ebasoo-
dus paigutus, tootmise kombineerimise nõrk arenemine,
kõrgahjude väike tootmisvõime (see muidugi võrreldes vaid
kõige eesrindlikuma tehnikaga). Pärast esimest Maailma-
sõda püüti vanu tööstusharusid reorganiseerida. Eriti suu-
red muutused teostati metallurgia ja metallitöötlemise alal:
moodustati suured koondised metallurgia, relvade, masina-
ehituse ettevõtetes; käitistes viidi läbi tehnilised uuendused.
Samuti uuendati ka kivisöetööstust, suleti küllaltki suur hulk
vanemaid šahte (niinimetatud noaaegsed šahtid). Kuid täie-
likult uuendada vanu tööstusharusid nende parandustega
siiski ei ole suudetud, sest see nõuaks põhjalikku ümberkor-
raldust ja -ehitust.

Malmi toodang väheneb Inglismaal alatasa. Võrdlemisi paremas seisundis on terase toodang (14 milj. tonni 1941. aastal), eriti just kõrgeväärtusega terase, samuti ka pleki ja lehtraua toodang.

Põlisteks tööstusharudeks Inglismaal on *masinaehitus*, — tekstiilmasinate, laevaehituse ja trükimasinate valmistamine, vedurite ja vagunite ehitamine.

Tekstiiltööstuse tähtsam haru on puuvillatööstus, teisel kohal on villatööstus, nende järel tulevad džuu- ja siiditööstus. Lõnga väärtuse poolest puuvillatööstuses seisab Inglismaa kogu maailmas esikohal (vt. 6. joon.).

Uued tööstusharud. Palju soodsamas seisundis, võrreldes vanade eksportharudega, on hilisemal ajal tekkinud tööstusharud: *elektrotehnika*-, *keemiatööstus*, *kunstiidi tootmine*, *auto-* ja *lennukitööstus*. Need tööstusharud seisavad kõrgel tasemel; nendes kasutatakse laialt tootmise kombineerimist.

Uutest tööstusharudest on elektrotehnika- ja keemiatööstus omandanud suure tähtsuse ekspordis, teised harud toodavad peamiselt siseturule. Vaatamata uute tööstusharude edule, on *otsustav tähtsus Inglise tööstuses ja ekspordis siiski vanadel tööstusharudel* ja see kestab edasi.

Inglise tööstus ja teine Maailmasõda.

Teise Maailmasõtta astus Inglismaa nõrgalt ettevalmistatuna. Relvastust oli vähe, sõjatööstus oli nõrgalt arenenud. Alles sõja kestel tuli tööstus ümber korraldada sõja tarveteks. Ehkki Saksa lennuväe massilised rünnakud Inglismaa tööstuskeskustele (eriti ägedad 1940. a. sügisel) ei suutnud paralüeerida Inglise tööstust, tekitasid need sellele siiski suurt kahju. Inglismaa seisund paranes tublisti pärast seda, kui Saksamaa asus ründama Nõukogude Liitu, sest siis

ühenduses Saksa sõja-lennuvägede paiskumisega Nõukogude Liidu rindele, lakkasid peagu täiesti Saksa rünnaklennud Inglismaale.

Sõja-aastatel on sõjatööstus tõhusalt kasvanud. Eriti on suurenenud lennukite ja tankide tööstus ning sõja- ja transportlaevade ehitamine.

Põllumajandus.

Põllumajanduse tähtsus Inglismaal. Mitte üheski kapitalistlikus riigis ei ole põllumajandus langenud sellisele vähetähtsusele kohale kui Inglismaal. Põllumajandus rahuldab siin vaid $\frac{1}{4}$ rahvastiku nõudeist.

Ülestöötatud pindala (siia juurde arvatud ka heinakasvatuse, rohukülvamine) moodustab ligi $\frac{1}{4}$ Suur-Britannia üldpindalast. Sõja kestel 1914.—1918. aastal, veel rohkem aga teise Maailmasõja ajal, ühenduses sisseveo vähenemisega, tuli kiiresti suurendada ja laiendada külvipinda.

Põllumajanduse arenemist takistavad Inglismaal valitsevad maavaldamise ja maakasutamise tingimused. Suurem jagu maad kuulub suurmaapidajatele — landlordidele. Landlordid harilikult ei juhi majapidamist, vaid annavad maa rendile. Maavaldamine on neil sissetulekuallikas, vajalik komponent „seltskondliku seisukoha“ määramisel ja lõbustuste vahend; tähtsa osa oma maast lordid jätavad parkide alla, jahimaadeks. Et röövloomi pole Inglismaal juba ammust ajast, siis on jaht peamiselt lõbuks — metsloomi peetakse enamasti puurides ja aedades ja neid lastakse välja jahipidamiseks.

Külaperemeeste põhirühmaks on rentnikud-farmerid, kes rendivad endale maa-ala 20—120 ha suuruses ja majandavad seda mõne palgatud tööliste abil.

Põllumajanduse spetsialiseerumine.

Inglismaa põllumajandus on spetsialiseerunud kõrgetoodangulise liha- ja piimakarja (sarvloomade, sigade, kodu-

lindude) kasvatamisele. Põllupidajad saadavad linnadesse kõrgeväärtuslikke saadusi, mida vajavad jõukamad tarbijad: värsket liha, tapetud linde, rööska koort, juustu, mune. Peagu pool kogu kultuurmaast on söödaheina või juurvilja all (ristik, loomanaerid, loomapeedid). Kuid siiski imporditakse suurem osa liha- ja piimasaadusi välismaalt (Taanist, Uus-Meremaalt, Iirist, Argentiinast). Suur tähtsus on ka puu- ja keeduviljamajandusel; eriti varajaste keeduviljade (kurkide, tomatite, varajaste kartulite, spargli) kasvatamisel.

Suur-Britannia lääne- ja põhjarajoonides, kus suurem osa pindalast on looduslike karjamaade all, on arenenud *lambakasvatus* (kuid siiski ei jätku Inglismaal tarvilikul hulgal oma villa).

Teraviljadest on levinuim kaer, mis on vastupidavam kliimalistele tingimustele. Ainult Ida-Inglismaal on suur tähtsus nisu kasvatamisel.

Kalandus. Suur-Britanniat ümbritsevad mered on maailma tähtsaimaid kalapüügi-rajoone. Iga-aastane püük ulatub ligikaudu 1 milj. tonnini (kõige rohkem heeringaid ja turske). Eriti tähtis kalapüügi koht on tohutu suur madalik-leetselg Doggerbank (Põhjameres).

Transport.

Ehkki Inglise laevastik on kaotanud oma endise tingimatu valitsuse merel, on tema tähtsus merelaevanduses ikkagi veel väga suur. Selle abil teostub mitte ainult suurem osa Briti impeeriumi kaubavahetusest, vaid ka tähtis osa mitme teise riigi kaubaveost. 1939. aastal oli Suur-Britannia kaubalaevastikus üle 7000 laeva, kogutonnaaziga umbes 18 milj. tonni (s. o. üle $\frac{1}{4}$ maailma kogutonnaazist); peale selle oli samal ajal veel Briti asumaade laevastikes umbkaudu

2500 laeva, tonnaažiga üle 3 milj. tonni. Teise Maailmasõja kestel on Briti laevastik teostanud tohutusuure töö mitmesuguste materjalide, toiduainete ja sõjavarustuse vedude alal. Kaotused, mis on tekkinud vaenlaste veealuste paatide ja lennuväe tegevuse tagajärjel, kaetakse intensiivse tööga laevatööstuses.

Tähtsamad Inglismaa sadamad on: *London* (esimene sisseveos), *Liverpool* (esimene väljaveos), *Hull*, *Manchester*, *Southampton*, *Glasgow*, *Newcastle*, *Cardiff*. Reisiliiklemises mandri vahel on suurima tähtsusega *Dover*. *Porthsmouth* ja *Plymouth* on sõjasadamad.

Sisemaal veetakse kaupade peamass raudteedel (raudteevõrgu tiheduselt on Inglismaa teisel kohal maailmas Belgia kõrval); teisel kohal on rannasõidu veod (kabotaaž), kolmandal kohal veod sisevetel. Inglismaal on tihe kanalite ja lüüsidega paisutatud jõgede võrk. Kuid suurem osa sellest võrgust on korraldatud juba väga ammu, kanalid ja lüüsid on vananenud, nende läbilaskevõime väike ja eri väärtusega eri rajoonides. Pärast esimest Maailmasõda arenes Inglismaal tugevasti autoliiklus (autode hulk on Inglismaal üle 2,5 milj.).

Väliskaubandus ja kapitali väljavedu.

Väliskaubanduse ulatuselt võistlevad Suur-Britanniaga vaid Põhja-Ameerika Ühendriigid. Tööstusriigina, kus toorainete ja toiduainete baas ei ole kuigi küllaldane, peab Inglismaa sisse vedama tohtu hulga toor- ja toiduaineid (puuvill, vill, kautšuk, nafta, mitmesugused maagid, metsamaterjal, vili, või, liha, tee, suhkur, puuvili jne.). Kui Inglismaa peaks eralduma pikemaks ajaks välisturgudest, oleks rahval peagi nälg varaks, tööstuses aga valitseks peagu tegevusetus. Peale toorainete, mida ta vajab oma tööstuse arendami-

seks, veab Inglismaa sisse suurel hulgal asumaade tooraineid müümiseks teistesse riikidesse, teenides selles vahetalitaja osas. Teisest küljest Inglismaa tööstuse põhiharud veavad välja väga tähtsa osa oma toodangust (riidekangad, metall-asjad ja masinad, kivisüsi); ilma välisturuta ei võiks nad areneda. Sellest on selge, *milline tähtsus on Inglismaale väliskaubandusel ning millisel määral ta oleneb välisturgudest.*

Inglise väliskaubanduse omapäraks on tugev impordi ületamine ekspordi poolt. See oleneb järgmistest põhjustest: 1) saades tohutuid sissetulekuid asumaadest ja poolasumaadest, võib inglise kodanlus „elada laialt“, võib osta välismailt kalleid kaupu, ilma et ta oleks koormatud maksudega; 2) ekspordi mahajäämine on seoses turustamise raskustega, mis on suurenenud aastail pärast esimest Maailmasõda.

Välismaile mahutatud inglise kapitali kogusumma on ligi 4 miljardit naelsterlingit (s. o. ligi 100 miljardit rubla). Üle poole sellest summast on mahutatud Briti impeeriumi osades, kõige rohkem Austraalias, Indias, Kanadas, Lõuna-Aafrikas. Väljaspool Briti impeeriumi on inglise kapitale Lõuna-Ameerika riikides (Argentiinas ja Brasiilias), Hiinas ja Iraanis. Inglise kapitali käsutuses on tohutud toorainete allikad mitte ainult Briti impeeriumis, vaid ka paljudes teistes riikides. Nafta kompaniid inglise kapitaliga (Royal Dutch Shell, Inglis-Iraani kompanii jt.) toodavad naftat Venezuelas, Mehhikos, Iraanis. Inglise kapitali valduses on suurem osa maailma kautšuki toodangust (Malakka, Hollandi Ida-India), $\frac{2}{3}$ seatina-maakide maailma kogusaagist¹⁾, suuremad puuvilla, villa, džuudi jne. tööstused.

BRITI IMPEERIUM.

Ulatus ja tähtsus. Briti impeerium ulatub kõigisse maailmajagudesse ja kõigisse maakera vöötmeisse — Arktisest kuni Antarktiseni. Ametlike andmete järgi on Briti impee-

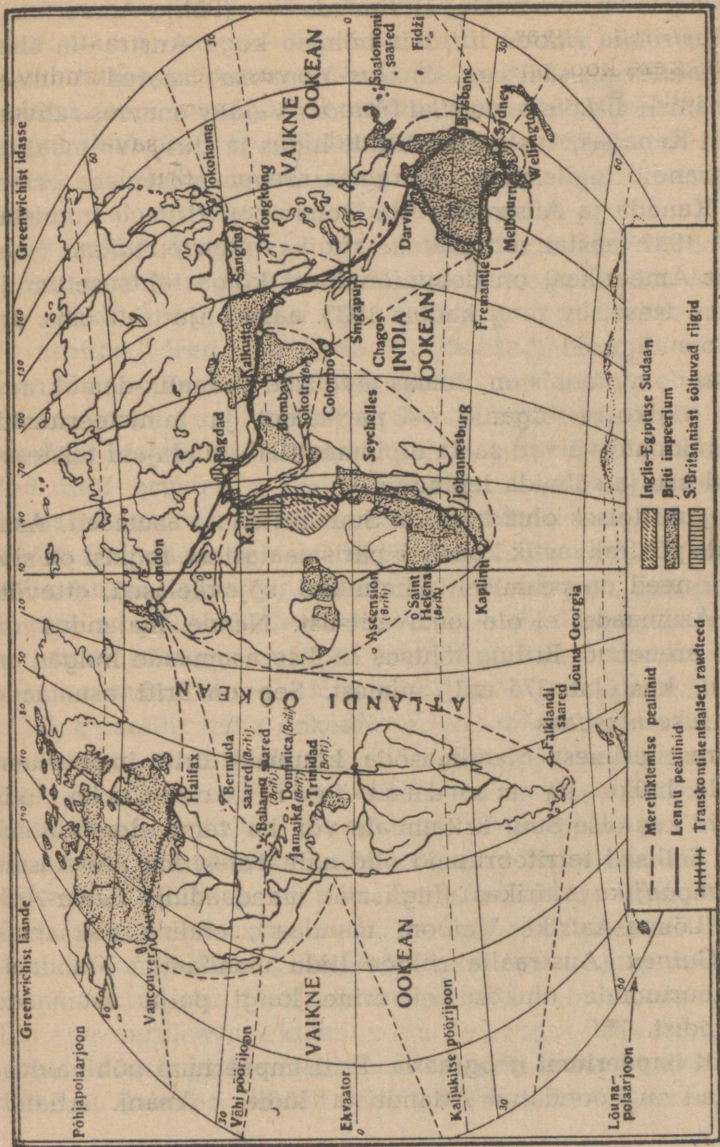
1) 1942. a. alguses anastas Jaapan suurema osa kautšuki istandustest ja seatina-kaevandustest, mis kuulusid inglise kapitalile Malakkas ja Hollandi Indias.

riumi üldpindala (arvates selle hulka ka Suur-Britannia) üle 34 milj. km²; rahvastiku arv on 535 milj. inimest, s. o. peagu $\frac{1}{4}$ maakera kogupindalast ja rahvaarvust. Sellele lisanduvad veel sellised riigid, nagu Egiptus, Irak, Omaan, mis loetakse vormiliselt küll iseseisvaks, kuid tõeliselt seisavad Inglismaa kontrolli all. Peale selle arvatakse Suur-Britanniale kuuluvaks tohtud rahvastamata alad Antarktises, mille pindala pole praegu veel täpselt teada.

Suur-Britannia ise moodustab Briti impeeriumis vaid $\frac{1}{140}$ osa pindalalt ja omab ainult $\frac{1}{11}$ rahvastikust.

Koloniaalimpeeriumi valdamine annab Suur-Britanniale määratu suure võimu. Briti impeeriumis leidub väga mitmesuguseid varusid. Nii annavad Briti valduskonnad $\frac{2}{3}$ maailma kulla kogutoodangust, ligi $\frac{9}{10}$ maailma niklitoodangust, peagu $\frac{2}{3}$ mangaani, 30—40% inglüstina, vase, tsingi, sea-tina, pool maailma kautšuki- ja villatoodangust (maailma kogutoodang on arvestatud ilma NSVLiiduta). Kuid on siiski varusid, millega Briti impeerium on varustatud puudulikult. Niisugune seisund on naftatoodangus (Briti impeeriumis saadakse vaid umbes 3% maailma nafta kogutoodangust). Inglise kapital asendab nafta puudust sellega, et toodab seda neis riikides, mis ei kuulu Briti impeeriumi maade hulka, näit. Venezuelas, Iraanis, Irakis (enne teist Maailmasõda ka Rumeenias ja Hollandi Indias). Briti asumaad on tohtuks turuks Inglise tööstuse kaupade turustamisel. Neisse on mahutatud ka suurem osa Inglismaalt väljaviidud kapitalest. Ka võimaldavad kogu maailmas laialiolevad asumaad, mille hulgas on palju strateegiliselt tähtsaid punkte, Inglismaale kontrollida suuremat osa tähtsamaid mereteid.

Briti impeeriumi koostis. Briti impeerium koosneb riikidest, mille arenemistase on mitmesugune ja mis sõltuvad mitmeti Suur-Britanniast. Rohkemarenenud Briti impeeriumi osad on saavutanud laialdase omavalitsuse. Need on

10. joon. Briti impeerium.

n.n. dominioonid: 1) *Kanada* — (Põhja-Ameerikas); 2) *Austraalia riikide liit*, mis hõlmab kogu Austraalia ühes lähedalolevate saartega; 3) *Uus-Meremaa* (saared Vaikses ookeanis); 4) *Lõuna-Aafrika Unioon*. Valdav enamus rahvastikust Kanadas, Austraalia riikide liidus ja Uus-Meremaal on emigrandid Inglismaalt. Kõrgema arenemistasemega erinevad Kanada ja Austraalia liit. Dominioon *Iirimaa* tunnistas enda 1937. aastal sõltumatuks riigiks. *Newfoundland* (saar Põhja-Ameerikas) on dominioonidest kõige tähtsusetum ja vähem iseseisev ning kaotas 1933. aastal ajutiselt oma dominiooniõigused.

Igas dominioonis on olemas tavalised kodanlik-demokraatliku riigikorra organid — parlament ja ministeeriumid. Dominioonid võivad saata diplomaatilisi esindajaid teistesse riikidesse ja sõlmida lepinguid.

Koguni teises olukorras on Suur-Britannia asumaad. Asumaade põhirahvastik koosneb pärismaalastest. Inglasi on siin vähe; need on peamiselt ametnikud, sõjaväelased, ettevõtjad. Asumaadel ei ole omavalitsust. Nende majandus on vähe arenenud. Eriline tähtsus Inglise asumaade hulgas on *India*, kus elab 375 milj. inimest. See on Briti asumaade võimsuse alusbaas.

Pärast esimest Maailmasõda kuulusid Briti impeeriumi maade hulka ka mandaat-territooriumid, mis allusid kas otse Suur-Britanniale või ka tema dominioonidele. Sellised territooriumid olid näit. *Palestiina* Ees-Aasias ja *Tanganjika* Aafrikas (Inglismaa mandaadid), *Edela-Aafrika* (Lõuna-Aafrika Uniooni mandaat), endine Saksamaa *Uus-Guinea* (Austraalia riikide liidu mandaat). Mandaat-territooriumide olukord ei erine kuigi palju asumaade seisundist.

Briti impeeriumi geograafia. Briti impeeriumi põhivalduskonnad on koondatud Atlandi ja India ookeani. Atlandi

ookeani osas tekkis Suur-Britannia võimsus ja siin pandi alus tema asumaade-ekspansioonile. Atlandi ookeani ida-osas asetseb ka metropol, emamaa, selle vastas teisel pool ookeani on *Kanada* ja *Lääne-India asumaad*, vanimad Inglismaa valduskonnas; Aafrika rannikul on *Nigeria*, *Kullarannik* ja teised asumaad, samuti ka *Lõuna-Aafrika Unioon*, mis avanevad Atlandi ja ka India ookeanile.

Emamaast hargnevad Briti impeeriumi *mereteed*: tee Indiasse ja Austraaliasse Vahemere ja Suessi kanali kaudu, tee Lõuna-Aafrikasse ja selle ümbrusse India ookeani ning Transatlandi teed Kanadasse ja Lääne-Indiasse.

Briti asumaade valduskondade põhimassiiv asetseb India ookeani rannikul. See on Briti impeeriumi koloniaalelu keskus. India ookean on peagu täielikult ümbritsetud Briti asumaade vööndiga. Aafrika läänerannikul on Inglismaa asumaade ja Inglismaast sõltuvate riikide ahelik, alates *Egiptusest* kuni *Lõuna-Aafrika Unioonini* (arvestades selle hulka *Inglis-Egiptuse Sudaani*, *Keeniamaa*, *Tanganjika*, *Põhja- ja Lõuna-Rodeesia*); ida pool on *Austraalia riikide liit*, mille lääneosa on pöördud vastu India ookeani, põhja pool on *India*, *Birma*, *Malai riigid* India ja Vaikse ookeani piiril. Sissesõit India ookeani ja teed üle selle on kaitstud mereväe baaside ahelikuga: Vahemere pool on *Adeni* kindlus; Atlandi ookeani lõunapoolses osas — *Simonstown* (Kaplinna lähedal); Vaikse ookeani pool — *Singapur* ja *Austraalia baasid*. Uhendavaks lüliks Atlandi ja India ookeani vahel on tee, mille moodustab *Gibraltari merekitsus* — *Vahemeri — Suessi kanal* — *Punane meri*. Siin kulgeb impeeriumi liiklemise põhimagistraal (Suur-Britannia — India, kaugemale ulatuvate harudega). Suessi kanali kaudu toimub peagu kogu Euroopa aurulaeva-liiklemine Ida- ja Lõuna-Aasia riikidesse, Austraaliasse ja Ida-Aafrikasse. Suessi kanali pikkus on 160 km (kanalist sõidab läbi iga aasta 5—6 tuhat laeva,

mis veavad 25—30 milj. tonni kaupa). Selle impeeriumi ühenduste osa strateegiline tähtsus on väga suur. Teda kaitseb terve ahelik mereväe baase: läänepoolse sissesõidu juures Vahemerre asub *Gibraltar*, keskel *Malta* saar, idas — kindlustatud saar *Küpros*, *Haita* (Palestiinas), *Aleksandria* ja *Port-Said* (Egiptuses).

Teine tee India ookeani läheb ümber Aafrika. Teise Maa-ilmastõja kestel, kui Inglismaa pidi ajutiselt peagu katkestama liiklemise Vahemere kaudu, muutus see tee pea-ühendusteeks Inglismaa ja India ookeani ranniku riikide vahel. Suurima tähtsusega on sel teel Lõuna-Aafrika Unioon.

Vaiks e s o o k e a n i s on Inglismaa positsioonid tugevamad selle edelapoolses osas, s. o. tema piiril India ookeaniga. Siin asetsevad Uus-Meremaa, Austraalia riikide liit ühes Uus-Guinea idaosaga, Malai riigid mereväe baasi Singapurigiga (Malakka väinas), Hongkong (Lõuna-Hiina rannikul). Ameerikas külgneb Vaiksele ookeanile Kanada lääneosa. Vaiks e s o o k e a n i s on laiali paisatud palju vähemaid saari, mis kuuluvad Inglismaale, eriti selle lõunaosas. Kuid siiski on Inglismaa positsioonid Vaiks e s o o k e a n i s üldiselt nõrgemad kui Atlandi ja India ookeanis. See oleneb sellest, et Vaiks e o o k e a n i valdused on kaugel Inglismaast, ja ka sellest, et Vaiks e s o o k e a n i s on teistel mereriikidel tugevamad positsioonid (Jaapan ookeani lääneosas, USA idaosas).

Pärast Jaapani sõttaastumist Inglismaa ja USA-ga (7. dets. 1941. a.), anastas Jaapan rea tähtsaid Inglismaa valdusi, nende hulgas Hongkongi, Malai Singapurigiga ja suurema osa Birmast.

IIRIMAA.

Iiri saar jaguneb poliitiliselt kahte ossa: 1) Põhja-Iirimaa (ehk Ulster), mis kuulub Ühendkuningriigi (Suur-Britannia ja Põhja-Iirimaa) koostisse; ta pindala on 14 tuhat km², rahvast elab siin 1,3 milj.; pealinna

on *Belfast*; 2) Iiri vabariik (iiri keeles *Eire*); pindala 69 tuhat km², rahvast 3 milj. Riigikord — vabariik. Pealinn *Dublin*.

Looduslikud tingimused. Saare keskosa moodustab madala tasandiku, mille põhja- ja lõunaäärel kerkivad väikese kõrgusega mäemassiivid, eraldatud üksteisest laiade orgudega. Iirimaa, samuti kui Suur-Britannia läänerranniku kliima on tüüpiline ookeanikliima, niiske, päikesetu, kohane rohkem niitude soetamiseks ja põlluheina kasvatamiseks kui teravilja kultuurideks. Iirimaa jõed pole suured, kuid veerikkad; peajõgi on *Shannon*, mis läbib rea järvi. Maavarade poolest ei ole Iirimaa rikas. Suuremad varud on vaid turvast.

Majandus. Iirimaa arenemist takistas mitme sajandi jooksul Inglismaa surve. Inglismaa valitsus surus maha iiri rahvusliku vabastamisliikumise, kuid revolutsioonilise liikumise surve, mis haaras Iirimaa esimese maailmasõja lõpul, oli Inglismaa sunnitud kompromissidele ja andma suuremale osale Iirimaast dominiooni õigused (1921. aastal). 1937. a. kuulutas Iirimaa end sõltumatuks.

Iirimaad rõhuva koloniaalsurve tulemuseks on tema majanduslik mahajäämus. Alates 1845.—1846. a., millal viljaikalduse tagajärjel maad tabas kole nälg, on rahvast Iirimaalt massiliselt välja rännanud, peamiselt Põhja-Ameerika Ühendriikidesse. 60 aasta kestel on rahvaarv vähenenud peagu kaks korda.

Iirimaa majanduse aluseks on loomakasvatuseks. Elus kari ja loomakasvatuse saadused (sealiha, tapetud kodulinnud, piimasaadused, munad) moodustavad $\frac{2}{3}$ Iirimaa kogueksportidist. Rõhuv osa sellest läheb Inglismaale. Põllundus on teisel kohal (peakultuurid on kartul, kaer ja sööda-juurikad). Niitude all on pindalast suurem osa kui põldude all. Oma viljavarudest ei jätku rahva toitmiseks.

Iirimaal on valdavas enamuses väikeomanike-kehvikute majapidamised, mis harilikult ei suuda saada otsa otsaga kokku. Sellest varatust mässist eraldub vähearvuline, kuid tugev rühm peremehi-kulakuid.

Tööstusharudest on Iirimaal rohkem arenenud toiduainete tööstus (õllepruulimine, või- ja juustuvalmistamine, jahvatus, pekonitootmine jne.). Suuremad ettevõtted on enamikus loodud inglise kapitaliga. Iirimaa valitsus püüab arendada rahvuslikku tööstust. Tähtsamad tööstuskeskused ja sadamalinnad Iirimaal on *Dublin* (470 000 el.) ja *Cork*.

Põhja-Iirimaa, mis jäi Ühendkuningriigi koosseisu, oli vanasti Inglismaa valitsemise baasiks Iirimaal. Siin toimus juba XVII sajandi keskel Iiri maade massiline konfiskeerimine, kuhu asustati inglasi-sõjakoloniste, Põhja-Iirimaa kodanlus on tihedas seoses Inglismaa kodan-

lusega. Tööstus on siin rohkem arenenud kui mujal Iirimaal. *Belfast* (420 000 el.) on tähtis laevaehituse ja linatööstuse keskus. Põhja-Iirimaal on arenenud põllundus (kaera, kartuli, lina kasvatus) ja karjandus.

PRANTSUSMAA.

Prantsusmaa asetseb Euroopa mandri lääneosas. Talle kuulub ka *Korsika* saar Vahemeres. Pindalalt on Prantsusmaa 551 000 km²; elanikke on 42 milj. Pealinn on *Pariis*. Riiklikult korralt oli Prantsusmaa 1940. aastani kodanlik vabariik. 1940. a. juunis kaotas Prantsusmaa sõjas Saksamaa vastu. Riigi juhtimises pääses võimule reaktsooniline valitsus, kes kapituleerus Saksamaale ja muutus Saksamaa fašismi kuulekaks käsutäitjaks. See valitsus muutis vabariikliku konstitutsiooni ning pani kehtima diktatuuri, mis kohtles halastamatult prantsuse töölisklassi. Selle valitsuse asupaigaks sai väike linn Vichy. Väljaspool Prantsusmaad moodustati organisatsioon „Võitlev Prantsusmaa“, mille ümber koondusid kõik prantslased, kes jätkasid võitlust fašistliku Prantsusmaaga.

1943. a. juunis moodustati „Rahvuslik vabastamiskomitee“, kelle võim ulatus kogu Prantsusmaa territooriumile, mis oli vabastatud vaenlasest, samuti ka kogu relvastatud Prantsuse sõjavägedele. 1944. a. liitlaste väed koos Prantsuse sõjavägedega vabastasid kogu Prantsusmaa hitlerlastest.

Prantsusmaa on suuruse poolest teine koloniaalriik maailmas. Prantsusmaa asumaade pindala on 12 milj. km², elanike arvuga kuni 70 milj.

Kodanlikust revolutsioonist 1789.—1794. a. peale jaguneb Prantsusmaa administratiivselt departemangudeks. Kuid geograafilises kirjanduses kasutatakse departemangude nimetuste asemel sagedamini endiste provintside nimetusi, milledeks jagunes riik enne revolutsiooni. Mitmed neist ajaloolistest provintsidest on säilitanud omapärasusi majanduses,

rahva eluolus, keelemurdes ja hoonete ehituses; sellega on seletatav vanade nimetuste visa säilimine. Tähtsamaid provintse on: *Provence* ja *Languedoc* lõunas, *Gascogne* edelas (Garonne'i jõgikonnas), *Bretagne*, *Normandia* (loodes), *Burgundia* (Saône'i orus), *Champagne* (Pariisist idas), *Lotring* (kirdes) ja *Elsass* (Reini ääres).

Looduslikud tingimused.

Geograafiline asend, piirid. Prantsusmaal on kaks merepiiri rinnet. Üks rinne (loodes ja läänes) on pöördunud Atlandi ookeanile, teine (lõunas) Vahemerele. Sellises asendis on Lääne-Euroopa riikidest veel vaid Hispaania, Prantsusmaa lõunanaaber. Kuid Hispaania asub kaugel Euroopa majanduse keskustest. *Pürenee mäed*, mis lahutavad Prantsusmaad ja Hispaaniat, moodustavad raskesti läbitava mäeaheliku, eriti keskosas. Prantsusmaa aga külgneb laial rindel rea riikidega: Belgia, Saksamaa, Šveitsi ja Itaaliaga; Inglismaast lahutab teda vaid kitsas väin.

Piir Itaalia ja Šveitsi vahel kulgeb Lääne-*Alpides* ja Šveitsi *Juura mäestik*us. Alpid on küll Püreneedest kõrgemad, kuid nad on sobivamad liiklemiseks. Mäekurud Prantsusmaa ja Itaalia vahel on võrdlemisi madalad ja läbitavad. Tähtsam raudtee, mis ületab Alpid Prantsuse-Itaalia piiril, läbib Monte Cenis'i tunneli. Piir Saksamaa kohal kulgeb osalt Reini jõel, kuid kogu kirdepiiril (Belgia, Luksemburgi, osalt ka Saksamaa kohal) ei ole mingit looduslikku rada. Prantsusmaa madalmik ühtib Lääne-Belgia madalmikuga, mis omakorda külgneb Hollandi ja Põhja-Saksamaa madalmikuga. Siin on avatud tee niihästi rahulikule liiklemisele kui ka sõjalistele kokkupõrgetele. Prantsusmaa piiride üldpikkus on 5300 km, millest 3100 km läheb meresid mööda. Atlandi ookean puudutab Prantsusmaa rannikut La Manche'i väina (Inglise kanali) ja laia Biskaia lahe kaudu. Prantsusmaa seos kahe

merega soodustas ta varajast majanduslikku arenemist. Igi-
vanast ajast peale on Prantsusmaa territooriumi läbinud
kaubateed, ühendades Vahemeremaid riikidega, mis asetse-
vad Põhjamere ja La Manche'i rannikul.

Pinnaehitus. Jõed. Prantsusmaa pindala jaguneb peagu
ühesuursteks tasandiku ja mägismaa aladeks. Mägede asend
ja ehitus on sellised, et see ei tekita erilisi raskusi ei põllu-
majandusele ega transpordile. Kõrged mäestikud asetsevad
riigi ääremaadel: *Püreneed* edelas, *Alpid* kagus. Alpide ja
kogu Euroopa kõrgeim punkt *Mont Blanc* (4810 m) asub
Prantsusmaal, Itaalia piiri lähedal.

Prantsusmaa sisemised mäestikud on vanad massiivid, mis
tublisti kulunud ja tasandunud. Selline on *Keskmassiiv*, mis
hõlmab tohtu suure ala lõunapoolses keskosas. Geoloogili-
selt on see kõige vanem Prantsusmaa osa. Tema pinna-
mood on lainjas platoo, keskmise kõrgusega 800—1000 m.
Kagus kerkib Keskmassiv kaunis järsku Vahemere ranni-
kult ja Rhône'i orust (massiivi kõrget serva nimetatakse
Cevennideks); põhja ja lääne poole madaldub ta pikkamisi.
Massiivi keskosas näeme kustunud tulemägede rühmi (*Can-
tal ja Mont-Dore*), mis ulatuvad 1000 m kõrguseni. Teine
vanade mägede rühm on kirdes. Need on *Vogeesid* (kuni
1420 m) ja madalad *Ardennid*, mis jäävad juba suuremalt
osalt Belgia piiridesse.

Läände ettenihkunud *Bretagne'i* poolsaar on ehituselt ja
maastiku iseloomult sarnane teisel pool La Manche'i oleva
Cornwall'iga (Inglismaal). Siin kerkivad madalad mäeaehe-
likud, vanade Armoorika mägede jäänused. Nad hõlmavad
ka naaberpoolsaare Cotentin'i ehk Normandia. Välja arva-
tud Armoorika mägede kõrgemad tipud, on Prantsusmaa
kogu Atlandi ookeani ranniku poolne külg madalmik. Kõige
laialdasem madalmik on põhjas. See on nn. *Pariisi bassein*
(teisiti ka *Põhja-Prantsusmaa madalmik*), mis külgneb La

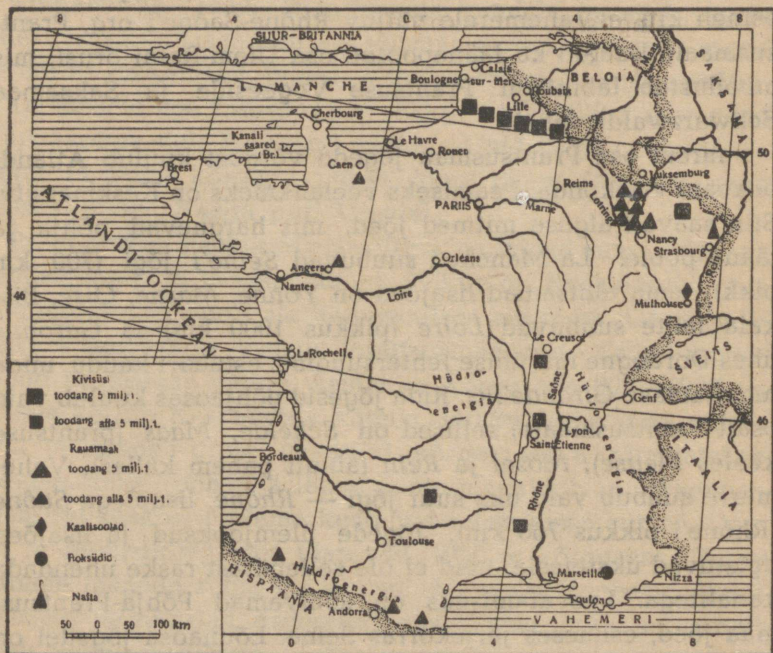
Manche'i ja Põhjamerega. Edelas laiub Biskaia laheni *Garonne'i* jõe (ka *Akvitaania*) madalmik.

Ida-Prantsusmaal valitseb mäGINE reljeef, mis ei anna kuigi palju maad madalmikele. Keskmassiivi ja Alpide vahel esineb kitsas. Vahemerele väljuv Rhône-Saône'i org. Prantsusmaale kuulub ka läänepoolne osa Ulem-Reini orust, mis moodustab läbikäigu Prantsuse Vogeese ja Saksamaa Schwarzwaldi vahel.

Suurem osa Prantsusmaa jõgede võrgust kuulub Atlandi ookeani vesikonda. Peamiseks veelahkmeks on Keskmassiiv. Siin saavad alguse mitmed jõed, mis hargnevad põhja ja lääne poole. La Manche'i suubuvad *Seine'i* jõgi (700 km pikk); tema tähtsamad lisajõed on *Yonne*, *Marne*, *Oise*. Biskaia lahte suubuvad *Loire* (pikkus 1000 km) ja *Garonne* ühes Dordogne'iga, ühise lehtersuudme, estuaari kaudu, mida nimetatakse *Gironde'iks*. Rida jõgesid põhjaosas kuulub vaid osalt Prantsusmaale; sellised on *Schelde*, *Maas* (prantsuse keeles *Meuse*), *Mosel* ja *Rein* (ainult pahem kallas). Vahemere suubub vaid üks suur jõgi — *Rhône*, lisajõega *Saône* (*Rhône'i* pikkus 760 km). Jõgede ülemjooksud ja lisajõed ligistuvad üksteisele; neid ei ole sellepärast raske ühendada kanalitega. Laevatamiseks on sobivamad Põhja-Prantsusmaa jõed, esimeses järjekorras *Seine*. Lõunaosa jõgedel on puudusi: *Loire* ja *Garonne* tõusevad sagedasti üle kallaste (pärast hoovihmu Keskmassiivil), kuid suveti on väga veeahtrad. *Rhône*, mis saab oma vee Alpide jääliustikelt, on veerikas, kuid ta on järsu langusega. *Seine'i* ja *Garonne'i* suudmed etendavad tähtsat osa merelaevanduses.

Jõeorud on väga tähtsad maismaa liiklemises, sest neis kulgevad teed ühendavad Prantsusmaa üksikuid osi. Erii suur tähtsus on Rhône-Saône'i orul, kitsal koridoril Keskmassiivi ja Alpide vahel; tema kaudu avaneb juurdepääs Prantsusmaale Vahemere poolt, temas leidub soodsaid läbi-

käike Seine'i ja Reini jõe orgudesse, mis viivad La Manche'i ja Põhjamerele. Need on ajaloolised kauba-, kolonisatsiooni- ja sõjavägede edasitungiteed.

Joon. 11. Prantsusmaa maavarad.

Mineraalrikkused ja hüdroenergia. Prantsusmaa on rikas raualt, kuid vaene kivisöelt. Kivisöe varud arvestatakse kõigest 17 miljardile tonnile. Tähtsam kivisöe ala on põhjas, Belgia piiri lähedal, mis on Belgia kivisöe basseini jätkuks. Söe lademed asuvad kaunis sügaval, nende paksumus ei ole kuigi suur. Head koksistuvat kivisütt on vähe. Naftavarud on Prantsusmaal väikesed (esineb vaid üks

väike leiukoht Elsassis). Mägijõed, mis voolavad Alpidest, Püreneedelt ja Keskmassiivilt, annavad tähtsal määral hüd ro en e r g i a t. Kuid kui liita kõik energia liigid, selgub siiski, et energialt on Prantsusmaa vaesem Saksamaast 13 korda, Inglismaast 10 korda.

R a u a m a a k i d e v a r u d e poolest seisab Prantsusmaa kapitalistlike riikide hulgas maailmas kolmandal kohal (USA ja Brasiilia järel). M e t a l l i v a r u d, mida sisaldavad maagid, ulatuvad üle 3 miljardi tonni. Peamine rauamaagi bassein on kirdeosas, Lotringis. Kuid Lotringi maakide metallisisaldus ei ole kõrge¹⁾, maagid aga on võrdlemisi kättesaadavad: nad ladestuvad madalal, peagu horisontaalselt, ilma järskude niheteta ja katkestuseta.

Teistest maavaradest on Prantsusmaal suured varud b o k s i i t i (sellest toodetakse alumiiniumi) ja k a a l i s o o l a (kasutatakse väetusainena). Boksiidi lademed, väga võimsad ja kõrge kvaliteediga, asuvad lõunaosas, Provence'is; kaalisoola leiukohad on Elsassis.

Kliima, mullastik, taimkate. Prantsusmaal esineb *kliimalistelt tingimustelt suur mitmekesisus*. Lääne-Prantsusmaal valitseb merekliima. Eriti pehme ja niiske kliima suure hulga pilviste päevadega ja tugevate tormidega on Bretagne'is. Suve keskmine temperatuur on Bretagne'is 16°, talve keskmine +7°; üldised kliimatingimused meenutavad siin Edela-Inglismaad. Ida poole minnes suureneb tublisti talve ja suve temperatuuri vahe, — siin läheneb kliima juba paras-kontinentaalsele: talvel on külmad, tuulevaiksed ilmad, suvi aga on päikesepaisteline ja palav.

Keskmassiivil on võrdlemisi kare kliima — talv on pikk.

1) Lotringi maagid sisaldavad palju fosforit; see oli metallurgias seni takistuseks, kuni Thomas (1878. a.) leiutas sulatusviisi, millega saadi hea kvaliteediga fosforist puhastatud rauda. Maakidest eraldatud fosforit hakati kasutama väetusainena (toomasjahu).

puhuvad külmad põhjatuuled; sademeid, peamiselt vihma, tuleb sagedasti.

Vahemere rannik, mis on kaitstud põhjas Alpidega, ja Keskmassiiviga, kuulub vahemere subtroopilisse kliimavaldkonda. Suved on siin palavad ja kuivad; valitsevad tuuled puhuvad lõunast (Saharast); suvine keskmine temperatuur on 22°; talv on soe (+8°), märgatavate sademetega. Soe kliima on ka Rhône'i orus, kuid seal esineb tugevaid ja järske temperatuuri alanemisi; seda tekitab nn. *mistraal* — külm tuul, mis puhub Keskmassiivilt.

Põllupind on Prantsusmaa suuremas osas võrdlemisi viljakandev, eriti Pariisi basseinis. Kuid on ka rajoone kehva põllupinnaga. Sellised alad on suurem osa Keskmassiivist, Alpide ja Püreneeade kõrgmäestik, Bretagne (kus on suuri soisi alasid ja mägiseid kõrgustikke), samuti liivased alad Biskaia lahe rannikul (landid).

Prantsusmaa üksikud osad erinevad tublisti taimkattelt, samuti ka põllumajanduse tingimustelt. Vahemere rannik on õlipuu, viinamarja, mooruspuu ja apelsinide kasvuala; viinamarja kasvatamine on tunginud ka põhja poole, kuni Pariisi basseini kaguossa (Champagne'i provints). Loodeosa, eriti Bretagne, meenutab taimkattelt Inglismaad: kõrgustikel on kanarbikunõmmed ja palju soid; kasutusmaadel levivad niidud lopsaka rohuga. Põhja- ja kirdeosa läheneb põllumajanduse tingimustelt juba rohkem Kesk-Euroopale.

Metsad hõlmavad 19% kogu Prantsusmaa pindalast, s. o. pisut rohkem kui Inglismaal, kuid vähem kui Saksamaal. Valdavas enamuses on lehtpuud — tamm, pöök, valge pöökpuu, saar; jõeorgudes kasvavad pajud ja paplid. Vahemere vööndi metsades esinevad päris kastan ja korgitamm. Tähtsa osa metsadest moodustavad istutatud metsad. Eriti suuri puudeistutusi on toimetatud liiva-aladel (landides)

Edela-Prantsusmaal. Praegu kasvavad siin suured massiivid männimetsa (randmänd). Looduslikud metsad on säilinud kõige rohkem Ida-Prantsusmaa mägismaadel: Voogesides, Juura mäestikus, Alpides. Tasandikel, kus pinnas kohane põlluharimiseks, on suured metsad juba ammugi maha raiutud; kuid igal pool esineb vähemaid metsasalusid ja puude rühmi.

Rahvastik.

Rahvuslik koostis. Prantslased, kes moodustavad rõhuva enamiku rahvastikust, kuuluvad oma keelelt euroopa rahvaste romaani rühma¹).

Prantsusmaa vähemusrahvad asuvad rohkem ääreesades. Lääne-Bretagne'is elavad *bretoonid* (üle 1 milj.), vanade keltide järeltulijad, kellede keel sarnaneb keltide omaga Wales'is (Inglismaal). Äärmises edelas, Pürenee mägedes, elavad *baskid* (ligi 125 000) — vanade iberlaste järglased, kes kunagi asustasid Edela-Prantsusmaad. *Korsiklased* (umbes 300 000) Korsika saarel kõnelevad itaalia keele korsika murrakut. Äärmises põhjaosas, Belgia piiri lähedal, elab rühm *flaame*, kes kõnelevad hollandi keelele lähedast flaami keelt.

Osa Elsassi ja Lotringi rahvast räägib saksa keele elsassi murrakut. Sakslased, vallutanud Elsassi ja Lotringi, püüdsid rahvastikku sunduslikult saksastada: sajad tuhanded prantslasi viidi sealt välja ja nende asemele toodi sakslasi.

Rahvastiku nõrk iive. Immigratsioon. Prantsusmaa rahva arv kasvab väga pikkamööda. Loomulik iive on juba ammu väga väike. Viimastel aastatel enne teist Maailmasõda ei

¹) Romaani rühma kuuluvad rahvad, kelle keel on arenenud ladina keele alusel: prantslased, hispaanlased, itaallased, portugallased, lõuna-belglased (valloonid), rumeenlased.

olnudki seda enam üldse. See on väga murelik küsimus Prantsusmaale; Prantsusmaa erikaal Euroopa rahvaste hulgas langeb alatasa. 1800. aastal oli Prantsusmaa (praegustes piirides) rahvastiku arvult esimene riik Euroopas (välja arvatud Venemaa), praegu on ta nihkunud alla neljandale kohale (Saksamaa, Suur-Britannia ja Itaalia järel).

Pärast esimest Maailmasõda vajas hävitatud maakondade taasüleehitamine suure hulga töökäsi, mida aga sõjas verest tühjaks joonsnud Prantsusmaa ei suutnud anda. Need täiendavad tööjõud andis tööliste sissevedu, immigratsioon (kõige rohkem Itaaliast ja Poolast). Tööliste massiline sissevedu avaldas määratud mõju Prantsusmaa majanduse taastamisele. Tööliste juurdevool kestis peagu peatamatult kuni 1932. aastani, kuid siis takistas seda kriis ja põhjustas tagasivoolu.

Rahvastiku tihedus. Linnad. Rahvastiku keskmine tihedus on 76 inimest 1 km², s. o. 2¹/₂ korda vähem kui Suur-Britannias. Tööstusrajoonides tõuseb rahvastiku tihedus kohati 300 in. 1 km²; kuid selliseid võimsate tööstuskeskuste koondusi, nagu on näit. Lancashire'is Inglismaal, Prantsusmaal ei ole. Linnades elab pool kogu riigi rahvast.

Esimene linn Prantsusmaal nii rahvastiku arvult kui ka tähtsusest on *Pariis* (5 milj. inimest ühes eeslinnadega). Pariisi järel tulevad suuruse poolest — *Marseille* (914 000), *Lyon* (570 000), *Bordeaux* (260 000).

Majanduse ülevaade.

Prantsusmaa arenemise omapärasusi. Prantsusmaa tööstuse arenemise nõrkus enne esimest Maailmasõda. XX sajandi alguses oli Prantsusmaa agraarindustrialriik pikaldase tööstuse arenemisega, võrreldes eesrindlike kapitalistlike riikidega. Tööstuses domineeris tarbimisvahendite tootmine; eriti iseloomustav oli tekstiil-

tööstus ja toredusesemete toodang, mis põhjenes käsitööl. Väliturule importis Prantsusmaa siidi- ja puuvillast riidet, parfüüme, juveliiresemeid, põllumajanduslikest saadustist aga viinu, veine, juustu, puuvilja. Masinate valmistamine polnud küllaldane. Prantsusmaa vedas sisse tekstiilmasinaid, vedureid, mootoreid, põllumajandusmasinaid.

Prantsusmaa tööstuse arenemist pidurdavaist põhjustest tuleb märkida: 1) Prantsuse põllutööstuse puudulikku arenemist ja prantsuse küla-des domineerivat vaest, *maata talupoja seisust*, kes oli halb tööstussaaduste ostja; see takistas tööstusele vajaliku siseturu kujunemist; samal ajal pidurdas talupoegade massi kiindumus maasse proletariaadikaadreid loomast, mis on tarvilikud suurtööstuse arenemiseks. 2) *Kivisöe puudus ja vähesus* sundis suure osa tööstusele vajalikku kütteainet sisse vedama välisriikidest. 3) *Prantsuse-Preisi sõjas 1870.—1871. lüüasaamise* tulemusena kaotas Prantsusmaa tähtsad maakonnad Elsassi ja Lotringi, mis tugevdas Saksamaad Prantsusmaa arvel. 4) *Prantsusmaa kapitalide tähtsa osa väljavool välismaale*. Prantsusmaa kodanlus pidas kasulikmaks-viia osa oma kapitali välisriikidesse, kui mahutada seda prantsuse tööstusse. Osa sellest väljavoolust teostus laenudena, mida anti teistele riikidele. Prantsusmaa oli *rahvusvaheline liigkasuvõtja*.

Pärastsõja-aegne industrialiseerimine. Versailles' rahu- lepingu alusel sai Prantsusmaa *tagasi Elsassi ja Lotringi*. Lotringis ei saanud Prantsusmaa oma valdusse mitte üksi poole Lotringi rauamaagi basseini, vaid ka esmajärgulised metallurgiatehased. Elsassiga siirdusid Prantsusmaale rikkad kaalisoola lademed ja arenenud tööstus (tekstiil- ja masinaehitustööstus). Ka *Saarimaa kivisöe kaevandused* läksid ajutiselt Prantsusmaa valdusse. Samuti läks Prantsusmaale suurim osa *Saksamaa reparatsioonihke heastusmaksudest*.

Prantsuse tööstuse arenemisel oli määratu suure tähtsusega *purustatud maade taastamistöö*. See töö, mis kestis pingeliselt 1919.—1926. aastani, lõi väga suure vajaduse ehitusmaterjalide, tööstuse ja transpordi varustuse, keemi-

liste väetusainete alal. Kogu tööstus purustatud maakondades tuli üles ehitada peagu uuesti. Väikeste, juba vana-
nenud käitiste asemele ehitati esmajärgulised suured teha-
sed. Niiviisi teostus prantsuse tööstuse tähtsa osa tehniline
uuendamine.

Kogutulemusena kasvas tööstuse tähtsus Prantsusmaa ma-
janduses. Tööstusest elatuva rahva arv sai võrdseks peagu
rahva arvuga põllumajanduses (põllumajanduses tegeleb
35%, tööstuses 34% rahvaarvust). Kuid siiski on Prantsus-
maal põllumajandusel suurem tähtsus võrreldes mitte ainult
Inglismaaga, vaid ka Saksamaaga.

Prantsusmaa majandus teise Maailmasõja kestel. Vaata-
mata neile soodsatele tingimustele, mis kujunesid Prantsus-
maal pärast esimest Maailmasõda, astus Prantsusmaa siiski
teise Maailmasõtta nõrgestatuna ja ettevalmistamatuna.
Selle põhjuseks oli Prantsusmaa suurbodanluse reaktsiooni-
line poliitika, mis teenis oma maa rahvuslikke huvisid. Teise
Maailmasõja eelsetel aastatel ei suunanud Prantsusmaa
juhtivad ringkonnad oma energiat mitte maa majandusli-
kule ja sõjalisele kindlustamisele, vaid prantsuse töölis-
klassi mahasurumisele, sest töölisi kartsid nad enam kui
Saksamaa fašismi. Sellega on seletatav ka see kiirus, mil-
lega Prantsusmaa kodanluse juhtivad jõud kapituleerusid
fašistlikule Saksamaale.

Sõjaline purustamine, saksa okupatsiooni-armee ülalpida-
mine, selle röövimised ja vägivald, prantslaste saatmine
sunnitööle Saksamaale, rahu puudus, vaatamata kapitulee-
rumisele, — kõik see andis Prantsusmaa majandusele eriti
raske hoobi ning tõi prantsuse rahvale äraarvamatu hulga
õnnetusi ja hädasid.

Tööstus.

Tööstuse saaduste üldulatuselt seisis Prantsusmaa enne teise Maailmasõja algust kapitalistlike riikide hulgas neljandal kohal.

Energeetiline baas. Prantsuse tööstuse nõrgaks kohaks on kütteainete puudus. Kuni teise Maailmasõjani toodeti Prantsusmaal 45—50 milj. tonni kivisütt aastas, kuna 25 — 30 milj. tonni kivisütt ja koksi veeti sisse välismaalt (Inglis-, Saksamaalt, Belgiast). Peale selle importis Prantsusmaa palju naftat ja naftasaadusi. Maa lõunaosas asendatakse kütteainete puudus vee-energiaga; tööstus kasutab siin elektrienergiat jaamadelt, mis on ehitatud mäestiku- jõgedele.

Vanad tööstusharud. Prantsuse tööstuses esineb nagu Inglise tööstuseski harusid, mis juba ammust ajast on olnud juhtivaiks, kuid ka harusid, millede tähtsus on esile kerkinud alles viimasel ajal. Esimeste hulka kuuluvad: tekstiiltööstus (eriti siiditööstus), riiete valmistamine, tualett- ja toredusesemete tootmine (kallid pitsid, kindad, peenpesu, vaibad, puuder, lõhnaõlid, juveliiresemed). Pariis on juba ammust ajast olnud kodanlike moodide ettekirjutajaks ja prantsuse moekaubad on laialt kuulsad. Enne esimest Maailmasõda kuulus neile tööstusharudele Prantsusmaa väliskaubanduses põhiline osa, viimasel ajal tabas neid aga krooniline kriis. Siiditööstusega võistleb kunstiidi tootmine. Toredus- ja moeesemete turustamine muutub ikka raskemaks. Tekstiiltööstuse pearaioonid on: Elsass *Mulhouse'i* linnaga (peamiselt puuvillatööstus), Põhjarajoon *Lille'i* linnaga (villa- ja puuvillatööstus), *Lyon'i* linn oma ümbruskonnaga (siiditööstus). Moe-kaupu toodetakse *Pariisis*.

Uued tööstusharud. Tööstusharud, mis nihkusid esile

pärast esimest Maailmasõda: metallurgia, masinaehitus, selle hulgas autotööstus, lennuki-ehitus, keemiatööstus, kunstiidi tootmine. Tänu purustatud maakondade taastamisele, samuti ka sõjalis-strateegilistele töödele (kindluste ehitamine jne.) leidis metallitööstuse toodang endale häid turustamisvõimalusi, — see on evinud tähtsa koha Prantsuse ekspordis. Kuid taastamistöe lõppedes ja maailmakriisi saabudes satus Prantsusmaa metallitööstus rasketesse tingimustesse. Rauamaakide, malmi ja terase tootmine langes. 1938. a. töötleti Prantsusmaal vaid 6 milj. tonni terast.

Lotringi rauamaagi basseini ei varustanud maagiga mitte ainult Prantsusmaa metallurgiat, vaid vedas seda ka suurel hulgal välja (Belgiasse ja Saksamaale). Lotring andis umbes $\frac{1}{4}$ Prantsusmaa metalli kogutoodangust. Tähtsuselt teine metallurgia rajoon on *Põhjarajoon*, kus töötatakse kohaliku kivisööga ja Lotringi maakide ja kaevanduste alusel; seal on arenenud ka masinatööstus. Tähtsad masinaehituse ja sõjatööstuse keskused on *Pariis* ja *Lyon*. *Sõjatööstuses* etendas suurimat osa Schneideri kontsern, mis ühendas palju rasketööstuse käitisi ja millel oli filiaale välismaal (Poolas, Tšehhoslovakkias, Rumeenias); selle kontserni kesktehased asuvad *Le Creusot'* linnas.

Prantsusmaa omas esimese koha maailmas boksiidi toodangus; osa boksiiti töötleti alumiiniumiks Prantsusmaal, osa veeti välismaale. Sakslased, okupeerides Prantsusmaa, importisid sealt rauamaake ja boksiiti, sundisid prantsuse vabrikuid tootma Saksamaale metalli ja relvastust. Sellele tegid suuri takistusi prantsuse patrioodid. Suurem osa prantsuse tööstusest kas seisis, või tegutses väikese koormatusega, tooraine, samuti ka kütteaine puudusel ja riigi üldise majandusliku korralageduse tagajärjel.

Põllumajandus.

Põllumajanduse arenemise sotsiaalajaloolised tingimused.

Kodanlik revolutsioon 1789.—1794. a. lõpetas Prantsusmaal feodaalse maavalduse. Selles just avaldubki tähtsamaid erivusi Prantsuse küla ja Saksa- ning Inglismaa küla vahel. Kuid siiski ei läinud tähtis osa mõisnike maavaldustest talupoegadele, vaid see osteti jõukamate, kodanlaste poolt, kes asutasid omandatud maadele kapitalistliku majapidamise. Vähesese maaga varustatud talupojaseisus, kes moodustas küla peremeeste põhimassi, kannatas raskete maksude all ja talupojal ei olnud jõudu ega vahendeid oma majapidamise tõstmiseks. See takerdus ikka rohkem ja rohkem maal lasuvatesse võlgadesse, langes orjusse ja liigkasuvõtjate võimusesse. Aja jooksul suurenes rahva kihitumine, diferentseerumine. Väike rühm suurmaapidajaid omas paremaid põllumaid, omas põllumajandusmasinaid, kasutas laialt palgatud tööjõudu, ühe sõnaga, arendas puhtkapitalistlikku käitismajandust. Ulejäänud massist paistis välja kulakute kiht. Põllupidajate põhimass — väikeomanikud või rentnikud, kes juhtisid mahajäänud majandust, ei suutnud sageli viia majandamist tasakaalu. Mahajäänumais rajoonides levis laialdaselt rent, mida tasuti põllusaagi osaga, kümnisega.

Suured hästivarustatud maapidamised iseloomustavad Põhja-Prantsusmaad; suurima mahajäämuse ja laialt levinud kümnisrendi poolest erineb just Edela-Prantsusmaa.

Põllumajanduse suunad. Prantsusmaa põllumajandus hõlmab väga mitmesuguseid harusid: t e r a v i l j a k a s v a t u s (peamine kultuur on nisu; peale selle külvatakse kaera, rukist, maisi), l i h a - j a p i i m a k a r j a n d u s ühes põlluheina-kultuuriga, s u h k r u p e e d i - t ö ö s t u s ja väga mitmekesised spetsiaalharud — v i i n a m a r j a k a s v a t u s

ja veinivalmistamine, puuviljakasvatus, keeduvilja-aiandus (varajaste keeduviljade spetsiaalootmine), lillekasvatus. Prantsuse põllumajanduse eriliseks tunnuseks on suure tähtsuse omistamine eritootmisele, mis põhjeneb isikulistel kogemustel ja põllumehe-oskustel ning mis peab silmas individuaalset ja rafineeritud maitset. Veinitööstuses evib Prantsusmaa esimese koha maailmas ja prantsuse veinivalmistamine on tuntud maailmaturul mitte odavate, vaid mitmesuguste kalliste veinisortidega.

Põllumajandus põeb Prantsusmaal juba ammu rasket kriisi. Teraviljade tootmises ei suuda Prantsusmaa võistelda riikidega, kus on arenenud mehhaniseeritud suurpõllundus. Teisest küljest on tublisti langenud nõudmine kallistele veinidele, juustule ja teistele sellistele toodetele, milledega on Prantsusmaa kuulus. Ka on haritavate maade üldpindala käesoleva sajandi esimesel poolel tunduvalt vähenenud.

Transport.

Prantsusmaa kaubalaevastik ja väliskaubandus. Prantsusmaa kaubalaevastikku kuulus 1939. a. ligi 1300 laeva (umbes 3 milj. tonni üldtonnaažiga). Nende hulgas on enamuses reisilaevad, sest käesoleva sõjani oli Prantsusmaal suur reisilaevandus, kaubalaevandus aga väike.

Atlandi ookeani rannikul on Prantsusmaal mitu suuremat sadamat, kuid ükski neist ei küüni oma läbikäikudelt maailma suuremate sadamate tasemele. Tähtsamad kaubasadamad on *Le Havre* (tähtsaimaid sadamaid Prantsusmaa liiklemisel atlanditaguste maadega), *Rouen*, *Dunkerque*, *Nantes*, *Bordeaux*. *Cherbourg* ja *Brest* on Prantsusmaa mereväe baasid Atlandi ookeani rannikul ja tähtsad reisi-

jate sadamad üle ookeani sõitmisel. *Calais ja Boulogne-sur-Mer* on reisijate sadamad liiklemisel Inglismaaga. Peagu kogu merekaubandus Vahemere rannikul on koondatud *Marseille'* sadamasse, mis on suurim sadam Prantsusmaal. *Toulon* on Prantsusmaa suurim sõjasadam Vahemere rannikul.

Valdavama osa sisekaubaliiklemisest täidab *raudtee-transport*. Kõik raudtee pealiinid ristuvad Pariisis.

Prantsusmaa omab arenenud *siseveeteede* võrgu (12 000 km); peagu kõik tähtsamad jõed on kanalitega ühendatud. Kuid suurema osa jõgede ja kanalite läbilaskevõime on tähtsusetu; mitmed kanalid on ehitatud juba väga ammu ja on vananenud. Pärast esimest Maailmasõda on kanaleid osaliselt uuendatud.

Väliskaubandus ja kapitali väljavedu. Väliskaubanduse läbikäigu suuruselt oli Prantsusmaa enne teist Maailmasõda maailmas neljandal kohal. Nagu Inglis- ja Saksamaa, importis ka Prantsusmaa tooraineid ja toiduaineid, eksportis aga vabrikutooteid. Kuid erivalt Suur-Britanniast ja Saksamaast, Prantsusmaa vedas sisse suurel hulgal kivisütt ja viis välja rauamaake. Tööstustooteist eksportis Prantsusmaa masinaid, autosid, keemiasaadusi, siidi ja puuvilla-seid kangaid, valmisrõivaid, juveliiresemeid, parfüümi-kaupu; tähelepandav osa ekspordis kuulus toiduaineile (veinid, juust, puu- ja keeduviljad).

Saksamaa poolt vallutamisega purunesid kõik Prantsusmaa tähtsamad kaubanduslikud sidemed.

Rajoonid.

Rajoonide eristumine esineb Prantsusmaal vähem tervalt kui Inglismaal. Kompaktseid, puhttööstuslikke rajoone selgete piiridega on Prantsusmaal võrdlemisi vähe. Ena-

masti põimub tööstus tihedalt põllumajandusega. Palju üksikuid tööstuskeskusi on paisatud põllundusrajoonide vahele.

Kuid põhilised erivused on siiski küllalt selged: *Prantsusmaa põhja- ja idaosa erinevad palju kõrgema tööstusliku tasemega kui lääne- ja lõunaosa*. Põhjas on tähtis mae- ja tekstiiltööstuse rajoon, kuid ka Pariis ühes eeslinnadega moodustab mitmesuguste töötlevate tööstuste võimsa rajooni; idas asub Lotringi metallurgia, samuti ka Elsassi tekstiiltööstuse rajoon; kagus paistab silma Lyon'i siidi- ja metallitööstuse rajoon.

Prantsusmaa mahajäänud agraarrajoonid esinevad edelaosas ja Keskmassiivi piirkonnas.

Arenenud tööstusrajoonide ja mahajäänud agraarrajoonide erivused väljenduvad rahvastiku liikumises, alates XIX sajandi keskelt. Nagu selgub vastavaist andmeist, on põhja- ja idapoolsetes tööstusrajoonides rahva arv suurenenud, kuid see suurenemine ei tule looduslikust juurdekasvust, vaid peamiselt rahvavoolust agraarrajoonidest. Lääne- ja lõunapoolsed agraarrajoonid on kaotanud osa rahvastikku, välja arvatud vaid Vahemere rannikumaad Marseille linnaga ja üksikud keskused läänes (kuid ka sealgi annab rahva juurdekasvu suuremalt osalt üksikute linnade kasv).

PRANTSUSE ASUMAAD.

Prantsuse asumaad hõlmavad 12 milj. km² (üle 20 korra rohkem emamaast endast) 70 milj. elanikuga.

Suurem osa Prantsusmaa asumaid asetseb Aafrikas. Neist on tähtsamad põhjas — *Alžeeria, Tuneesia, Maroko*; läänes — *Prantsuse Lääne-Aafrika*, mis ühendab rea asumaid, ja *Prantsuse Ekvatoriaal-Aafrika*; kagus — *Madagaskari* saar. Tähtsamad asumaad Aasias on *Prantsuse Indo-Hiina* ja *Süüria* Vahemere rannikul (mandaatriik, endine Türgi valdus). Teistes maailmajagudes on Prantsuse valdused tähtsusetud: Lõuna-Ameerikas on *Prantsuse Guayana*, Kesk- ja Põhja-Ameerikas — mitu väikest saart, Vaikses ookeanis — *Uus-Kaledoonia* ja *Tahiti* saar ning palju vähemaid saari.

Asumaade suuruselt on Prantsusmaa teisel kohal Briti impeeriumi järel. Väljarändamine Prantsusmaalt asumadesse on tähtsusetu. Prantsusmaa valduste hulgas ei ole arenenud maid nagu Inglise dominioonid.

Suuremat majanduslikku tähtsust omavad Prantsusmaa Põhja-Aafrika asumad, esmajärjes Alžeeria. Neil on ka suurem strateegiline väärtus: siin on rida sõjasadamaid, neist on tähtsamaid *Biserta* (Tuneesias). Suur tähtsus on Prantsuse Indo-Hiinal selle looduslike varudega, kuid ta on rikas ka rahvastikult. Tähtis osa Prantsuse Lääne-Aafrikast on *Senegal* (Senegambia), — siin on kauba- ja sõjasadam *Dakar*.

Pärast Prantsusmaa vallutamist ja kapituleerumist osa tema asumaid ühines „Võitleva Prantsusmaaga“, kes jätkas sõda (nende hulgas ka Prantsuse Ekvatoriaal-Aafrika, Madagaskar, Vaikse ookeani saared). Jaapan okupeeris Prantsuse Indo-Hiina. 1942. a. novembris maandusid Alžeerias ja Marokos Inglise—Ameerika sõjaväed. Pärast seda algasid Prantsuse Põhja-Aafrika ja Prantsuse Lääne-Aafrika uuesti sõda Saksamaa ja Itaaliaga.

HOLLAND.

Holland asetseb Saksamaa, Belgia ja Põhjamere vahel. Nagu ta naaber Belgia, on Holland väike riik eriti tiheda rahvastikuga. Pindala hõlmab 34 000 km², rahvast on 8,8 milj. Riiklik kord — parlamentaarne kuningriik. Valitsuse residents on *Haag*, kuid rahvuslikuks pealinnaks peetakse *Amsterdam'i*.

1940. a. mais vallutati Holland Saksamaa poolt. Valitsus sõitis Inglismaale ja jätkab sõda ühinenud demokraatlike riikide poolel. Holland on suurimaid koloniaalriike. Asu-

maade pindala on 2 milj. km² (60 korda suurem metropolist), rahvast peagu 70 milj.

Looduslikud tingimused. Oma geograafiliselt asendilt on Holland tähtsate veeteede sõlmpunkt. Valitsedes Reini, Maasi ja Schelde suudmealul, on Holland lühimaks pääsu- teeks merele Reini-äärsele tööstuslikule Saksamaale, osaliselt ka Belgiale ja Kirde-Prantsusmaale. Meri ja jõed on olnud tähtsaks teguriks Hollandi majanduse arenemises: kasu- tades oma soodsat asendit laevanduseks ja merekaubanduseks suurte kaubanduslike jõgede väljapääsu juures merele, olid hollandlased aina sunnitud võitlema vee hävitava jõuga ja võitma veelt maapinda.

Hollandit nimetatakse ka Madalmaadeks; see nimetus näitab, et ta pind on *madalmaa*. Suurem osa Lääne-Hollan- dist on ookeanipinnast madalamal ja vajab seega kaitset mere pealetungimise vastu. Mere purustav jõud on siin väga suur, eriti siis, kui mässavad tormised tuuled loodest: need ajavad vee massid Põhjamere lõunanurka — siis tormab veetõus erilise jõuga Hollandi rannale. XIV sajandil tungis meri maa sisemusse, ühines varemalt seal oleva järvega ja tekitas määratu suure lahe Zuiderzee. Meri on tunginud kor- duvalt jõesuudmeisse ja matnud vee alla põllud ja külad.

Võitluseks merega tuli ehitada tammid. Praegu on Hol- landi rand kaitstud kividega vooderdatud tohutute tammi- dega, mis on kuni 100 m laiad ja 15 m kõrged. Jõgede suudmeisse on ehitatud lüüsid, mis avatakse mõõna ajal ja suletakse tõusu puhul. Tammidega on kaitstud ka jõgede alamjooksud, et vältida üleujutusi. Samuti on korraldatud suuri kuivendustöid kanalite kaevamisega ja seisvate vete eemaldamisega pumpade abil. Nii on XVI sajandist alates merelt võidetud 4000 km², $\frac{1}{8}$ kogu riigi pindala, ja muude- tud viljakateks *polderiteks*. Pärast esimest Maailmasõda on kuivendatud osa Zuiderzee lahest.

Kogu Hollandi lääneosa on kaetud kanalite võrguga. Vesi neis voolab polderite pinnast kõrgemal; nende kallastel on palju tuulemootoreid, mis panevad liikuma pumbad vee pumpamiseks; — see vajab alalist hoolt, sest vihmaveel pole kuhugi voolata jõgede veepinnast madalamal asuvailt polderitelt.

K l i i m a on Hollandis mereline, niiske. Aastas on keskmiselt 200 sajupäeva, kuid pilvispäevi kuni 300. Nagu Inglismaalgi esinevad siin taimkatet iseloomustavad lopsakad, rohelistes niidud. Kuid erivuseks Inglismaaga võrreldes on see, et Hollandis pole peagu üldse kultiveerimata maid, nõmmi.

Hollandi **m i n e r a a l v a r u d** on tähtsusetud. Lõunas, Saksamaa piiri lähedal leidub kivisöe lademeid. Riigi idaosas on palju turbarabasad.

Rahvastik. Peagu kogu rahvastiku moodustavad *hollandlased*; hollandi keel on lähedane saksa keelele.

Rahva tihedus on suur (ligi 250 inimest 1 km²-l). Eriti kõrge on tihedus lääneosas, mis erineb viljaka pinnasega ja kuhu on keskendunud riigi transport-kaubanduslik ja tööstuslik elu. Siin leiame Hollandi kolm suurimat linna: *Amsterdam* (800 000 elanikku), *Rotterdam* (620 000) ja *Haag* (490 000). Amsterdam on sadamalinn Zuiderzee lahe ääres, mis on ühendatud kanali abil merega. Linn on ehitatud vaiadele ja teda läbivad rohkearvulised kanalid („Põhja-Veneetsia“). Rotterdam, ühel Reini jõe suudmeharul, on suuri-maid sadamaid maailmas. Ta omab laialdasi kaubanduslikke seoseid kogu maailmas.

Majandus. *Hollandi on merekaubanduse riik põllumajanduse ja tööstuse kõrge arenemisega; töötatakse ümber põllumajanduslikke tooraineid.* Hollandi merekaubalaevastik (3 milj. tonni 1939. a.) oli enne teist Maailmasõda võrdne Prantsusmaa omale. Hollandi kapitalistid saavad suurt ka-

sumit kautšuki ja suhkruroo istandustest ning nafta ja inglistina toodangust, — need on Hollandi asumaade pearikkused. Kuid hollandi kapital ei ole täiesti iseseisev, — see on tublisti inglise kapitali mõju all. Ka on inglise kapitalil otsustav tähtsus Hollandi asumaade kautšuki istandustes ja mäetööstuses.

Möödunud aegadel on Hollandil olnud palju suurem tähtsus kui tänapäev. XVII sajandil oli ta esimene mereriik maailmas. Kapitalismi arenmisel oli Hollandil juhtiv koht Euroopas. Amsterdam oli rahvusvaheliseks kaubanduse ja börsi keskuseks. Oma asumaadel tegutsesid hollandi kaupmehed kui halastamatud rõhujad ja röövijad. Rahvast, kes suruti orjusse, sunniti hankima väärtuslikke saadusi Euroopasse väljaveoks; kui sunnitööga toodetud produktid olid kõik kokku veetud ja arvestatud, siis vahel hävitati „ülejäägid“, et hoida hindu kõrgel tasemel.

Inglis-Hollandi kaubandusvõistlus lõppes Inglismaa võiduga. Mitmed hollandi meresõitjate avastatud maad vallutati pärast Inglismaa poolt (Austraalia, Tasmaania, Uus-Meremaa). Inglismaa vallutas ka Lõuna-Aafrika, mis oli koloniseeritud hollandlastest.

Põllumajandus Hollandis on spetsialiseerunud liha- ja piimakarjandusele; toodetakse eriti palju võid ja juustu. Kogu riigi pindalast on pool niitude, põlluheina ja söödataimede all; hästi arenenud on ka puu- ja keeduvilja-aiandus, lillekasvatuse (eriti levinud on tulpide kasvatuse). Rannikuvetes püütakse heeringaid. Põllumajanduse saadustest veetakse Hollandist välja juustu, võid, peekonit, keeduvilja, lilli. Oma leiba ja loomatoitu ei jätku kaugeltki küllaldaselt.

Tööstuses on peaharud: toidu- ja maitseainete valmistamine (suhkru-, šokolaadi-, margariinitööstus, tubaka-saadused jne.), tekstiiltööstus, laevaehitus. Toodetakse ka kivisütt.

Asumaad. Tähtsam osa Hollandi koloniaalvaldustest on *Hollandi India*, mis hõlmab suurema osa Malai saartest ja *Uus-Guinea* lääneosa; rahvastiku arvult (peagu 70 milj.) ja

majanduslikelt varudelt on see osa maailma rikkamaid asu-
maid. Eriti suurt tähtsust omab tihedasti rahvastatud *Jaava*
saar. Peale selle kuulub Hollandile osa *Guayanast* Lõuna-
Ameerikas ja mitu väikest saart Kariibi meres, nende hul-
gas ka *Curaçao* ja *Aruba*. Nendele saartele on ehitatud
suured naftapuhastamistehased, kus töötatakse ümber naab-
ruses oleva Venezuela naftat. 1942. a. algul vallutasid Jaa-
pani sõjaväed Hollandi India, murdes väheste Hollandi vä-
gede vastupanu.

BELGIA.

Belgia asetseb Hollandi, Saksamaa, Prantsusmaa ja Põhja-
mere vahel. Kagus külgneb Belgiaga kääbusriik *Luksem-
burg*, mis oli kuni 1941. aastani Belgiaga tolliunioonis. Bel-
gia pindala on 30 500 km², elanikke on 8,4 milj. Riiklik
kord — parlamentaarne kuningriik. Pealinn — *Brüssel*.
1940. a. mais vallutas fašistlik Saksamaa Belgia, kuid Belgia
valitsus sõitis Inglismaale ja jätkab sõda ühinenud demo-
kraatlike riikide poolel.

Looduslikud olud. Belgias ristuvad *Loode-Euroopa täht-
sad teed*. Belgia madalmik ühendab Põhja-Saksamaa lausk-
maad Pariisi basseini. See avatud läbikäik Prantsusmaa
ja Kesk-Euroopa vahel on olnud korduvalt suurte ajalooliste
lahingute areeniks (Waterloo lahing 1815. a., lahingud Saksa
sõjavägede sissetungil läbi Belgia Prantsusmaale 1914. ja
1940. a.). Belgia seisab ka lühimal teel Inglismaa ja Kesk-
Euroopa riikide vahel. *Schelde* (Belgia peajõgi) ja tema
lisajõed on lühikesed, kuid veerikkad jõed; neid on kerge
ühendada lähemate jõgede vesikondadega (Seine, Maas,
Rein). *Schelde* alamjooks on laevatatav merelaevadele. Kuid
Schelde suubumiskoht merre on Hollandi valduses. Belgia
mererand on sirgjooneline, liivane ja kõlbmatu laeva-
sõiduks.

Kolmveerand Belgia territooriumist on kergelt künklik või täiesti tasane madalmik (*Flandria madalmik* läänes). Ainult kagus kerkib madal massiiv, *Ardennid*, kehva pinnasega ja võrdlemisi kareda kliimaga. See on Belgia vähem rahvastatud ala. Ardennide jalamil, Maasi ja selle lisajõe Sambre'i läheduses on *Belgia kivisöe bassein*.

Mere läheduses laiuvad nagu Hollandiski viljakad *polde-rid*, mida läbivad kanalid, kaitstud tammidega; kuid polde-rite pindala ulatus on väiksem kui Hollandis.

Belgia *kivisöe varusid* arvestatakse 11 mlrd. tonnile. Tei- sed mineraalide varud on vähesed. Suuremad rauamaakide leiukohad on naabერიigis Luksemburgis.

Belgia looduslikes tingimustes on palju ühist Hollandiga (soodus geograafiline asend, madala reljeefi domineerimine, merega võitluse vajadus riigi lääneosas, mereline kliima). Kuid on ka tähtsaid erivusi. Peamised neist on: 1) suurem kivisöe rikkus ja Luksemburgi ning Lotringi rauamaagi bas- seinide lähedus; 2) Belgia nõrgem seos merega ja mandri- lise seose suurem tähtsus.

Rahvastik. Rahvuslikult koostiselt pole Belgia ühtlane. Riigi põhjaosas (umbes Brüsseli laiusjooneni) elavad *flaa- mid*, kes on keelelt lähedased hollandlastele. Maa lõunaosa asustavad *valloonid*, kes kõnelevad prantsuse keele murra- kut. Rahva keskmine tihedus on 270 inimest 1 km²-l (kõr- geim tihedus kogu maailma riikides).

Tähtsamad linnad: *Brüssel*, riigi keskosas, pealinn, tähtis tööstuskeskus, raudteesõlm, Belgia tähtsaim kultuurikeskus (900 000 el.); *Antwerpen* — meresadam Schelde jõe alamjook- sul (400 000 el. ühes eeslinnadega).

Majandus. Belgia on *arenenud tööstusriik*. Vastandina Hollandile omab Belgia võimsat r a s k e t ö ö s t u s t — me- tallurgia, masinaehitus, kivisöetööstus. Enne teist Maailma- sõda tootis Belgia Luksemburg'iga aastas ligi 5 milj. tonni

malmi ja samapalju terast; rauamaake veetakse sisse Luksemburgist ja Prantsusmaalt. Suure tähtsusega on värviline metallurgia (tsingi, vase, seatina sulatamine), klaasi-, keemia- ja tekstiiltööstus. Uldiselt on tööstustes ligi 1 milj. inimest. Tähtsamad tööstuskeskused: *Brüssel* (tekstiilid, brüsseli pitside kudumine, masinaehitus), *Antwerpen* (laeva- ja masinaehitus), *Gent* (tekstiilid) ja *Liège* (metallurgia, masinaehitus, relvatööstus). Mons'i ja Charleroi kivisöe rajoonides on palju väikesi mäetööstus-linna ja -aleveid.

Põllumajandus paistab silma põllunduskultuuri kõrge tasemega, kuid tal on riigi majanduses siiski teisejärguline tähtsus. Omast leivaviljast ei jätku isegi pooleks tarvituseks.

Samuti nagu Holland, saab Belgia tulu oma transiit-asendist. Antwerpen Schelde alamjooksul on sadam suure tähtsusega maailmas ja kuulub suurimate Euroopa sadamate hulka. Kuid Belgia oma laevastik on palju väiksem kui Hollandil. Belgia raudteevõrk on kõige tihedam Euroopas.

Enne teist Maailmasõda oli Belgia kapital lähedas seoses prantsuse ja inglise kapitaliga.

Belgia valdab asumaid Aafrikas: *Belgia Kongo* ja mandaatasumaa *Ruanda-Urundi* (endine Saksa asumaa). Nende üldpindala on 240 000 km², elanikke on 13 milj. Belgia Kongo on rikas kasulikest maavaradest, — toodetakse teemante, vaske, inglistina, kulda.

SAKSAMAA.

Saksamaa territoorium 1938. a. piirides oli 470 000 km², elanikke 69 milj. 1919.—1932. aastani oli Saksamaa kodanlik vabariik. 1933. a. alguses haarasid võimu saksa fašistid (kes nimetavad endid natsionaal-sotsialistideks),

kehtestasid fašistliku diktatuuri, mis põhjened verisel terroril. 1938.—39. aastal fašistlik Saksamaa annekteeris sõjajata Austria ja suurema osa Tšehhoslovakkiaast. 1939. a. septembris on ta vallutussõjas, mille kestel tal õnnestus alutuda ajutiselt veel rea riike. Kuid siis kaotas järgnevalt mitu hävitavat lahingut Nõukogude Punaarmeele ja jõudis möödapääsematu katastroofi ette.

Saksamaa jaguneb 16 „maaks“, millel kuni fašistliku riigipöördeni oli omavalitsus. Tähtsamad neist on *Preisimaa, Baieri, Saksi, Württemberg, Tüüringi, Baaden, Hessen*. Fašistid hävitasid nende omavalitsuse.

Saksamaa pealinn on *Berliin*, mis on ühtlasi ka saksa peamaa, Preisimaa, pealinnaks.

Looduslikud tingimused.

Geograafiline asend, piirid. Saksamaa hõlmab Euroopa keskosa. Põhjas külgneb ta Lääne- ja Põhjamerega. Maismaa piiridel on Saksamaal naabreid rohkem kui ühelgi teisel riigil Euroopas.

Idas ja läänes esinevad enamikus avapiirid, ilma looduslike tõketeta. Põhja-Saksa lausmaa puutub kokku idas Nõukogude Liidu ja Poolamaa tasandikuga; läänes Belgia, Hollandi ja Taani madalmikega; edelas kulgeb piir Prantsusmaa ja Šveitsi vahel osalt Reini jõge mööda; kagus on Tšehhoslovakkia piiril madalad ja kergesti ületatavad mäed. Ainult osa lõunapiirist (Austriaga) on suletud kõrgete mägede, Alpidega, mis tõsiselt tõkestavad teed Saksa- maalt Vahemerele.

Mereliiklemiseks on Saksamaale tähtis Põhjameri kui otsene seos Atlandi ookeaniga; Põhjamerest hargnevad Saksa- maa ookeanilaevanduse peated. Suurt strateegilist täht-

sust omab *Kieli kanal*, mis on kaevatud läbi Jüüti poolsaare (98 km pikk): see lühendab teed merelaevadele Põhja- ja Läänemere vahel ning vabastab Saksamaa vajadusest kasutada väine, mis on teiste riikide valduses.

Pinnaehitus. Saksamaa maapind on üldiselt kallakuga Alpidelt Põhja- ja Läänemerele.

Põhja-Saksamaa. Saksamaa põhjaosas (üle poole kogu riigist) laiub *Põhja-Saksa lauskmaa*. See on laiem ida suunas (kuni 400 km), kus ta külgneb Ida-Euroopa tasan-dikega; läänes ta ahendub. Maapind on siin kaunis ühea-taline. Kõige madalam on lääneosa, mis piirdub Põhja-merega. Meresetetest moodustunud rannikuvööde (nn. „maršid“) on suure viljakusega; mere pealetungi eest kait-sevad seda tammid. Ranniku ees asetseb meres Friisi saarte rida, — see on kunagise luiteranna jäänus. Isolee-ritult seisab siin tilluke saar *Helgoland* (üldulatus 55 ha), millel on strateegilise eelpunkti tähtsus Saksa merekind-luste süsteemis Põhjameres. Maršide vöötme taga lähevad maa sisemusse kõrged liivatasandikud („geestid“).

Läänemere rannikul, veidi eemal rannast, kerkib madal künklik platoo suure hulga järvedega.

Varemajal oli see lauskmaa tublisti soistunud ja kat-tunud tiheda metsaga, kuid praegu on sellest esialgsest maastikust vähe järele jäänud. Põllumajanduslik kultuur pindala võtab enda alla $\frac{2}{3}$ kogu territooriumist, metsad (samuti kultuur-, mitte ürgmetsad) vaid üle $\frac{1}{5}$.

Kesk-Saksamaa. Põhja-Saksa lauskmaast lõuna pool kerkib *Saksa keskmäestik*. See koosneb keskmise kõr-gusega (harva üle 1000 m) ahelikest ja massiividest, mis on lõikunud laiade, libamisi laskuvate lohkorgudega. Kõige tähtsamad mäed läänes on *Reini Kiltmäestik* (rida kõrgus-tikke Reini jõe kallastel), keskosas — *Tüüringi metsmäes-tik* ja *Harz*, mis tungivad Põhja-Saksa lauskmaasse (kuni

1142 m kõrged), idas — Tšehhoslovakkia piiri läheduses *Maagimäestik* (Erzgebirge) ja *Sudeedid* (kuni 1603 m).

Lõuna-Saksamaa. Suurem osa Lõuna-Saksamaast on samuti keskmise kõrgusega mägismaa. Kõrged mäed tõusevad vaid äärmises lõunaosas; need on *Baieri Alpid*

12. joon. Saksamaa maavarad.

(peagu kuni 3000 m), mis kohati kattunud igilumega. Põhja pool muutuvad mäed *Baieri kiltmaaks*. Läänes Ulemise Reini oru kohal kerkib *Schwarzwald* (kuni 1500 m); idas tõuseb *Böömi metsmäestik*.

Kesk- ja Lõuna-Saksamaa mäed (välja arvatud Alpid) ei ole loonud tõsiseid takistusi asustamisele ja majanduslikule arenemisele; Kesk-Saksamaal on näit. peagu sama suur osa

pindalast kultuurmaistu all kui Põhja-Saksa lauskmaalgi. Kuid mägine reljeef on põhjustanud eri rajoonides looduslike varude omapära. Orgude viljakus ja pehme kliima vahelduvad siin kõrgemate alade kliimaliste tingimustega.

Jõed. *Rein* on suurim jõgi Saksamaal, kuid oma pikkuselt on ta peagu kolm korda lühem Volgast, vesikonna pindalalt aga isegi 6 korda väiksem. Reini allikad on Šveitsis, suue aga Hollandis. Reini tähtsamad lisajõed on *Main*, *Mosel* ja *Neckar*. Teised tähtsad jõed on: *Elbe* (1150 km), *Weser*, *Oder*, *Doonau* (ülemjooks). Reini vee-režiim on püsiv, tänu Alpides asuvaile allikaile, mis annavad suuri veehulki eriti suve lõpul. Vastupidi, Saksamaa idapoolsed jõed on kõikuva veepinnaga, — nad tõusevad kevadeti laialt üle kallaste, muutuvad aga veeahtraks suve lõpul. Kuid nende laevatatavust on tublisti parandatud reguleerimisega ja lüüside ehitamisega. *Elbe* ja *Weseri* suudmetes liiklevad ka merelaevad (meresadam *Hamburg* *Elbe* jõel on 110 km merest eemal). *Doonau* lisajõed, mis saavad oma vee Alpidest, on rikkad vee-energialt.

Reini ja *Elbe* jõe orud, mis läbivad Saksamaa mägised alad, on olnud suure ajaloolise tähtsusega kui kaubanduslikud ja kolonisatsiooni liiklemisteed. Eriti tähtis ajalooliselt on olnud *Rein*, kui soodus tee Alpidest Põhjamereni. Jätkates Reini teed lõunasse, hargneb see kaheks: üks tee läheb Reinilt *Saône*'i orgu (*Vogeeside* ja *Juura* vahelise mäekuru kaudu *Prantsusmaal*) ning edasi *Saône*'i ja *Rhône*'i mööda *Vahemereni*; teine tee viib üle Alpide (*Sankt-Gotthardi* mäekuru kaudu) Põhja-Itaaliasse.

Mineraalide rikkus ja hüdroenergia. Saksamaa on rikas kivisöelt. Peabassein on *Ruhri ala* Lääne-Saksamaal, *Ruhri* jõe (Reini parempoolne lisajõgi) kallastel. Siin ladesub ligi $\frac{1}{4}$ Saksamaa kivisöe varudest ja siin toodetakse hästi koksistuvat kivisütt. Reini lähedus on soodus *Ruhri* basseini transpordi-ühendustele. Teised tähtsad basseinid on *Saarimaa* edelas ja *Ülem-Sileesia* Kagu-Saksamaal. Suur

väärtus on ka pruunsöel. Selle varud esinevad enamikus Kesk-Saksamaal; see on vaene kivisöest, mis suurendab veelgi pruunsöe tähtsust.

Hüdroenergia on Lõuna-Saksamaa energia põhiliik. Naftavarud pole suured. Üldiselt moodustab kivisüsi valdavama osa Saksamaa energeetilistest varudest; ka kasutatakse teda toorainena keemiatööstuses.

Metallimaakidelt pole Saksamaa rikas. On küll väikesi rauamaagi lademeid, kuid need pole kuidagi küllaldased Saksamaa metallurgiatööstuse varustamiseks. Suuremad on tsingi- ja hõbedavarud, kuid vähe on vaske, mangaani, boksiiti, kuna peagu sugugi pole mitmeid tähtsaid metalle (näit. inglistina, niklit). Teistest maavarudest on Saksamaa väga rikas ka alisooladest, — nende tähtsamad leiukohad on Kesk-Saksamaal Elbe ja Weseri vahel.

Maavarade puudust püüab fašistlik Saksamaa katta aseinete intensiivse toodanguga, produtseerides neid keemiliselt (näit. bensiin kivisöest).

Kliima, mullastik, taimkate. Saksamaa edelaosa on merekliima piirkonnas, mis on lähedane naaberriigi Hollandi kliimale. See rajoon on hästi sobiv heintaimede kasvatamiseks. Edelaosa (eriti Reini org) erineb pehme talve kõrval veel palava ja päikesepaistelise suvega, mis lubab kasvatada orgudes viljapuid. Ida pool väheneb ookeani mõju. Saksamaa äärmises idaosas on talv võrdlemisi kare: jaanuari keskmine temperatuur on -3° ; suvi on lühem, kuid palavam kui läänes. Põllukultuuridest kasvavad siin kõige paremini vähenõudlikud rukis, kaer, kartulid. Kesk- ja Lõuna-Saksamaa mägistel aladel, mis on 600 m kõrgemal, on kliima niiske ja jahe. See on niitude ja metsade ala. Saksamaal levinumad leetunud mullad on oma looduslikelt omadustelt vähe viljakad; on ka palju soisi ja liivaseid pinnaseid. Kõige viljakamad on lösspinnased Saksa keskmäes-

tiku põhjapoolsel serval. Viljakad on ka Reini ja Doonau orud, samuti ka looderanniku marsid. Aga ka neis rajoonides, kus looduslik viljakus pole eriti suur, saadakse häid viljasaake hoolsal harimisel ja keemiliste väetiste laialisel kasutamisel; kuid see on võimalik vaid mõisnike ja kula-kute majapidamistes.

Metsad katavad üle $\frac{1}{4}$ pindalast. Ida-Saksamaal domineerivad okasmetsad; siin on liivastel aladel palju istutatud männimetsi. Lääne-Saksamaa madalamates rajoonides valitseb pöökpuu ja tamm. Mäestike metsad koosnevad nulgudest, kuusest, mägimännist ja pöögist.

Rahvastik.

Rahvuslik koostis. Suurem osa rahvastikust on sakslased. Vähemusrahvustest oli enne teist Maailmasõda kõige arvukamalt poolakaid (üle 1 milj.) ja juute (500 000 1933. a. rahvaloenduse alusel); Ida-Saksamaal, Spree jõe ülemjooksul elavad lužitslased (lausitslased) ehk Lausitzi serblased — jäänused põlisest slaavi rahvast, kes vanal ajal asustas ala Elbest ida poole.

Haarates võimu, hakkasid fašistid Saksamaal õhutama kõige metsikumad šovinismi, püüdes sellel teel kallutada masse kõrvale klassivõitlusest ja õigustada samal ajal oma annekteerimispretensioone. Nad kinnitavad, et sakslased on kõrgem rass, kes on kutsutud valitsema „alamaid rasse“. Selle valitsuse teostamiseks kasutatakse kõiki vägivalla-, kurikavaluse- ja pettuse-vahendeid. Fašistlikul Saksamaal peetakse täieõiguslikeks kodanikeks vaid „verepuhitaid“ sakslasi. Slaavlased on kuulutatud „alamaks rassiks“, kes on määratud kas orjastamisele või hävitamisele. Juudid kuuluvad täielikule hukkamisele.

Rahvastiku klassiline koostis ja töölisklassi seisund. Sõjani koosnes tööstuste proletariaat 11,5 milj. inimesest. Uhes transpordi ja kaubanduse töolistega, koduteenijate ja teiste vähemate teenistujatega arvestati 24 milj. inimest, kes töötasid palgalepingu alusel (73% isetegevast rahvastikust). Juhtivat asendit omab väiksearvuline rühm finantskapitali magnaate ja mõisnike. Nende hulgas on palju fašiste, kes on rikastunud Hitleri diktatuuri kestel. Fašistid tulid võimule demagoogiliste lubadustega kõigile ühiskonna klassidele. Töölistele lubati „vabastamist kapitali ikkest“, suurendada nende töötasu, likvideerida tööpuudust; vähemaalistele ja maata talupoegadele lubati anda maad. Kuid tõeliselt kehtestas fašistlik valitsus Saksamaa töötavate klasside keskel verise terrori ja halvendas nende materiaalset seisukorda; töölised ja teenistujad anti täielikult ettevõtjate võimusesse. Paljud töölised pandi vangi ja saadeti koonduslaagritesse.

Teine Maailmasõda, millesse fašistlikud eestvedajad tõukasid saksa rahva, hävitas miljonid inimesed väerinnetel ja viis töölised äärmisele vaesustumisele. Saksa töölisi, keda kutsuti sõjaväkke, tuli asendada välismaa sõjavangide või töolistega, kes on kokku aetud okupeeritud maadest või värvatud vasallriikidest. 1943. a. loeti Saksamaal 9 milj. välismaalast, kes olid ametis kas tööstuses või põllumajanduses. Suurem enamik sellest massist on vaenulik fašistlikule Saksamaale ja töötab vaid kepi sunnil.

Rahvastiku tihedus. Linnad. Keskmine rahvastiku tihedus Saksamaal on 147 inimest 1 km²-l. Alates XIX sajandi keskelt hakkas linnade rahvastik ruttu kasvama. Üldiselt elab linnades 67% kogu Saksamaa rahvast. Suuremad linnad: *Berliin* (4,3 milj.), *Hamburg* (1,7 milj.), *Köln*, *München*, *Leipzig* (üle 700 000 el. igaühes), *Essen*, *Dresden*, *Breslau* (üle 600 000), *Frankfurt Maini ä.*, *Dortmund* (üle 500 000).

Kõrvuti rajoonidega, kus rahvastiku tihedus on väga kõrge, leidub Saksamaal laialdasi, võrdlemisi hõredalt rahvastatud alu (nende hulgas Põhja-Saksamaa agraar-rajoonid).

Majanduse ülevaade.

Saksamaa arenemise iseärasused. Saksamaa astus kapitalismi arenemisteele hiljem kui Inglis- ja Prantsusmaa. Siin säilisid püsivamalt feodalismi jäänused. Saksamaa ajaloos ei ole olnud veel sellist põhjalikku revolutsiooni, mis oleks ühe hoobiga välja juuritud feodalismi. *Orjuse kaotamine saksa külast kestis kuni XIX sajandi keskeni*, kuid ka pärast seda säilitas mõisnikuseisus oma maad ja oma poliitilise mõju ning jäi püsima talupoegade sõltuvus mõisnikest.

1871. aastal lõpetati Saksamaa taasühendamine — loodi Saksa riik.

Orjuse kaotamine ja Saksamaa ühendamine tasandasid tähtsal määral teed saksa kapitalismi arenemisele. Suure tõuke sellele andis *Saksamaa võit Prantsusmaa üle sõjas 1870.—1871. aastal*; purustades Prantsusmaa, anastas Saksamaa temalt Elsassi ja Lotringi (rikaste rauamaagi lademetega) ja võttis temalt suure rahalise kontributsiooni (5 mlrd. franki).

Sellest ajast peale nihkub Saksamaa kiiresti tööstusmaade esiridadesse. Suuri edusamme teeb raudteede ehitamine, areneb kivisöetööstus, metallurgia, masinaehitus, elektrotehnika, keemia. Saksamaa ehitab sõja- ja kaubalaevastiku ning muutus tugevaks mereriigiks.

80-ndail aastail alustas Saksamaa *asumaade anastamist*. Ta annekteerib laialdased territooriumid Aafrikas (Kamerun,

Togo, Edela-Aafrika, Tanganjika), osa Uus-Guinead, Tšingtao Hiina rannikul, palju väikesi saari Vaikses ookeanis.

XX sajandi algul on *Saksamaa teine tööstusmaa maailmas* (USA järel) ja kõige agressiivsem imperialistlik riik. Saksamaa imperialistid püüavad teostada uusi anastamisi ja relvastuvad niihästi maal kui ka merel.

Saksamaa kaotused Versailles' rahulepingu põhjal. Esimese Maailmasõja peasüüdlaseks oli Saksamaa ja sõda lõpetes tema lüüasaamisega. Ülestõusnud massid kukutasid keisri võimu (novembris 1918. a.). Kuid sotsiaal-demokraatia juhid, ühinedes reaktsiooniliste sõjaväevõimudega, lämmatasid revolutsioonilise liikumise ja kõvendasid kodanluse võimu.

Versailles' rahulepingu põhjal (1919) kaotas Saksamaa tähtsa osa oma territooriumist. Saksamaalt äralangenud maadest sai suurema osa Poola; Prantsusmaa sai tagasi Elsassi ja Lotringi. Saksamaa kaotas kõik asumaad, mis anti Rahvasteliidu mandaadi alusel Inglismaale, Prantsusmaale, Belgiale ja Jaapanile.

Peale selle pandi Versailles' rahulepingus Saksamaale kohustus tasuda liitlastele kõik sõja läbi tekkinud kahjud. Selleks pidi ta andma liitlastele palju mitmesugust varandust ja maksma nn. reparatsioonimakse (s. o. heastusmakse). Saksamaale keelati pidada sõjaväge üle 100 tuh. mehe, ja sisse seada sõjaväeteenistuskohustust. Reiniäärses piirivööndis ei lubatud pidada sõjaväge ega ehitada kindlustusi. Saksamaa oli peale esimest Maailmasõda küll nõrgestatud, kuid ta ei olnud hävitatud sõjalise lüüasaamise või lahingus saadud kaotustega. Saksa kodanlusel läks korda tööliklassi intensiivse eksploateerimise hinnaga ümber korraldada ja laiendada tööstust järelejäänud territooriumil. Oluliselt abistasid teda selles just võitjad riigid, kes andsid Saksamaale suuri laene: toetades Saksamaa kodanlust lae-

nudega, arvestasid nad sellega tugevdada saksa kapitalismi (mida ähvardas kätastroof revolutsiooni liikumise tõusuga) ja kindlustada sellega edaspidist reparatsioonimaksude saamist.

Laiendades ja uuendades tööstuse tootmisaparaati, ei suutnud saksa kodanlus siiski arendada tarvilisel määral ekspordi ega leida küllaldaselt kaupade turustamise võimalusi siseturul; rahvastiku massi elatustase oli palju madalam kui enne sõda ja ostuvõime langes. Tööstus töötas kogu aeg suure alakoormatusega ja massiline tööpuudus ei lõppenud.

Maailmakriisi esimeste löökidega hakkas saksa tööstus ruttu kahanema. Töötute arv tõusis 1932. aastal 8 miljonile. Tööliste seisukord halvenes järsult. Klassivõitlus teravnes. Kommunistlik partei sai riigipäeva valimistel novembris 1932. a. 6 milj. häält. Valmis revolutsiooniline kriis. Siis kutsus Saksamaa kodanlus võimule fašistid, et nende abil purustada töölisorganisatsioonid ja kindlustada oma võimu.

Fašistlik Saksamaa on teise Maailmasõja sütitaja. 1933. a. hakkas kehtima Saksamaal *fašistlik diktatuur kõige reaktioonilisemat ja röövihimulisemat tüüpi, tõugates kõik riigirahva ja materjali varud vallutussõdade organiseerimiseks, et siis orjastada ja riisuda teisi rahvaid.*

Fašistlik Saksamaa murdis Versailles' rahulepingu tingimused ja hakkas palavlikult relvastuma; ta astus sõjalisse liitu teiste agressiivsete riikidega — Itaalia ja Jaapaniga.

Annekteerinud ilma sõjata Austria ja suurema osa Tšehhoslovakkias, tungis fašistlik Saksamaa 1939. a. Poolamaale, kelle poolel astusid sõtta ka Inglis- ja Prantsusmaa. Algas Euroopa sõda, mille kestel purustati Poola ja Prantsusmaa ning anastati Saksamaa poolt rida väikesi riike või suruti need vasallide seisukorda.

22. juunil 1941. a. tungis fašistlik Saksamaa ootamatult

kallale Nõukogude Liidule, rikkudes reetlikult mittekallale-tungilepingu, mis sõlmiti Saksamaa ja Nõukogude Liidu vahel 1939. a. Sellejuures ei saatnud Saksamaa NSV Liidu vastu mitte üksi suurema osa oma jõududest, vaid ka terve rea temale allutatud riikide ressursid.

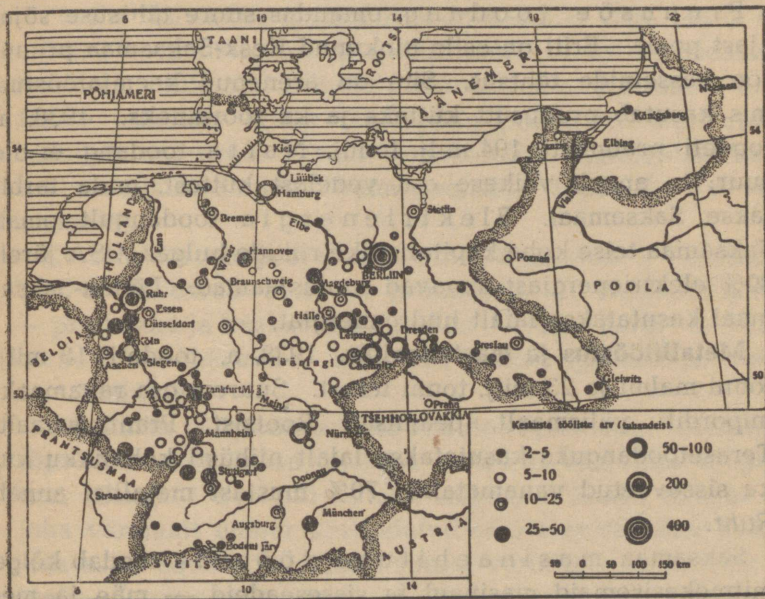
„Vaenlane arvas, et pärast esimest lööki purustatakse Punaarmee ja ta kaotab vastupanuvõime. Kuid vaenlane eksis rängasti oma arvamistes. Ta ei võtnud arvesse Punaarmee jõudu, ei arvestanud nõukogude tagala vastupidavust, ei arvestanud meie maa rahvaste tahet võiduks, ei arvestanud fašistliku Saksamaa Euroopa tagala mitteusaldatavust, ei arvestanud ka fašistliku Saksamaa ja tema sõjaväe sisemist nõrkust“ (S t a l i n). Punaarmee andis saksa fašistlikele väemassidele hävitavaid lööke, mille tagajärjel muutus paratamatuks hitlerliku Saksamaa lõplik häving.

Tööstus.

Tööstuse üldine iseloom. Saksamaa on kõrgelearenenud tööstusriik, kus siiski suur tähtsus on ka põllumajandusel (enne sõda oli tööstuses 40% töötavast rahvast, põllumajanduses 29%; tööstuse toodang ületab hinnalt põllumajanduse saadused rohkem kui kaks korda). Tööstuse toodangu suuruselt oli Saksamaa kapitalistlike riikide hulgas teisel kohal, andes rahuajal üle 10% maailma tööstuse kogutoodangust.

Juhtival kohal Saksamaa tööstuses on tootmisvahendite tööstus — kivi- ja pruunsöe tootmine, metallurgia, metallide ümbertöötamine, masinaehitus, elektrotehnika, keemia; kuid fašistide käes ei ole need harud enam niivõrd tootmisvahendite kui hävitusvahendite tööstus. Enne sõda olid arenenud ka mitmesugused kergetööstuse harud, tekstiil-, õmblus-, paberi-, toidutööstus.

Juhtivates tööstusharudes domineerivad suured käitised, mis seisavad kõrgel tehnilisel tasemel; laialt on kasutamisel produtseerimise kombineerimine. Kuid siiski on reas tööstusharudes (näit. tekstiil-, õmblus-, metallitööstuses) säilinud palju väikesi käitisi mahajäänud tehnikaga.

13. joon. Saksamaa metalli- ja masinaehitustööstuse paigutus.

Kapitalistlike monopolide valitsus on saavutanud Saksamaal kõrgema astme. „Värvainete tööstus“ („Farbenindustrie“), mis ühendab suurema osa saksa keemiatööstust, „Teratrust“, Kruppi metallurgia ja sõjatööstuse firma — on kapitalistliku maailma suurimaid tööstuste koondisi. Fašismi võimul olles asutati uus koondis „Aktσιαselts Göring“. See

hõlmab suurema osa rasketööstusest Austrias, Tšehhoslovakkias, Poolas.

Kütteaine-energeetiline baas. Kivisöe kogutoodang oli 1938. a. 186 milj. tonni. Tähtis osa kivisöest ja koksist veetakse välja. 70% Saksamaa üldtoodangust annab *Ruhri basseini*.

Pruunsöe toodang omandas suure tähtsuse sõjaajast peale. Eriti on esile nihkunud Kesk-Saksamaa pruunsöe basseinide tähtsus. Siin on arenenud keemiatööstus, mis kasutab pruunsütt kütteks ja ka tooraineks. 1938. a. toodeti pruunsütt 194 milj. tonni. Nafta toodang ei ole suur; ta annab väikese osa vedelast küttest, mida tarbitakse Saksamaal. Elektrienergia toodangult omab Saksamaa teise koha kapitalistlike riikide hulgas, USA järel; 80% elektrienergiast annavad soojusjaamad. Lõuna-Saksamaal kasutatakse laialt hüdroenergiat.

Metallitööstus ja masinaehitus. 1938. a. toodeti 18 milj. tonni malmi ja 23 milj. tonni terast. Suurem osa rauamaaki imporditi välismaalt, peamiselt Rootsist, Prantsusmaalt. Terasetoodanguks kasutatakse laialt niihästi kohalikku kui ka sisseveetud vanametalli. 70% mustast metallist annab *Ruhr*.

Saksamaa masinaehituse tööstus toodab kõige mitmekesisemaid masinaid ja sisseseadeid — mäe ja metallurgia tööstuse masinaid kuni täpse mehaanika peenaparaatideni. Eriti on arenenud elektrotehnika-tööstus. Masinaehituses erinevad keskused: *Ruhr* — keskendab rasket masinaehitust; *Berliinis* on arenenud mitmesugune masinaehitus, eriti elektrotehnika, *Saksimaal* — spetsiaalselt tekstiilmasinate ehitus; *Hamburgis* ja teistes sadamalinnades on levinud laevaehitus.

Fašismi võimul olles on masinaehitus ümber lülitatud sõjavahendite tööstuseks: valmistatakse lennukeid, tanke ja autosid, sõjalaevu ja mitmesuguseid relvi.

Keemiatööstus. Saksamaa keemiatööstuse toorainete baasiks on kaalisoolad, kivi- ja pruunsüsi. Määratu suure väärtusega on koksistumise kõrvalainete kasutamine. Saksa keemiatööstuse tähtsaimad harud on aniliinvärvide valmistamine, lämmastiku tootmine (õhust), lämmastik- ja kaaliväetiste produtseerimine.

Sõjalis-fašistlikus majanduses on keemial väga tähtis osa niihästi keemiliste sõjavahendite tootmisel kui ka aseainete loomisel, mille abil fašistid püüavad korvata mitmete toorainete puudust; erilist tähelepanu pöördakse sünteetilise bensiini tootmisele (kivisöe utmise abil), sünteetilise kautšuki, kunstkiudainete valmistamisele (puuvilla ja villa asemele).

Keemiatööstuse pearajoonid on: 1) *Reinimaa — Vestfaalia*, kus ta baseerub kivi- ja pruunsöel; 2) *Kesk-Saksamaa* — pruunsüsi ja kaalisoolad; keskus — *Merseburg*; 3) *Reiniäärne Edela-Saksamaa*; keskused — *Ludwigshafen ja Frankfurt Maini* ä.

Saksamaa ja demokraatlike riikide sõjatööstus. Esimestel sõja-aastatel oli Saksa sõjaväel vastasega võrreldes tehnikas suur ülekaal. See tuli esiteks sellest, et Saksa tööstus oli juba varemalt ümber korraldatud sõja teenistuseks; Saksamaa astus sõtta sõjatehnika suurte varudega; sellevastu oli Inglis-, Prantsusmaa, eriti aga USA sõjatööstus nõrgalt ette valmistatud. Teiseks anastas Saksamaa rea riike arenenud tööstusega, mida ta võis kasutada. Kuid demokraatlikud riigid ületavad mitmeti Saksamaa toorainete rikkuselt ja tööstuse võimsuselt. „Tänapäeva sõda on mootorite sõda. Sõja võidab see, kellel on rõhuv ülekaal mootorite tööstuses. Kui ühendada USA, Suur-Britannia ja NSV Liidu mootorite tööstus, siis saavutame me Saksamaaga võrreldes ülekaalu mootorites vähemalt kolmekordselt“ (Stalin). Sedamööda kuidas arenes sõjatööstus demokraatlikes riik-

kides, läks nende poolele ka sõjatehnika ülekaal ja hakkas kiires tempos kasvama. Peale selle väheneb tööstuste toodang Saksamaal nende purustuste tagajärjel, mida on teostanud liitlased õhurünnakutega, samuti ka kvalifitseeritud tööliste asendamisega ettevalmistamata kaadritega või vaeulikult häälestatud välismaa töölistega.

Põllumajandus.

Põllumajandusliku arenemise sotsiaal-ajaloolised tingimused. Põllumajanduse arenemine Lääne- ja Ida-Saksamaal ei ole käinud ühesugust teed.

Ida-Saksamaa oli juba vanast ajast agraarrajoon suurmõisnike majapidamistega, mis olid rajatud tööorjusele. Orjuse kaotamisel püüdsid mõisnikud haarata oma valdusse talupoegade maid niipalju kui võisid. Mõisnikud kohastuvad aegamööda kapitalistliku majanduse juhtimisega, talupojaseisuse sõltumus mõisnikest aga jäi püsima. Lenin nimetas sellist kapitalistlikku agraartüüpi Preisi arenemisteks. Ta kõneleb sellest: „...keskaegsed maavalduse suhted ei likvideeru korraga, vaid kohastuvad pikkaööda kapitalismiga, mis säilitab selle mõjul kauaks poolfeodaalsed jooned. Preisi mõisnike maavaldamist ei purustanud kodanlik revolutsioon, vaid see jäi terveks ja sai junkrute majapidamise ¹⁾ aluseks, mis oli oma aluselt kapitalistlik, kuid ei saanud läbi ilma külaelanike teatava sõltumusega...“

Mõisnikuseisuse (junkru) maavaldus oli üks reaktsiooni ja militarismi peatugesid Saksamaal.

Lääne- ja Lõuna-Saksamaal on maavaldus väga erinev. Siin esineb kulakutüüpi kaubamajapidamisi

¹⁾ Junkruteks nimetatakse suuri Preisi mõisnikke.

(eriti tähtsat osa etendavad need Baieris); suuremal osal põllumeestest on vaid väikesed maatükid, needki sageli pil- latud ribapõldudena ja üksikute lappidena („partsellidena“). See väiketalundiline poolproletariaat ei toitu oma majapidamisest, vaid peab otsima kõrvalteenistust väljaspool põllupidamist; vabrikute omanikele on sellised „peremehed“ odava tööjõu allikaks.

Mõisnike ja kulakute mehhaniseeritud majapidamiste kõr- val on Saksamaal tohtu hulk abituid, nõrgajõulisi maha- jäänud talundeid. Lõuna-Saksamaal väiketalundite pere- mehed kasutavad laialt tööloomadena lehmi.

Põllumajanduse suunad. Saksamaa põllumajanduses on domineeriv tähtsus loomakasvatusel (sarvloomade ja sigade kasvatus), ehkki see domineerimine ei esine nii teravalt kui Inglismaal. Intensiivne loomakasvatus on kõige rohkem arenenud Loode-Saksamaal Põhjamere läheduses. Baieri mägiskarjamaadel on levinud alpitüüpiline piima- majandus.

Põhja-Saksamaa põllumajanduses domineerivad kultuurid, mis on vähem nõudlikud pinnase ja kliima suhtes—ruki, kaer, kartul. Nisu külvatakse peamiselt Kesk- Saksamaal ja Lõuna-Saksamaa orgudes. Tehnilistest kul- tuuridest on tähtsaim suhkrupeet. Edela-Saksamaal, Reini ja ta lisajõgede orgudes on levinud viinamarja- ja tu- bakakasvatus ning aiandus.

Põllumajanduse saadused ei kata rahva tarvidust. Eriti ei jätku rasvaineid, samuti ka karjasööta.

Transport ja väliskaubandus.

Saksamaa transpordi arenemist mõjutavad järgmised tin- gimused: 1) tsentraalne asend Euroopas, mille tagajärjel läbi Saksamaa käivad tähtsad rahvusvahelised kaubateed;

2) territooriumi suurema osa eemalolek merest ja maapiiride domineerimine merepiiride üle; 3) mäetööstuse kõrge arenemine tingimustes, kus tähtsamad kivisöe basseinid on eemaldatud merest ja isoleeritud rauamaagi põhiallikatest.

Kui arvestada neid tingimusi, siis on arusaadav see määratu suur tähtsus, mis oli Saksamaa majanduse arenemises raudteede ja sisemiste veeteede ehitamisel. Raudteevedude, samuti ka sisemiste veeteede vedude ulatuselt on Saksamaa Lääne-Euroopa riikide hulgas esikohal.

Tähtsamad raudtee-sõlmpunktid on *Berliin, Leipzig, Hamburg, Köln*; tohutu suur transpordisõlm on *Ruhri rajoon* just sealt tulevate (kivisüsi, metallid) ja sinna veetavate materjalide (rauamaak, metsamaterjalid, vili) tõttu. Rein evib Lääne-Euroopa jõgede keskel kaubaveo läbikäigult esimese koha. Rõhuv osa mere-kaubavahetusest välismaaga toimub Põhjamere sadamate — *Hamburgi ja Breemeni* — kaudu. *Kieli kanalit* mööda toimub suurem osa laevakaubaveost Lääne- ja Põhjamere vahel.

Valmistades sõja vastu, arendasid fašistid intensiivselt sirgete ja laiade autoteede, *autostraadide* ehitamist, mis võimaldavad eriti kiiret sõitu ja massilist liiklemist. Nendel teedel on peamiselt strateegiline tähtsus: nad on määratud selleks, et oleks võimalik terveid armeesid viia kiiresti piiri äärde. Väga arenenud on õhuteede võrk. Nende pea-sõlmpunkt on Berliin.

Väliskaubanduse läbikäikude poolest seisis Saksamaa käesoleva sõja alguses kolmandal kohal maailmas ja jäi tublisti maha Inglismaast ja Põhja-Ameerika Ühendriikidest. Väljaveo peartiklid olid masinad, metallesemad, keemiasaadused, tekstiilid. Toorainetest veab Saksamaa välja vähesel määral vaid kivisütt. Sisseveos on peakaupadeks puuvill, vill, rauamaak, värvilised metallid (eriti vask), nafta, toiduained.

Rajoonid.

Ajalooliselt arenenud erivused Saksamaa ida- ja lääneosa vahel ei esine üksi agraroludes, vaid ka üldises majanduslikus arenemiskäigus.

Lääne-Saksamaal, Reini ääres algas kapitalismi arene mine varemini kui idas. Seda soodustas Lääne-Saksamaa asend tähtsatel kaubateedel (Rein, Põhjameri), samuti ka tihe seos vanade kaubandus-tööstusriikidega — Hollandiga, Inglis-, Prantsusmaaga. Siin on palju ajaloolisi linnu, kus leidub rikkalikult mälestussambaid vanemast ajast. Raua maagi leidmine, metsarikkus, soodsad tingimused toorainete juurdeveoks Reini mööda, võimaldasid Reini-äärsetele rajoonidele juba vara arendada kodutööstust, nagu väike metallitööstus, relva-, siidi-, villatööstus. Saksamaa industrialiseerimise ajastul nihkusid esile maad Reini alamjooksul *Ruhri kivisöe* tõttu ja muutusid Saksamaa rasketööstuse juhtivaks rajooniks. Saksamaale kuuluva Põhjamere nurk ühes Elbe jõe suudmealaga muutus Saksa ookeanilaevanduse väravaks, *Hamburg* aga üheks maailmasadamalinnaks.

Saksamaa osas, mis asetseb Elbest lääne pool, eristatakse rajoonid: 1) Reini-Vestfaali rasketööstuse rajoon; 2) Kesk-Saksamaa tekstiil-, keemiatööstuse ja mitmesuguste masinate ehituse rajoon; 3) loodepoolne mereäärne intensiivse loomakasvatuse ja Saksamaa ookeaniliiklemise tähtsam rajoon; 4) edelapoolne Reiniäärne tööstus-põllumajandus-rajoon mitmekesise tööstuse ja põllumajanduse spetsialiseerimisega; eraldi seisab Saarimaa, kus on arenenud puhttööstuslik rajoon; 5) Baieri põllundusrajoon üksikute tööstuskeskustega.

Ida-Saksamaa (Elbest idasse) oli kaua aega eemaldatud Euroopa kaubanduse tähtsamatest teedest. Kuni XIX sa-

jandi keskeni domineeris siin ekstensiivne põllumajandus. Ainult pärast orjuse kaotamist ja raudteeliiklemise arenemist kiireneb ka Ida-Saksamaa arenemistempo. Mõisnikud arendavad loomakasvatust ühes heinakasvatusega; arvestades turunõudmisi areneb põllundussaaduste ümbertöötamine. Suurim osa Ida-Saksamaast on veel praegugi põllundusrajoon. Kuid üldisel põllumajanduse foonil eralduvad teravalt tähtsamad tööstuskeskused, kõigepealt just *Berliin*.

ITAALIA.

Itaalia omab keskse asendi Vahemere-riikide hulgas. Tema territoorium koosneb kolmest osast: 1) *mandriosa*, mis haarab Po jõe tasandiku ja seda ääristavaid Alpi mägesid; 2) *Apenniini* poolsaar — Aadria ja Türeeeni mere vahel; 3) *Sitsiilia, Sardiinia* saar ja rida väiksemaid saari. Itaalia maismaa piirid kulgevad Alpidel. Itaaliat piirab: loodes Prantsusmaa, põhjas Šveits ja Austria, kirdes Jugoslaavia. Maismaa piirid moodustavad umbes $\frac{1}{4}$, mere piirid $\frac{3}{4}$ kogu piiri ulatusest.

Itaalia pindala on 310 tuhat km²; rahvastikku on 44 milj. Riigikord — kuningriik. 1932. aastast kuni 1943. a. valitses fašistliku partei diktatuur. Pealinn — *Rooma*.

Fašistlik Itaalia astus teise Maailmasõtta liidus hitlerliku Saksamaaga: 1940. a. juunis tungis ta kallale Prantsusmaale, mis oli juba sakslaste poolt purustatud. Rasked kaotused, mida kannatas Itaalia sellele järgnevas sõjas, viisid fašistliku režiimi kokkuvarisemisele ja sundisid teda kapituleeruma (septembris 1943. a.). Uus Itaalia valitsus algas sõda Saksamaaga.

Looduslikud tingimused.

Geograafiline asend. Apenniini poolsaar ja Sitsiilia jaotavad Vahemere peagu pooleks ja lähenevad Aafrika põhjarannikule — Sitsiilia ja Tuneesia kohal on mere laius vaid 140 km. Merre tungiv asend sunnib Lõuna-Itaalia maid laialt kasutama mereliiklemist, kuid eemalolek Euroopa arenenud tööstusrajoonidest ei soodusta merekaubavahetust. Põhja-Itaalia on selle vastu niihästi mereliiklemise (üle *Liguuria* ja *Aadria* mere) kui ka Euroopa maismaa riikidega ühenduse pidamise suhtes soodsas asendis. Maismaa-liiklemist takistavad õieti küll Alpid, kuid need raskused on juba ületatud vanal ajal, seda rohkem veel sellest ajast peale, kui raudteed läbivad Alpid mitmes kohas. Teisest küljest on Liguuria ja Aadria meri Vahemere sügavaiks soppideks, mis lähendavad Itaaliat Kesk-Euroopa riikidele. Sellepärast on need mered olnud juba ammust ajast tähtsad mitte üksi Põhja-Itaalia, vaid ka Euroopa rahvusvahelises kaubavahetuses.

Põhja-Itaalia. Itaalia mandriosa (Põhja- ehk Ülem-Itaalia) erineb looduslikelt oludelt tublisti Apenniini poolsaarest ja saartest. Siin laiub *Lombardia tasandik*, mida niisutab Po jõgi oma hulga lisajõgedega; läänes muutub see künklikuks *Piemonte'ks* (mis tähendabki eelmäestikku). Alpid ja Apenniinid ääristavad tasandikku põhjast, läänest ja lõunast, kuid idas külgneb ta Aadria merega. Kauges minevikus oli tasandiku asemel Aadria mere laht. Tasandik on tekkinud maismaa kerkega, samuti ka ümbritsevatelt mägedelt allavoolavate jõgede setetest. Tasandiku pind on lame, mulistik viljakas. Po on Itaalia peajõgi (670 km pikk). Voolates tasandikul, mille kallak on väga nõrk, ummistub Po jõgi oma setetest; kohati on jõesäng isegi ümbritsevast tasandikust kõrgemal, mis sunnib rahvast kaitsma oma maa-

ala üleujutuste eest tammidega. Aadria mere rannikul on sood ja laguunid. Po laevatavuse tähtsus on väike. Kuid Alpidelt voolavad Po lisajõed moodustavad võimsaid veeenergia allikaid.

Alpid piiravad Põhja-Itaalia tasandikku kaarena, mis ulatub Liguuria rannikult läänes kuni Aadria mereni idas. Suurima kõrguse saavutavad nad loodes.

Mäed, mis ääristavad Põhja-Itaalia tasandikku kolmest küljest, eraldavad teda Atlandi ookeanist, samuti ka Vahemere põhibasseinist. Sellepärast on Põhja-Itaalia kliima rohkem lähedane Kesk-Euroopa kui Vahemere ranniku kliimale. Talv on siin võrdlemisi külm, suvi palav. Torinos on näit. jaanuari keskmistemperatuur 0° , juuli keskmine 23° . Võrdlemisi pehmem on kliima Alpi eelmägede põhja poolt kaitstud orgudes. Siin on rida järvi (Lago Maggiore, Como, Garda) eriti maaliliste kaldamaastikega ja rikka taimkattega. Veel soojem on kliima Liguuria rannikul, mis on kaitstud põhjast kahe rea mäestikega (esiteks Alpidega, siis Liguuria-Apenniinidega) ning mis avaneb Vahemerele; Genuas on jaanuari keskmistemperatuur $7,5^{\circ}$, juuli keskmine 24° . See on Itaalia Riviera, mis sarnaneb Prantsusmaa „Lasuurrannaga“ (Rivieraga).

Apenniini poolsaar ja saared. Pikk ja kitsas Apenniini poolsaar meenutab saabast. Tema pikkus on üle 800 km, laius 150—200 km. Poolsaar on mägine. Teda läbivad kogu ulatusel kaarena Apenniini mäed. Kaare põhjapoolne ots ühineb Alpidega Liguuria ranniku piirkonnas, lõunapoolne ots aga lõpeb Sitsiilias. Apenniinid koosnevad reast rööpselist mäeahelikest keskmise kõrgusega ning on läbistatud liiklemiseks sobivate mäekurudega. Laiem ja raskesti läbi-pääsetav osa Apenniinidest on *Abruzzid* (poolsaare keskosas), mis kerkivad peagu 3000 meetrini. Apenniinide ja Türreni mere vahel laiuvad künklikud tasandikud üksikute

kõrgustikega. Mägine reljeef domineerib ka saartel. *Sitsiilia* on eraldatud Apenniini poolsaarest vaid kitsa (3 km) *Messiina* väinaga.

Itaalia maakonnad, mis külgnevad Türeeeni merega, on rikkad *tulemägede* poolest ning siin esineb tugevaid *maaväringuid*.

Enamik tulemägedest on juba kustunud. Tegevatest vulkaanidest on tähtsamad: *Vesuuv* Napoli lahe lähedal, *Etna* Sitsiilias ja *Stromboli* Lipari saartel (Sitsiiliast põhja pool). Viljakad vulkaanilised mullastikud katavad *Kampaania* tasandikku. Mullastiku viljakuse tõttu asetuvad külad ja viinamäed otse Vesuuvi nõlvadel; neid hävitavad aeg-ajalt pursked, kuid iga kord taastatakse nad jälle. Suurimaid Vesuuvi purskeid oli 79. a. meie ajaarvamisel; siis katsid poriojad Pompeji ja Herculani linna. Pompeji kaevamised on andnud rikkalikku materjali Vana-Rooma elu-olu uurimiseks. Maavärinad põhjustavad veel suuremaid hävinguid. 1908. a. hävitas maavärin peagu terve *Messiina* linna Sitsiilias.

Võrdlemisi kitsal Apenniini poolsaarel ei saa olla *suuri jõgesid*. Tähtsamad jõed — *Tiber* ja *Arno* — suubuvad Türeeeni merre. Laevatamiselt on nende tähtsus väga väike.

Apenniini poolsaarel ja saartel on täiesti *Vahemere kliima*; lõunas kasvavad apelsini- ja sidrunipuud, Sitsiilias palmid, puuvili, suhkruroog. *Metsi* on Itaalias vähe. Kõige rohkem on neid säilinud mägedes (kastanid, pöögid, männid, kuused); ka levivad siin igihaljaste põõsaste võsastikud, mis on iseloomustavad üldse *Vahemere* lähedasele loodusele.

Põllumajanduse ja tööstuse olud. Itaalia looduslikud tingimused on soodsad mitmete põllumajandus-harude arendamiseks. Põhja-Itaalias kasvavad hästi nisu, mais, riis, suhkrupeet, viinamari, mooruspuu. Alpides on mägikarjamaad. Lõuna-Itaalia mullastik-kliimalised tingimused võimaldavad arendada viinamarjakasvatust ja lähistroopilist puuvilja-aiandust.

Itaalia on vaene tähtsamatest maavaradest — kivisöest, rauamaagist, eriti aga naftast. Rohkem tähelepandavad on boksiidi ja tsingi varud. Rikas on Itaalia elavhõbeda (Jugoslaavia piiri lähedal), marmori (Toskaanas) ja väävli poolest (Sitsiilias). Tähtsaks energia-allikaks on Itaalia mägijõed, — suurem osa neist voolab Põhja-Itaalias. Energia-allikatenä on Itaalia jõgede suurimaks puuduseks nende võimsuse järsud kõikumised eriaastaegadel (eriti neil jõgedel, mis voolavad Apenniinidelt).

Rahvastik.

Rõhuv enamik rahvastikust on *itaallased*. Ainult piirkondades, mis liideti Itaalia külge pärast esimest Maailmasõda Austria-Ungarilt, on suuremaid vähemusrahvaste rühmi. Neist on kõige rohkem *kroaate* ja *sloveene* (600 000), kes elavad Jugoslaavia piiri läheduses; fašistliku diktatuuri kestel on neid püütud vägivaldselt italiseerida.

Itaalia küla vaesus ja maapuudus on alates XIX sajandi 80-ndatest aastatest alati *paisanud talupoegade ja põllutöölise hulki välismaale* kas alatiseks või ajutisele hooajatööle. Enne esimest Maailmasõda emigreerus peamass USA-sse, Argentiinasse, Brasiiliasse, Euroopas peamiselt Prantsusmaale. Pärast sõda vaibus itaallaste väljarändamine ookeani taha (USA piiras välismaalaste sisserändamist); Prantsusmaa, kus vajati töökäsi, muutus siis peamaaks, mis tõmbas endasse itaallasi. Üldse on itaallasi välismaal ligi 10 miljonit.

Rahvastiku keskmine tihedus on üle 140 inimese 1 km²-l. Põhja-Itaalias ja Liguuria rannikul ületab tihedus 200 in. 1 km²-l, kuid Lõuna- ja Kesk-Itaalia mägisrajoonides ning Sardiinias alaneb see 40—50 inimeseni.

Itaalias on rohkem suuri linnu kui Prantsusmaal. Üle 500 000 elaniku on viies linnas (Prantsusmaal vaid 3): *Rooma* 1,3 milj., *Milano* 1,2 milj., *Napoli* 930 000, *Genua* 660 000, *Torino* 700 000. Kuid Itaalias ei ole sellist üldist keskust nagu Pariis Prantsusmaal. Rooma on ajalooline, administratiivne ja kiriklik keskus. Tähtsamad tööstuskeskused on Milanos ja Torinos. Peale Rooma on veel ajalooliste linnadena tähtsate vanaaja mälestusmärkide ja kunstiliste väärtustega tähelepandavad: *Milano*, *Firenze*, *Bologna*, *Veneetsia*.

Vanema kultuuri tähtsate mälestusmärkide poolest rikas Itaalia on tänapäeva kapitalistlike riikide hulgas erinev kultuurse mahajäämusega: ligi veerand kogu rahvast on kirjaoskamatu.

Majanduse ülevaade.

Itaalia arenemise iseärasused. Itaalia taasühendamine teostus peagu üheaegselt Saksa riigi asutamisega: 1860. a. loodi Itaalia kuningriik, kuid ilma Rooma linnata — viimane kuulus „Paavsti riigile“. 1870. a. vallutasid Itaalia väed Rooma ning „Paavsti riik“ ühendati Itaalia kuningriigiga vaatamata paavsti protestidele¹⁾. Kuid Itaalia majanduslik arenemine läks ka peale seda pikkamööda. Seda pidurdasid ühelt poolt *tugevaimad feodalismijäänused*, talurahva vaesus, teisest küljest aga *peagu täielik kivisõe ja raua puudumine*. Sellal kui ühendatud Saksamaa muutus ruttu eesrindlikuks tööstusmaaks, jäi Itaalia mahajäänud agaarriigiks. Ainult Põhja-Itaalia erines suurema tööstuse, tiheda raudteevõrguga ja võrdlemisi arenenud põllumajandusega.

Vaatamata Itaalia majanduslikule nõrkusele, püüdis Itaalia kodanlus teostada kõige tugevamat imperialistlikku rööv-

1) 1929. aastal tunnustas riik, et meelitada kirikut oma poolele, Vatikani paavsti riigiks ja maksis sellele loovist 175 miljonit kuldrubla. Sellega lahenes ka konflikt.

poliitikat ning taotlema asumaade anastamist. Ta tõukas Itaalia esimesse Maailmasõtta, arvestades rikast sõjasaaki.¹⁾

Kuid sõda ei olnud Itaaliale soodus; tähtis osa Itaalia territooriumist vallutati Austria sõjavägedest. Aga Saksamaa ja Austria üldise purustamise tagajärjel osutus Itaalia siiski võitjate poolel ning sai endale suuri juurdelõikeid Austria maade arvel. Sõja läbi rikastus suurkodanlus, teenides suuri summasid sõjatööstuse kasvamisest, kuid töölisklassi ja talupoegade seisukord halvenes tublisti. See põhjustas peale sõja lõppu *revolutsioonilise liikumise* tõusu (1919—1921). Töölised vallutasid vabrikud, talupojad mõisnike maad. Kuid revolutsioonilisel liikumisel puudus kindel korraldus ja range juhatus. Revolutsiooniliste tööliste ja talupoegade vastu saadeti fašistlikud väehulgad, mis koosnesid ohvitseridest, väikekodanikest ja kulakuist.

Fašistid lubasid varustada väikemaalisi talupoegi maaga, panna kõrge progressiivne maks kapitalistidele ja kaotada maksud talupoegadelt, kes harisid maad oma tööjõuga jne. Selliste lubamistega suutsid fašistid meelitada enese poole talupoegi ja mahajäänud osa töolistest. 1922. a. korraldasid fašistid, eesotsas Mussoliniga, „sõjakäigu Roomale“ ja valitsus alistus neile vastupanuta. Kuningas jäeti alles vaid vormitäiteks, kehtestati täielik fašistlik diktatuur.

Alates esimesest Maailmasõjast ilmnemise Itaalia majanduses samasuguse iseloomuga muutused nagu Prantsusmaalgi: *tööstus nihkus tähtsamale kohale kui enne sõda*. Tõuke andis selleks sõda ise, sest see nõudis tööstuses pingelist tööd, uute tehaste ehitamist ning vanade ümberkorraldamist. Sellega teenis suurkodanlus aga suuri summasid.

Pärastsõjajaegse tööstuse arenemises etendasid peaosa järgmised tingimused: 1) *Töölisklassi karm ekspluateerimine*; töötasu oli Itaalias juba enne sõda võrdlemisi madal,

¹⁾ Itaalia väljaastumise eel Entente'i poolel kaubeldi enne mõlema sõdiva poolega: kes annab rohkem sõjast osavõtu eest.

kuid seda alandati nüüd veelgi. See võimaldas Itaalia vabrikantidele toodelda kaupu võrdlemisi odavalt, vaatamata sellele, et tarvis oli tööstusele välismaalt sisse vedada kivi- sütt, naftat ja peagu kõik tööstuses kasutatavad toorained.

2) *Hüdroenergia laialdane kasutamine*, sest sellelt on eriti rikas Põhja-Itaalia. Elektrienergia tootmine (peagu täielikult veejõujaamade abil) tõusis 2,4 miljardilt kilovatt-tunnilt 1914. a. 15 miljardile kilovatt-tunnile 1938. a. See asendas osalt mineraalkütte puudust. 3) *Intensiivne töö tööstuses sõjalisteks sihtideks*.

Astudes teise Maailmasõtta pärast Prantsusmaa purustamist Saksamaa poolt, arvestas Itaalia kergele sõjasaagi võimalusele ja peatsele sõja lõppemisele. Kuid selle asemel sattus ta pikalevenivasse raskesse sõtta, kaotas rea raskeid lahinguid, mille tulemuseks oli Itaalia fašismi kokkuvarisemine ning kapitulatsioon; Itaalia majandust tabas äärmine kurnatus.

Tööstus. Itaalia läheneb majandamises *tööstus-agraarriigi tüübile*. Põllumajanduses tegutseb 46% töötavast rahvast, tööstuses 30%.

Pärast esimest Maailmasõda arenes auto- ja lennukitööstus. Kunstsiidi tootmisel oli Itaalia esimesel kohal maailmas USA järel. Neis tööstusharudes on enamikus suured käitised, mis organiseeritud monopolide alusel. Nii annab autofirma „Fiat“ Torinos ligi 80% Itaalias valmistatud autodest. Kuid siiski jääb Itaalia oma arenemises *maha eesrindlikest kapitalistlikest riikidest*. Eriti jääb ta maha rasketööstuses. Terasetootmises (keskmiselt 2 milj. tonni aastas) seisab Itaalia peagu ühel tasemel väikese Luksemburgiga ja jääb maha Belgiast. Masinaehituses ei saa Itaalia kuidagi võistelda Saksa- või Inglismaaga, ta ei jõua ühele tasemele Prantsusmaagagi. Vaatamata laialdasele hüdroenergia kasutamisele, ei suuda Itaalia siiski vabaneda kivi-

söe ja nafta sisseveost. Hüdroenergia katab vaid 40% Itaalia energia- ja küttevajadusest, kuna 55% kaetakse imporditud kivisöe ja naftaga, ning ainult 5% kohaliku kivisöega. Ometi on juba paremini kättesaadavamad hüdroenergia varud kõik kasutatud ning elektrifitseerimise laiendamise võimalused on raskendatud.

Juhtivat kohta Itaalia tööstuses omab ikka kergetööstus, esimeses järjekorras just tekstiiltööstus (puuvilla-, siidi-, villatööstus). Tekstiiltooted (juurde arvatud ka kunstsiid) ja toorsiid on tähtsamad Itaalia väljaveoartiklid.

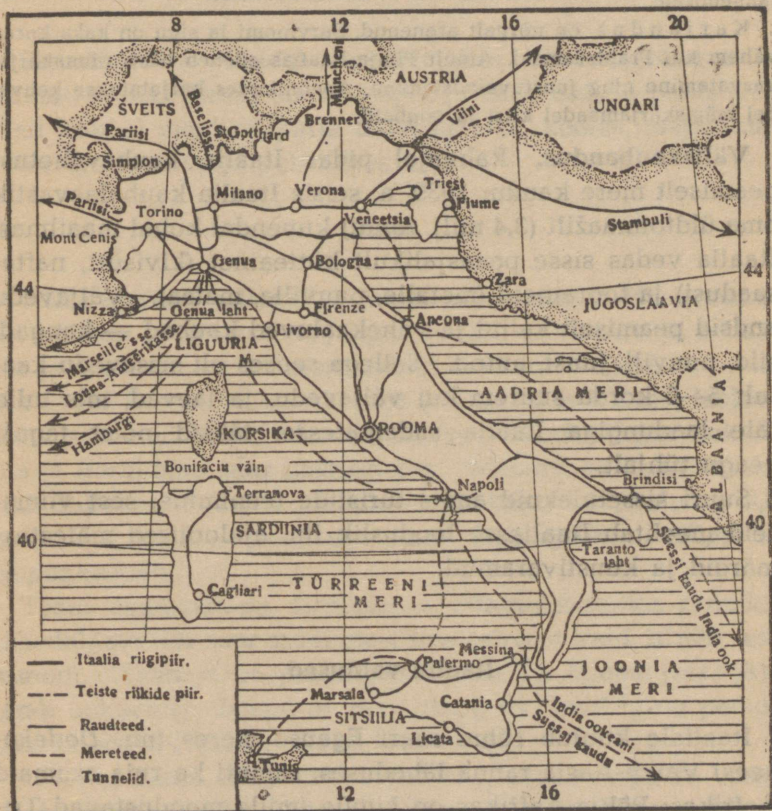
Maailmasõja kestel on Itaalia tähtsamad tööstuskeskused tublisti purustatud.

Põllumajandus. Haritud maa-ala (põllud, viinamäed, viljapuu- ja keeduviljaaiad) hõlmavad ligi 16 milj. ha, s. o. poole kogu territooriumist.

Rõhuv enamik maast kuulub suurmõisnikele. Kuid siiski etendavad suured kapitalistlikud majapidamised masinate kasutamise ja kunstväetiste tarvitamisega tähtsat osa vaid Põhja-Itaalias, mis on kõigis suhetes Itaalia rohkemarenenud kapitalismi rajoon. Mõisnike maad antakse suuremalt osalt väikeste talunditena rendile ning nende kasutajad majandavad neid primitiivsete vahenditega. Ka on Itaalias rohkearvuliselt väikemaaomanikke; enamikus on need kehvikud, kes on koormatud võlgadega ja sunnitud elatuma päevatööga või rentima mõisnikelt vähemaid maatükke. Peagu pool põllundusega ühenduses seisvast rahvast (ligi 4 milj. in.) on moonakad, kes töötavad mõisnike või rentnike juures; enamikus leiavad nad endale tööd vaid suvekuudel.

Itaalia põllundus erineb kultuuride mitmekesisusega. Suurt tähtsust omab viinamarjakasvatuse, õlipuude ja subtroopiliste puuviljade kultuurid. Puuja keeduvili, veinid on tähtis osa Itaalia impordis. Viinamarja kasvatatakse kogu maal, õlipuid esineb poolsaarel ja

Sitsiilias. Veinide valmistamises on Itaalia teisel kohal Prantsusmaa järel (vastandina Prantsusmaale toodab madalama kvaliteediga veine), oliiviõli tootmises on samuti teisel kohal Hispaania järel. Lõuna-Itaalias kasvatatakse apelsini- ja sidrunipuid. Põhja-Itaalias on arenenud siidiusside kasvatatus, — toorsidi toodangult seisab Itaalia kolmandal kohal Jaapani ja Hiina järel.

14. joon. Itaalia transportteed.

Teravilja-kultuuridest on esimesel kohal nisu, teisel mais. Tähtsam teravilja kasvatuse rajoon on Põhja-Itaalia tasandik. Siin kasvatatakse niisutatud põldudel ka riisi.

Põllumaa pannakse Itaalias sagedasti korraga kahe-kolme kultuuri alla. Nii istutatakse näit. viljapuude vahele viinapuud, nende ridade vahel aga kasvatatakse kas keeduvilja või teravilja. Suurem osa viina- ja õlipuid on ikka segamini teiste kultuuridega. Et niisugust maakurnamist enamasti ei parandata küllaldase väetamisega, viib see saakide langemisele.

Karjandus on nõrgalt arenenud. Sarvloomi ja sigu on kaks korda vähem kui Prantsusmaal. Ainult Põhja-Itaalias edeneb hästi piimakarjakaasvatamine ning juustuvalmistamine. Apenniinides karjatatakse kehvaldel mägiskarjamaadel kitsi ja lambaid.

Väliskaubandus. Rahuajal pidas Itaalia kaubavahetust peamiselt mere kaudu; 1939. a. seisis Itaalia kaubalaevastik oma üldtonnažilt (3,4 milj. tonni) kuuendal kohal maailmas. Itaalia vedas sisse peaaesjalikult kütteenet (kivisütt, naftasaadusi) ja tooraineid (metalle, puuvilla, metsa). Väljavedu andsid peamiselt kallid ja vähekaaluvad kaubad — kangad, siid, puuvili, juust, autod. Sellega seoses oli sissevedu kaalult 5—6 korda suurem kui väljavedu, ja laevad, mis tulid täie laadungiga Itaalia sadamatesse, läksid neist tagasi peagu tühjalt.

Suuri sissetulekuid andis turistide teenimine, sest viimaseid meelitab Itaaliasse looduslik ilu, ajaloolised mälestusmärgid ja kunstivaramud.

Itaalia valdused.

Itaaliale kuulub rühm saari Egeuse meres (nn. *Dodeka-nees*) Väike-Aasia ranna läheduses, samuti ka rida asumaid Aafrikas: Põhja-Aafrikas on *Liibüa* (mille moodustavad Tripolitaania ja Kürenaika); kirdes on *Erütrea* ja *Itaalia So-*

maalimaa. Suurem osa nende asumaade territooriumist on kõrved ja poolkõrved. Nende üldpindala on 2,4 milj. km², kuid rahvast on siin vaid 2,5 milj. Peale selle anastas Itaalia 1936. a. Abessiinia ja 1939. a. Albaania. Teise Maailmasõja kestel on Itaalia välja surutud kõigist Aafrika valdustest.

SKANDINAAVIA RIIGID.

Skandinaavia riikideks nimetatakse Rootsit, Norrat ja Taanit, ehkki Taani on väljaspool Skandinaavia poolsaart. Neil kolmel maal on palju ühist ajaloot, keeles, majanduslikus arenemises ja poliitilises korras.

Taani.

Taani asetseb väljapääsu juures Läänemerest Põhjamerre. Ta hõlmab peagu kogu *Jyllandi* (Jüüti) poolsaare ja sellest ida pool oleva saarte rühma, milles tähtsam — *Sjælland* — on eraldatud Rootsist kitsa väinaga (vähim laius 4 km). Isoleeritult seisavad Taanile kuuluvad *Fär-saared* Atlandi ookeanis ja *Bornholmi* saar Läänemeres. Mandril on Taani naaberriiks Saksamaa. Taani pindala on 43 tuhat km², rahvast 3,8 milj. Riigikord — parlamentaarne kuningriik. Pealinn — *Kopenhaagen*.

Taani asumaad on *Gröönimaa* Põhja-Ameerika ranniku lähedal, suurim saar maailmas, kus rahvast vaid 18 000 (eskimod). Taaniga on poliitilises seoses ka *Island* (saar Atlandi ookeanis). Island on eri kuningriik, kuid ta on personaalunioonis Taaniga (ühine kuningas).

1940. a. Taani okupeeriti fašistliku Saksamaa poolt. Inglis-Ameerika väed vallutasid hiljem Islandi, Fär-saared ja Gröönimaa. Island lõpetas oma uniooni Taaniga.

Looduslikud tingimused. Taani on täiesti madal maa niiske, pehme merekliimaga. Jaanuarikuu keskmine temperatuur on umbes 0° , juuli keskmine $+16^{\circ}$. Mullastik on savikas. Tänu heale harimisele ja küllaldasele väetamisele annavad põllud head saaki. Lääneosas on kehv, liivane mullastik; ka on siin palju soid. Taani looduslikud tingimused, samuti nagu teistes rajoonides, mis külgnevad Põhjamerega, on soodsamad loomakasvatuseks kui põlluharimiseks. Maavaradelt on Taani vaene.

Majandus. Taani on arenenud põllumajandus-tööstuslik riik, kus on suuresti arenenud laevandus ja merekaubandus.

Taani majandus on arenenud inglise kapitali ja inglise turu nõuete tugeva mõju all. Taani on Inglismaa omapärane „liha-piima farm“, mis teda varustab kõrgeväertusliku või, sealihaga, piimaga ja munadega. Taani saadused lähevad peamiselt jõukamatele tarbijatele (nad on kallimad kui Argentiina või Uus-Meremaa liha-piima saadused, mida samuti hulgaliselt veetakse Inglismaale).

Loomakasvatust iseloomustab Taanis kõrge produktiivsus. Hästi on arenenud kodulinnukasvatus. Põllundus on kohandatud karjanduse nõuete kohaselt. Suurema osa külvipinnast võtavad endale söödataimed — põlluhein, söödajuurikad (söödapeet, turnips), kaer ja oder. Piimatööstuse jäätmed (kooritud piim, hapupiim) kasutatakse sigade nuumamiseks. Kuid siiski vajab Taani suuremal hulgal söödaainete sissevedu välismaalt.

Saksa okupantide majandamine, mis riisus kõik Taani toiduainete ressursid, samuti ka söödaainete juurdeveo katkestamine on viinud Taani loomakasvatuse äärmisele langusele.

Määrav osa põllumajanduslikus tootmises kuulub perele, kes juhatavad kõrgekaubalist majapidamist palgatud tööjõududega, kasutades laialt masinaid ja keemilisi

väetisi. Nad valitsevad põllumajanduslikes ühistutes (kooperatsioonides), millel on Taanis väga suur tähtsus (organiseeritud varustamine söötadega, väetistega, masinatega, toodangu kvaliteedi ja standardimise kontroll, turu korraldamine). Ühistuid finantseeritakse pankade poolt.

Kodanlikud teadlased on juba kaua aega seadnud Taanit väike- ja kesktalupoja majapidamiste „õitsengu“ eeskujuks. Kuid Taani põllumajandus on, nagu näitas Lenin, puhtkapitalistlik, selgesti väljendatud klassiliste kihitustega. Pärast esimest Maailmasõda klassiliste kihituste protsess Taani külas suurenes veel rohkem, ühenduses turu terava kriisiga, mis laostas palju kehvemaid talupoegi. Proletariaat moodustab siin üle poole töötavast rahvast.

Taani tööstuse tähtsamad harud on toidu-maitseainete tööstus, mis töötab ümber kohalikud ja ka sisseveetud toorained, põllutöömashinate ja -riistade valmistamine, laevaehitus.

Taani geograafiline asend teeb majanduselu arendamisel tähtsaks mereliiklemise. Taani saarte lähedus Skandinaavia poolsaarele ja ka mandrile on võimaldanud korraldada raudteeühendust Rootsiga ja Saksamaaga parvlaevade abil.

Taani elukeskus on ta idapoolne osa, nimelt saared ja Jyllandi idarannik. See on intensiivse põllumajanduse rajoon, kuhu on koondatud kõik tähtsamad tööstus- ja sadamakeskused. Domineeriv asend kuulub *Kopenhagenile* (Själlandi saarel, 845 000 inimest, ühes eeslinnadega), rahvusvahelise tähtsusega sadam, tähtis tööstus- ja kultuurikeskus.

Island, mille kaugus umbkaudu 1000 km Euroopa rannast, on mägine saar subpolaarse kliimaga. Siin on palju tegevaid tulemägesid ja geisereid. Määratu suured alad on kattunud jäästikega. Pindala on 103 000 km², rahvast aga 117 000 (Norrast siirdunute järglased). Peaelatusallikad on kalandus ja lambakasvatus. Pealinn — *Reykjavik*. Pärast

Islandi okupeerimist Inglis-Ameerika vägede poolt organiseeriti seal laevasõidu kaitseks Atlandi ookeani põhjaosas mere- ja lennuväebaasid.

Norra.

Norra hõlmab Skandinaavia poolsaare lääneosa, mis avaneb Atlandi ookeanile. Oma lõunaosas külgneb Norra Põhjamerega ja Skagerrakiga, põhjaosas Põhja-Jäämerega. Äärmiste punktide vahe on üle 1700 km. Norra piirides on ka Euroopa mandri kõige põhjapoolsem tipp — *Nordkap* (ranniku saarel), 71°12' p. l. Norra pindala on 323 000 km², rahvast 2,9 milj. Riiklik kord — parlamentaarne kuningriik. Pealinn — *Oslo*.

1940. a. mais anastas Saksamaa Norra. Valitsus asus Inglismaale ja jätkab võitlust ühendatud demokraatlike riikide poolel.

Looduslikud tingimused. Peagu kogu Norrat katavad *Skandinaavia mäed*. Karged, peagu viljatud massiivid ulatuvad Atlandi ookeani lähedale. Nad laskuvad järsult rannale, jättes vaid kitsaid ranniku madalikke. Ainult lõunas, kus Skagerrak tungib mandrisse kitsa lahena, jäävad mäed rannast eemale. Skandinaavia mäed on vana päritoluga; nad koosnevad kristalseist kiltkivimeist, graniitidest ja gneissidest. Vee ja jäälüstike tegevuse mõjul on mäed tublisti tasandatud. Praegu esinevad nad kiltmaadena ja lametipuliste massiividena ilma järsult eralduvate mäeharjadeta (fjeldid). Laiaulatuslikumad ja kõrgemad massiivid on Edela-Norras (kõrgeim tipp — *Galdhöpiggen*, 2500 m). Siin on võimsad jäälüstikud.

Norra r a n n a d on üleni liigestatud kitsaste, pikkade ja loogeliste lahtedega, *fjordidega*, järskude kaljurandadega.

Mere, kaljude, jääliustike (mis mõnikord laskuvad kuni mereni) kooskõla annab Norra rannikule erakordse maallikkuse. Mere rannikul on palju saari, saarekesi ja lihtsaid kaljusid, mis ulatuvad välja merest (skäärid). Nende vahel on väinade ja läbipääsude labürint, mis on kaitstud ookeani murdlainete eest. Kõige suuremad saared on *Lofoodid*. Ranniku vetes on palju kalu — turski, heeringaid, makrelle.

Norras valitseb merekliima, mida mõjutab soe Põhja-Atlandi hoovus (Golfi hoovuse jätk). Norra rannal meri ei külmu, isegi mitte äärmises põhjas. Sademeid on palju. Rannikul on talv pehme, suvi on jahe ja niiske. Bergenis on jaanuari temperatuur $+1^{\circ}$, juulis $+15^{\circ}$. Mägedes on karm kliima.

Mäenõlvu katavad metsad (mänd, kuusk, kask, haab). Metsa on ligi $\frac{1}{4}$ kogu territooriumist. Peagu $\frac{3}{4}$ maad on viljatud kaljud, arktiline tundra ja lumi. Harimiseks kõlblikud maa-alad on kas rannikul või peajõgede orgudes (Glomma jõgi lõunas). Mägedest voolab hulk veerikkaid ja kärestikulisi jõgesid. Hüdroenergia varudelt omab Norra esimese koha Lääne-Euroopas (ligi 12 milj. hobusejõudu). Maavaradest on tähtsus püriidi, raua, vase, nikli lademetel.

Rahvastik. *Norralased, rootslased ja taanlased* on oma päritolult ja keelelt sugulasrahvused. Peale norralaste elab Norra äärmises põhjas vähe *laplasi* (saame).

Suurem osa Norrast on väga hõredasti asustatud. Peagu kogu rahvastik on koondunud rannikuribale, eriti lõunas, Oslo rajoonis. Linnades elab veidi üle veerandi kogu rahvast. Ainult kahes linnas on 100 000 inimest või üle selle — *Oslo* (215 000 el.) ja *Bergen* (100 000 el.). Enne esimest maailmasõda oli väljarändamine Norrast USA-sse tähelepanav.

Majandus. Norra majandusel on segaiseloom. Juhti-

val kohal on tööstus, merendus ja mere-tööndus. Norra laevastik peab ühendust välismaaga ja teenib suuri summasid välismaa kaupade ja reisijate vedamisel. Tööstus ja meretööndus annavad peamise eksporttoodangu. Põllunduse saadused lähevad siseturule, kuid ei suuda rahuldada tema tarvidust leivaviljaga.

Kuski Euroopa mandririikides ei ole majandus seotud nii tihedalt merega kui Norras. Kitsal asustatud ribal, mis on mere ja viljatute mägismaade vahel, on laevandus peagu ainus suhtlemisviis välismaailmaga; mandri ühendusteed (Soomega) pole tähtsad. Looduse kehvus on sundinud skandinaavlasti juba vanast ajast otsima oma eluülalpidamisallikat meretöönduses.

Vanad skandinaavlastid — *normannid* — olid omal ajal aktiivsemad põhjamerede meresõitjad. Nad tegutsesid merekaubandusega, olid meriröövliid, tungisid kallale Euroopa rannikule, mõnikord anastasid territooriume ja asutasid oma riike (näit. Normandia Loode-Prantsusmaal); normannid ületasid ka Atlandi ookeani, jõudsid Islandisse, Gröönimaale, Newfoundlandi ja Põhja-Ameerika rannikule (500 a. enne Kolumbuse reisi).

Uuemal ajal on Norra andnud reisijaid, kes on sooritanud palju polaarmaade uurimisi (Nansen, Amundsen).

Norra merekaubalaevastik seisib teise Maailmasõja alguses oma tonnažilt neljandal kohal maailmas (Inglismaa, USA ja Jaapani järel); 1939. a. arvestati selles 4,8 milj. tonni; üle poole tonnažist andsid naftaveo tanklaevad. Tähtsamad meresadamad Norras on *Bergen, Oslo, Trondhjem, Stavanger*; *Narvik'i* sadam on ühendatud elektriraudtee abil Rootsiaga, — seda mööda veetakse välja rootsi rauamaaki.

Kalapüügi ulatuselt omab Norra esimesi kohti maailmas (ligi 1 milj. tonni aastas, see on peagu sama palju kui Inglismaalgi). Tähtsamad kalapüügisadamad on põhjas

Tromsö ja Hammerfest, lõunas Stavanger. Peale selle annab Norra poole maailma vaalapüügi saagist ja traani (kalarasva) toodangust, — maailma vaalapüüdmise pearajoon on just arktilised veed.

Norra tööstuse põhimine energaetiline baas on „valge süsi“, mida muudetakse elektrienergiaks. Elektrienergia toodangult seisab Norra kaugel ees Šveitsist, Rootsist ja teistest teisejärgulistest riikidest Euroopas.

Norra tööstuse põhimised harud töötavad ekspordiks. Siia kuuluvad puidu- ja paberitööstus, metallitööstus (alumiiniumi tootmine, elektrotehnika, masinaehitus), lämmastiku tootmine õhust, samuti ka lämmastikväetiste tootmine, kalakonservimistööstus. Kuid toorained ja poolfabrikaadid (puupapp, metsamaterjalid, alumiinium) evivad Norra väljaveos palju tähtsama koha kui valmiskaubad. See näitab, et Norra tööstuse arenemisel on piiratud iseloom.

Üldiselt on tööstus koondunud peamiselt lõunaossa. Tähtsamad keskused on *Oslo, Kristiansund, Stavanger, Bergen.*

Põllumajandusliku pindala all on vaevalt 4% territooriumist. Domineerib väikemajapidamine. Ainult väike osa talupoegadest tegeleb erandlikult põllutööga, — suurem osa ühendab põllutööd teiste tööndustega.

Teises Maailmasõjas omandas pikaleulatuv Norra rannik ühes hästi kaitstud laevade seisukohtadega suure strateegilise tähtsuse. Fašistlik Saksamaa, anastades Norra, organiseeris tema rannikul saksa allveelaevade ja pealveejõudude tegevusbaasid Atlandi ookeani põhjaosas. Saksa baaside vastukaaluks on liitlaste baasid Šotimaal, Islandis ja Fär-saartel.

Svalbard (Teravmäed). Norrale kuulub ka Arktika saarestik Svalbard (Teravmäed, ka: Špitzbergen) 80° 48' ja 76° 28' p. l. vahel. Pindala on 65 000 km².

Svalbardi lääneosas on arenenud tähelepandav kivisöetööstus: toot-

mist juhatab peamiselt Nõukogude Liidu ettevõtte „Arktiksüsi“. Nõukogude Liidu tööstuste keskused on *Barentsburg* ja *Grooment-City*.

Rootsi.

Rootsi hõlmab Skandinaavia poolsaare idaosa, mis on pöördunud vastu Läänemerd. Mandril on ta piirid vastu Norrat ja Soomet. Uldpindala on 449 000 km², rahvast 6,3 milj. Riigikord — parlamentaarne kuningriik. Pealinn — *Stokholm*.

Looduslikud tingimused. Rootsile kuuluv Skandinaavia mägede idanõlv on libamisi kiltmaa, mis astangutena madaldub Läänemere poole. Kõige kõrgem on Rootsi loodeosa — *Norrlandi mägismaa* (2000—2100 m). *Norrlandi* mägismaalt voolab alla palju kiirevoolulisi ja kärestikurikkaid jõgesid; need on vee-energia võimsad allikad. Põhja-Rootsi kliima on kontinentaalne (Skandinaavia mäed eraldavad seda osa Golfi hoovuse mõjust), talved on karmid. Põhjalaht külmub kinni keskmiselt 4 kuuks. Püsiv lumi ja jää algavad 1000—1500 m kõrgusel.

Kesk-Rootsi on madalik tohtu suure järvede arvuga (kõige suuremad *Väner*, *Vätter*, *Mälar*). Kliima on siin pehmem kui Põhja-Rootsis; *Stokholmis* on jaanuari keskmistemperatuur -3° , juulis $+16^{\circ}$.

Lõuna-Rootsi, mis tungib terava nurgana Läänemere ja *Kattegat'i* vahele, koosneb madalast platoost ja rannikumadalikust. Ta on *Atlandi* ookeani poolt avatud ja erineb pehme ja niiske kliimaga. Kesk- ja Lõuna-Rootsi madalamate rajoonide mullastik ja kliima on sobivamad põlluharimiseks.

Läänemeres kuuluvad Rootsile *Gotlandi* ja *Ölandi* saar.

Rootsi on erakordselt rikas metsades. Ule poole territooriumi on kattunud metsadega. Peamised metsamassi-

vid on Põhja-Rootsis; nad koosnevad okaspuudest (mänd, kuusk). Kesk- ja Lõuna-Rootsis on segametsad (palju tammi), äärmises lõunas kasvab ka pöök. Kaugel põhjas asendavad metsi sood ja tundrad.

Mineraalivarudelt on Rootsi rikas *raualt*. Rootsi rauamaagid on parimaid maailmas oma kõrge rauasisaldusega (maagis keskmiselt 63% puhast metalli). Puhta raua arvatavad varud on 1450 milj. tonni. Võimsamad leiu kohad esinevad Põhja-Rootsis, Kiruna ja Gällivare rajoonis; ka on rauda Kesk-Rootsis. Teised mineraalivarud on vähesed. Energia peallikaks on veerohked kärestikulised jõed.

Rahvastik. Peagu kogu rahvastik on *rootslased*; äärmises põhjas elab, nagu Norraski, vähe *laplasi* (saame).

Rahvastiku tihedus on keskmiselt 14 inimest 1 km²-l. Üksikute rajoonide vahel on suured erivused: Lõuna- ja Kesk-Rootsis on üle 30 inimese, põhjapoolsetes metsarajoonides vähem kui 3 inimest 1 km²-l, loodepoolsetes kõrgmägede rajoonides aga on suured alad koguni asustamata. Ainult 3 linna on üle 100 000 elanikuga: *Stokholm* (570 000), *Göteborg* (276 000), ja *Malmö* (150 000). Kõik suuremad linnad on Lõuna- ja Kesk-Rootsis.

Majandus. Rootsi majanduse aluseks on ühest küljest *metsamajandus ja puidutööstus*, teisest küljest *rauamaakide toodang* ja sellega ühenduses olev *metallitööstus*. Laiialdalt on arenenud elektrifitseerimine (hüdroenergia alusel).

Tööstusharud, mis põhjenevad metsamajandusel ja rauamaakide töötlemisel, annavad üle 50% kogu tööstuslikust toodangust ja 80% kogu ekspordist. Nii on Rootsi *tööstusriik*. Kuid Rootsi tööstuse nõrk külg on kivisöe puudus ja *metallurgia* võrdlemisi nõrk *arenemine*. Suurem osa toodetud maake eksporditakse välismaale ümber töötamata.

Terast toodetakse ligi 1 milj. tonni; seda kasutatakse enamasti kalliste masinate ja aparaatide tootmiseks (elektrimoo-

torid, telefoniseadmed, kuullaagrid, separaatorid, relvad). Peagu pool Rootsi väljaveost on toorained või pooltöödeldud saadused — rauamaak, metsasaadused ja -materjalid, tselluloos jne.; ainult $\frac{2}{5}$ on vabrikutoodangut.

Suurem mass rauamaaki toodetakse Põhja-Rootsis. Siit läheb ta välismaale; maagi väljaveoks on ehitatud elektri-raudtee, mis ühendab maagikaevandusi Rootsi sadamalinna *Luleåga* ja Norra sadama *Narvik'iga*. Kesk-Rootsis toodetakse rauamaake vähemal määral — see on juba vana metallitööstuse rajoon. Masinaehituse peakeskused on *Stokholm* ja *Göteborg*.

Metsatööstuse tehased ja -materjali laod on koondatud peamiselt Põhja-Rootsi rannikule, osalt ka järvede rajooni riigi keskmises osas. Eksport-tööstusharudes valitsevad tugevad monopolid laialdaste välismaiste seostega. Mõnedel sõjatööstusfirmadel on sidemed Saksa sõjatööstusega.

Põllumajandusel on kallak loomakasvatusele. Karjasaadusi veab Rootsi välja, kuid oma leivavilja ei jätku. Külvipind hõlmab vähem kui $\frac{1}{10}$ kogu territooriumist.

Raudteevõrk on tihe Lõuna- ja Kesk-Rootsis, kuid tublisti hõredam põhjapoolses metsarajoonis. Raudtee pealiinid suunduvad kolmele tähtsamale sadamale — *Stokholmile*, *Göteborgile* ja *Malmöle*. *Göteborg* on ookeanikaubanduse peakeskus; see linn asetseb *Göta kanali* suubumise kohal *Kattegatisse* — *Göta kanal* läbib kogu Kesk-Rootsi *Kattegati*st kuni *Läänemereni* ning läbib ka *Väneri* ja *Vätter*i järve. Taaniga ja Saksamaaga peetakse Lõuna-Rootsist ühendust raudtee-parvlaevaga. Rootsil on võrdlemisi suur kaubalaevastik, kuid see jääb siiski tublisti maha Norra omast.

Soome.

Soome naabriks on suures ulatuses Nõukogude Liit (Barentsi merest Soome laheni). Loodes on ta piiriks Norra ja Rootsi. Suurem osa lääne- ja lõunapiirist kulgeb merel — Põhja- ja Soome lahel. Soomele kuuluvad ka Ahvenamaa saared ning hulk vähemaid rannikusaari.

Soome territoorium asetseb 60° ja 70° p. l. vahel (1100 km põhjast lõunasse); veerand territooriumist on polaarjoone taga.

Soomemaa pindala on 339 000 km². Rahvast on 3,6 milj. inimest. Pealinn — *Helsingi*.

Kuni suure sotsialistliku Oktoobrirevolutsioonini oli Soome Vene riigi osa autonoomse Soome vürstiriigina. Kuid tsaarivalitsus rikkus alataasa Soome autonoomiat.

1918. a. alguses lõi ülestõusnud proletariaat Soome revolutsioonilise valitsuse. Kuid see valitsus kõrvaldati Saksa korpuse abil, kes maabus Soomes. Võimu haaras reaktsiooniline mõisnike ja kapitalistide rühm.

Revolutsiooniline liikumine suruti maha julma terroriga. Reaktsiooniline valitsus asus Nõukogude Liidu suhtes vaenulisele positsioonile.

Nõukogude—Soome piiril, mis on Leningradist kõigest 32 km, esines Soome sõjaväevõimude provokatsioone. Soomepoolsetele rünnakutele vastuseks oli Nõukogude valitsus sunnitud riigi hädaohutuse tagamiseks andma Punaarmeele korralduse alustada sõjalist tegevust.

Punaarmee eduka sõjalise tegevuse tulemusena ja Nõukogude valitsuse rahupoliitika tulemusena sõlmiti 12. märtsil 1940. a. Nõukogude—Soome rahuleping. Selle lepinguga saavutati mõistlik ja õiglane Nõukogude—Soome piiri eemalenihutamise, mis kindlustab Leningradi ja Murmanski ohutuse.

Peale selle nõustus Soome andma rendile Nõukogude Liidule Hango poolsaare ja selle ümbruse saartega mereväebaasi asutamiseks, mis kaitseks sissesõitu Soome lahte.

Oma õiglaste ja mõõdukate nõudmistega võidetud Soomele näitas Nõukogude valitsus selgesti, et ta oma tegevusega püüab tagada Nõukogude piiride julgeolekut. Kuid sellest hoolimata astus Soome valitsus pärast fašistliku Saksamaa kallaletungimist NSV Liidule, teotsedes Saksamaa käskude kohaselt, siiski sõtta NSV Liiduga. Mõttetu sõda NSVL vastu maksis Soomele määratu suuri inimkaotusi, mis viisid Soome majanduse äärmisele kurnatusele.

Looduslikud tingimused. Geoloogiliselt on Soome ühenduses Skandinaavia poolsaarega, olles osa niinimetatud *Fennoskandia kilbist*. Maa aluspõhjas esinevad vanad kivimiliigid, mis on kattunud ainult õhukese pinnase korraga. Praegune maapinna reljeef on jääliustiku purustava tegevuse tulemus. Mäed on jäästike poolt siledaks hõõrutud ning pole kuigi kõrged. Suurimad kõrgused on põhjas *Maanselkä hari* 600—700 m; ainult äärmises loodenurgas, Norra piiri lähedal on mäetipud üle 1000 m kõrged. Keskosas — *järvedelaval* — on keskmine kõrgus vaid 200—300 m; *rannikuriba* niihästi Põhja- kui ka Soome lahe rannal kerkib vaid 50 m üle merepinna. Kuid siiski annab kaljuste kõrgendike ja nende vahel olevate nõgude ja järvede ning soode ühinemine maapinnale tugevasti uuristunud iseloomu, mis meenutab mägismaad. Soome lahe ja Põhjalahe lõunaosas on rannik tublisti liigestatud ning palistatud saarte, veealuste ja veest väljaulatuvate kivide ja kaljude (skääride) vööndiga.

Soomet nimetatakse *tuhande järve maaks*, kuid tõeliselt on järvi ligi 35 000. Suurim neist on *Saima järv*.

Jõed on lühikesed, kuid veerikkad, sagedate kärestike,

koskede ja jugadega. Vuoksi jõel, mis ühendab Saima järve Laadoga järvega, on võimas kosk *Imatra*.

Soome kliima on küllalt karm, kuid edelaosas on ta tublisti pehmem Läänemere, põhjas aga Barentsi mere mõju tõttu. Kõige külmema kuu (veebruari) kesktemperatuur on -4° -st Ahvenamaa saartel kuni -15° -ni loodeosas, juuli keskmine on $+17^{\circ}$ lõunas kuni $+10^{\circ}$ põhjas. Järved vabanevad jääkattest mai esimesel poolel vaid lõunaosas, põhjas püsib see juunikuuni. Lumikate on maas Edela-Soomes 100—150 päeva, äärmises loodeosas kuni 250 päeva. Põllundusele on ebasoodsad sagedased vihmad suve teisel poolel ning korduvad öökülmad kevadeti ja sügiseti.

Mullastik on kehv ja väheviljakas. Määratu suured alad on soode ja kaljude all. Soome pearikkus on *mets*, mis katab 60% kogu riigi pindalast. Domineerib okasmets (mänd, kuusk); lõuna pool tulevad okasmetsade asemele segametsad, põhja pool aga tundra, mis kõrgendikel muutub mägistundraks (tunduriks).

Maavaradest leidub Soomes nikli-, raua- ja vase- maake. Neid toodetakse aga nõrgalt. Palju on turvast, samuti väärtuslikku ehituskivi — graniiti ja marmorit.

Rahvastik. *Soomlasi* on 90% kogu rahvast, ülejäänuid on kõige rohkem *rootslasi*. Möödunud aegadel olid rootslased valitsevaks klassiks ja rootsi keel oli Soome ametlikuks keeleks (see kajastub veel nüüdki kahekordsetes Soome linnade nimedes). Rootsi kodanlus ja intelligents on praeguse ajani mõjukam osa seltskonnast, eriti linnades. Põhjapoolsetes tundrates elavad *laplased* (saamid).

Rahvastiku peamass elab lõunas, eriti rannikul. Siin on ka suuremad linnad: *Helsingi*, 305 000 inimest, pealinn ja tähtis sadam (peamiselt väljaveolt); *Turu* (Åbo) ja *Kotka* (väljaveosadamad), *Tampere* — tekstiiltööstuse keskus.

Majandus. Soome majanduse aluseks on *metsatöö* s-

tus ja piimamajandus. Mitte üheski Euroopa riigis ei sõltu majanduslik elu nii suurel määral metsast kui Soomes. Metsarikkuse alusel, samuti odava hüdroenergia ja soodsa meretranspordi tõttu metsamaterjalide väljaveoks on Soomes arenenud laialdane puidutööstus (saeveskid, vineeri-, paberi- ja tselluloositööstus), mis valmistab peamiselt eksportmaterjale (ligi 85% kogu Soome välja-veost).

Teised tööstusharud (metalli-, tekstiilitööstus) on puhtkohaliku tähtsusega ega kata kaugeltki Soome oma tarbeid tööstustoodangus. Jõuallikatena kasutatakse rohkesti hüdroenergiat; suurima võimsusega hüdroelektrijaam on Imatra kosel.

Soome loodus on ebasoodne põllunduseks. Oma leivaviljast ei jätku kaugeltki. Põllumajanduse põhimiseks haruks on piimakarjandus. Piim töödeldakse võiks ja juustuks. Karjanduse saadused annavad ligi 10% välja-veost. Kaubaline toodang tuleb peamiselt kulakute ja mõisnike majapidamistest. Nende käes on ühistud, mis etendavad suurt osa Soome karjanduse arendamisel. Rõhuv enamus külaelanikest on kehvikud: vähemaalised väikeperemehed, kes ei suuda kuidagi elatuda omal talundil, väike-rentnikud (torparid), moonakad, päevatöölised, teenijad.

Oma majanduslikult tähtsuselt on Soome üksikud osad teravalt erinevad. Lõuna-, eriti aga Edela-Soomes on arenenum põllundus ja koondunud mitmesugune töötlev tööstus (domineerivalt just puidutööstus). Arenenud on ka mere- ja raudteetransport. Kesk-Soome on metsatööstuse rajoon. Raudteevõrk on siin hõredam kui lõunas. Jõgedel ja järvedel toimub metsaparvetamine. Põhja-Soome on hõredalt asustatud maa, kus peamiseks elatusalaks on jaht, kalandus ja põhjapõdrakasvatus.

POOLA.

Poola riik loodi pärast esimest Maailmasõda Austria-Un-gari, Saksa- ja Venemaa osadest. Riigi piirid läksid kauge-male poola rahvuse elualadest: Poolal õnnestus haarata laialdased alad, kus domineerivad ukraina ja valge-vene rahvus — Lääne-Ukraina, Lääne-Valge-Vene, Vilno ümb-ruse. Poolakaid endid on veidi üle poole rahvastikust, $\frac{1}{3}$ moodustavad ukrainlased ja valge-venelased; peale selle üle 3 milj. juute ja 1 miljon sakslasi. Ukrainlased ja valge-venelased elasid äärmise rahvusliku surve tingimustes; poola võimud jälitasid nende emakeelt ja rahvuslikku kultuuri.

1. sept. 1939. a. tungis fašistlik Saksamaa Poolale kallale. Poola armee purustati ja Saksa sõjaväed okupeerisid riigi lääneosa ning riigi võim lakkas tegelikult olemast. Siis andis Nõukogude valitsus Punaarmeele käsu ületada piirid ja võtta oma kaitse alla Lääne-Ukraina ja Lääne-Valge-Vene elanike elu ja varandus. Pärast seda kui Punaarmee oli täit-nud selle ülesande, võtsid nende maade Rahvakogud vastu otsuse Nõukogude võimu kehtestamiseks Lääne-Ukrainas ja Lääne-Valge-Venes ning pöördusid palvega Nõukogude valitsuse poole, et neid võetaks NSV Liidu koostisse. NSV Liidu Ülemnõukogu V istungjärk otsustas selle palve täita. Lääne-Ukraina ühines siis Ukraina NSV-ga ja Lääne-Valge-Vene — Valge-Vene NSV-ga. Vilno (vana Leedu pea-linn) ühes ümbritseva territooriumiga anti Nõukogude va-litsuse poolt üle Leedule.

Poola piirid on peagu täielikult mandrilised. Ainult väi-keses ulatuses külgneb ta Läänemerega. Pealinn on Varssavi.

Looduslikud tingimused.

Pinnaehitus, jõed. Poola on üldiselt lauskmaa. Aimult lõunas, Tšehhoslovakkia piiril, kerkivad kõrged mäed *Karpaadid*, mille üksikud tipud ulatuvad kuni 2500 m.

Karpaatidest põhja poole laiuvad tõmbid kõrgustikud, mis annavad Lõuna-Poolale künkliku maa iseloomu. Nende kõrgustike põhjaosa koosneb vanade purustunud mägede jäänustest (nende mägede jätk on^o Kesk-Saksamaal); siin on kõrgeim punkt Lysa Góra, kõrgus 611 m. Kõrgustikesse on lõikunud Visla ja Sani jõe orud.

Edasi põhja poole muutuvad kõrgustikud madalaks tasandikuks, mis hõlmab üle poole kogu maast. Poola tasandik siirdub idas Ida-Euroopa tasandikuks, läänes aga Põhja-Saksamaa tasandikuks.

Poola jõed kuuluvad Läänemere vesikonda. Tähtsaim jõgi on *Visla* (1125 km pikk), mis voolab Karpaatidest. Tema lisajõgedest on suuremad *Bug Nareviga* ja *San* paremalt poolt; Bugi ja Sani mööda kulgeb osalt ka piir NSV Liiduga. Visla suubub Läänemerre *Danzigi* linna juures, väljaspool Poola piire. Läänes kuulub Poolale ka *Warta* jõe (Oderi lisajõe) ülem- ja keskjooks.

Poola tasandiku jõed on küllalt veerikkad laevanduseks ning on sobivad ühendamiseks kanalite abil (mitme vesikonna jõed lähenevad üksteisele). Kuid jõgede veepind on väga kõikuv ja sõltub kevadisest lume sulamisest ja vihmadest. Hea laevasõiduvõrgu loomiseks on vaja palju tööd jõgede reguleerimisel ja kanalite kaevamisel, kuid üldiselt on veeteede seisukord halb. Karpaatide lähedased Poola jõed annavad rohkesti hüdroenergiat.

Kliima, mullastik, taimkate. Poola kliima on paras, siirdub pehmelt Lääne-Euroopa kliimalt kontinentaalsele NSVL kliimale. Varssavis on jaanuari kesktemperatuur 3,4° alla

nulli, juuli keskmine $+19^{\circ}$. Talve kestel on sagedasti sulalilmu. Visla jõgi külmub Varssavi juures keskmiselt $2\frac{1}{2}$ kuuks, kuid on aastaid, mil kindlat kinnikülmumist üldse ei olegi. Suve lõpul ja sügisel on suured vihmad, mis tekitavad sagedasti jõgede tõusmist üle kallaste. Poola põllundus kannatab sellepärast rohkem vihmade külluse kui vähesuse all.

Mullastik on enamikus leetmullad. Võrdlemisi suure viljakusega on Visla jõe oru uhtmullad. Suuremas osas Poolas vahelduvad head põllumaad kõlbmatutega, liivased maad soistunud aladega.

Metsad on suuremalt jaolt juba hävitatud; suuremad metsamassiivid on säilinud vaid Karpaatide rajoonis.

Maavarad. Poola valdab võimsaid *energeetilisi ressursse*. Otsustav tähtsus on *kivisöel*. Suurimad kivisöe leiukohad asetsevad Ulem-Sileesias. Osa kivisütt koksistatakse. Kuid suureks raskuseks ekspluateerimisel on kivisöe lademete kaugus headest veeteedest ning rauamaagi puudumine Poolas.

Karpaatide jalamil on väikesed *nafta* leiukohad, peale selle on Poolas suuremaid turbavarusid.

Rauamaaki leidub Poolas vähe ja selle kvaliteet on madal. Teistest metallidest on suurel hulgal tsingi- ja seatinamaake, peamiselt Ulem-Sileesias. Krakovi linnast kaugus, Wieliczka rajoonis on suurimaid *kivisoola* lademeid maailmas.

Rahvastik. Kuni Saksa okupatsioonini oli 22 miljonilisest Poola elanikkonnast ligi 80% *poolakaid*, ülejäänud olid *juudid* (peamiselt linnades), *sakslased* (peamiselt riigi läänealadel), *ukrainlased* (Karpaatides, Ukraina NSV piiri lähedal).

Saksa fašistlikud anastajad hävitasid Poola, ojatasid ta üle verrega ning muutsid võllaste, vangimajade ja kontsentratsioonilaagrite maaks. Tuhandeid poola patrioote on hu-

katud. Suured poolakate hulgad on saadetud sunnitööle Saksamaale või temale alluvatesse riikidesse. Poola rahvuslik kultuur juuritakse välja. Juudid, kes on kaotanud kõik inimese õigused, on aetud kontsentratsioonilaagritesse, neid piinatakse igasugusel viisil ja püütakse täielikult hävitada. Kuid vaatamata verisele terrorile kasvab riigis vastupanu anastajatele, suurenevad partisanide salgad. Käesoleval ajal on Poola võiduka Punaarmee poolt fašistlikust orjusest vabastatud.

Majanduse ülevaade.

Iseseisva Poola loomiseni kuulusid ta üksikud osad mitme riigi koostisse, mispärast nad on majanduslikul arenemisel läbi käinud eri teed. Saksamaalt sai Poola võimsa raske-tööstuse rajooni (Ulem-Sileesias) ja arenenud põllumajanduse ala (Poznań, Lääne-Preisimaa). Tähtsad tööstusrajoonid on ka endises Vene-Poolas (Lódži tekstiilrajoon, Varsavi). Kuid Poola suuremas osas domineerib mahajäänud põllumajandus tugevate feodaalsete jäänustega.

Põllumajandus. *Poola on mõisnike suurmaavalduse ja talupoegade väikepõllupidamise riik.* Tehniline nõrkus ja väikemaa-talupoegade kehvus, kes peale selle on koormatud maksude ja koormistega, on takistanud põllumajanduse arenemist. Paljudes talumajapidamistes ei ole hobust. Masinate kasutamise, mineraalväetiste tarvitamise ja viljasaadete kõrguse poolest jääb Poola maha arenenud Lääne-Euroopa riikidest.

Tähtsamad põllukultuurid on rukis, kartul ja kaer; nendele järgnevad nisu ja oder. Tehnilistest kultuuridest on esikohal lina ja suhkrupeet. Karjandusel on tähtis osa, kuid karja kvaliteet pole kõrge (välja arvatud mõisnike majapidamised).

Tööstus. Poola tööstus nagu põllumajanduski on kogu Poola iseseisvuse aja kestel olnud raskes seisukorras ja töötanud alakoormusega. Rahvahulkade vaesus takistas siseturu arenemist, kuna välisturul oli Poola tööstusel raske võistelda eesrindlike riikide tööstusega.

Kivisöe ja metallurgia tööstus andsid palju vähem sellest, mis oleksid võinud anda kivisöe varud ja Saksa riigilt saadud šahtide ja tehaste tootmise võimsus (1937. a. toodeti kivisütt 36 milj. tonni, malmi 725 000 tonni, terast 1,5 milj. tonni). Osa kivisütt veeti välismaale. Teiseks Maailmasõjaks arendas Poola tähelepanitava sõjatööstuse (Radom—Kielce rajoonis ja Varssavi ümbruses); sõjas Saksamaaga osutus see tegelikult aga kasutuks Poola armee rutulise hävitamise ja tähtsamate sõjatööstuse keskuste vallutamise tõttu sakslaste poolt.

Töötleva tööstuse peaharu Poolas on tekstiiltööstus (puuvilla-, villa- ja linatööstus); selle tähtsamad keskused on *Lódž* ja *Varssavi*.

SISUKORD.

	Lk.
KAPITALISTLIKE MAADE ÜLDÜLEVAADE	3
Tootvate jõudude päigutus kapitalistlikes riikides	5
EUROOPA.	
Suur-Britannia	20
Looduslikud tingimused	21
Mullastik, taimkate ja loomad	27
Rahvastik	28
Majanduse ülevaade	30
Tööstus	32
Inglise tööstus ja teine Maailmasõda	35
Põllumajandus	36
Põllumajanduse spetsialiseerumine	36
Transport	37
Väliskaubandus ja kapitali väljavedu	38
Briti impeerium	39
Iirimaa	44
Prantsusmaa	46
Looduslikud tingimused	47
Rahvastik	53
Majanduse ülevaade	54
Tööstus	57
Põllumajandus	59
Transport	60
Rajoonid	61
Prantsuse asumaad	62
Holland	63

	Lk.
Belgia	67
Saksamaa	69
Looduslikud tingimused	70
Rahvastik	75
Majanduse ülevaade	77
Tööstus	80
Põllumajandus	84
Transport ja väliskaubandus	85
Rajoonid	87
Itaalia	88
Looduslikud tingimused	89
Rahvastik	92
Majanduse ülevaade	93
Itaalia valdused	98
Skandinaavia riigid	99
Taani	99
Norra	102
Rootsi	106
Soome	109
Poola	113
Looduslikud tingimused	114
Majanduse ülevaade	116

Vastutav toimetaja Joh. Käis.

Ladumisele antud 19. I 1945. Trükkimisele antud 16. IV 1945. Paber 56:79 cm $\frac{1}{16}$. Trükiarv 4200. Trükitähti trükipoognas 34200. Trükipoognaid 7,5. Arvutuspoognaid 6,16. MB-01588. Trükikoda „Punane Täht“, Tallinn, Pikk tänav 54/58. Tellimise nr. 74.

На эстонском языке.

И. А. Витвер. Экономическая география капиталистических стран.

TÜ RAAMATUKOGU

10300015935036

A

15766

Rbl. 4.—